

İCTİMAİYAT

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

YIL/YEAR: 2020 • CILT/VOLUME: 4 • SAYI/NUMBER: 1

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

İctimaiyat

2602-3377	:	e-ISSN e-ISSN	:	2602-3377
29/05/2020	:	Basım Tarihi Published Date	:	29/05/2020
Mayıs 2020	:	Yayın Sezonu Pub. Date Season	:	May 2020
4	:	Cilt Volume	:	4
1	:	Sayı Number	:	1
2017	:	İlk Yayın Tarihi Founded	:	2017
Muş	:	Basım Yeri Place of Publication	:	Muş
Yılda iki defa elektronik olarak yayınlanan ulusal hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published bi-annual
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda ki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be accepted, up to a third of the number of articles in each issue.
Mayıs-Kasım	:	Periyot Frequency	:	May-October
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Eğitim Fakültesi, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Faculty of Education, 49250, Muş/Türkiye
ictimaiyatdergi@gmail.com	:	e-posta e-mail	:	ictimaiyatdergi@gmail.com
+90 505 462 0905	:	Telefon Telephone	:	+90 505 462 0905
http://dergipark.gov.tr/ictimaiyat	:	Ana Sayfa Homepage	:	http://dergipark.gov.tr/ictimaiyat

İktisaiyat

Yıl/Year: 2020 • Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1

Yayın Kurulu • Editorial Board

Sahibi / Owner	Dr. Öğr. Üyesi Hidayet Kara Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Dr. Öğr. Üyesi Hidayet Kara Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler / Editors	Dr. Öğr. Üyesi Turan Güler Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Ahmet Ayhan Koyuncu Afyon Kocatepe Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Bahattin Çatma Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board Members	Prof. Dr. Haluk Alkan İstanbul Üniversitesi / Türkiye Prof. Dr. Besim Özcan Atatürk Üniversitesi / Türkiye Prof. Dr. Salim Çöhce İnönü Üniversitesi / Türkiye Prof. Dr. S. Selçuk Günay Atatürk Üniversitesi / Türkiye Prof. Dr. Kenan Çağan Afyon Kocatepe Üniversitesi / Türkiye Prof. Dr. Emin Çelebi İnönü Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Mithat Eser Selçuk Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Cihan Özgün Ege Üniversitesi/Türkiye Doç. Dr. Mustafa Alican Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye Doç. Dr. İ. Sami Yuca Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye Doç. Dr. Yegane Çağlayan Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Doç. Dr. Yahya Yeşilyurt Kastamonu Üniversitesi / Türkiye

Doç. Dr. Oktay Kızılkaya

Kafkas Üniversitesi / Türkiye

Doç. Dr. Ercan Çağlayan

Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Doç. Dr. Adem Palabıyık

Bitlis Eren Üniversitesi / Türkiye

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Doç. Dr. Mahsum AYTEPE

Mersin Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Aykut KÜÇÜKPARMAK

İnönü Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Berat ÇİÇEK

Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Musa Gümüş

Adnan Menderes Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Bahattin Çatma

İnönü Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi İskender Dölek

Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Utku Özensoy

Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Murat Parlakpınar

Bitlis Eren Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Servet Şengül

Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Adem Levent

Uludağ Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Nurcan Ankay

Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Abdül Samet Çelikçi

Arş. Gör. Önder Tilci

Dizgi / Layout Editor

Dr. Öğr. Üyesi. Abdülmecit Yıldırım

Teknik Redaksiyon / Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Abdülmecit Yıldırım

Grafik Tasarım / Design

İçtimaiyat

Yıl/Year: 2020 • Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1

Amaç ve Kapsam Aims and Scope

İçtimaiyat Dergisi İnsan ve Toplum Bilimleri alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmaları yayınlamak üzere altı aylık dönemlerle (Mayıs ve Kasım) yayınlanan ulusal akademik hakemli bir dergidir. İçtimaiyat Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, ilk yayın hakları İçtimaiyat Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar İçtimaiyat Dergisi'nin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

İçtimaiyat sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

The Social Science is an national academic peer-reviewed semi-annual (May and November) journal tending to publish qualified works with a strong scientific approach in the fields of humanities and social sciences. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the Social Science. The Society Science has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of Journal of Socail Science. Editorial board is free to decide about the publishing or not publishing the articles received to Journal of Social Science.

İçtimaiyat focuses on, but not limited to the following topics: educational sciences, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

İçtimaiyat Dergisi aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)

İDEALONLINE

ACADEMIC RESOURCE INDEX

IJIF (International Innovative Journal Of Impact Factor)

SCIENTIFIC INDEXING SERVICE

ASOS

GOOGLE SCHOLAR

CrossRef DOI (Digital Object Identifier)

Journal of Social Sciences (İçtimaiyat) indexed and abstracted in:

ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)

İDEALONLINE

ACADEMIC RESOURCE INDEX

IJIF (International Innovative Journal Of Impact Factor)

SCIENTIFIC INDEXING SERVICE

ASOS

GOOGLE SCHOLAR

CrossRef DOI (Digital Object Identifier)

İÇTİMAİYAT

Yıl/Year: 2020 • Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram Marmara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. S. Selçuk Günay Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. S. Selçuk Günay Atatürk Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Salim Çöhçe İnönü Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Salim Çöhçe İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Besim Özcan Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Besim Özcan Atatürk Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Orhan Yazıcı İnönü Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Orhan Yazıcı İnönü Üniversitesi / Türkiye
Temoçin Faik Ertan Ankara Üniversitesi/Türkiye	Temoçin Faik Ertan Ankara Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Nurullah Ulutaş Bitlis Eren Üniversitesi/ Türkiye	Doç. Dr. Nurullah Ulutaş Bitlis Eren Üniversitesi/ Türkiye
Doç. Dr. Mustafa Alican Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye	Doç. Dr. Mustafa Alican Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Cihan Özgün Ege Üniversitesi/İzmir	Doç. Dr. Cihan Özgün Ege Üniversitesi/İzmir
Doç. Dr. Mehmet Özger Bingöl Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mehmet Özger Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Recep Özman İnönü Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Recep Özman İnönü Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Rabia Ş. Şişman Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Dr. Öğr. Üyesi Rabia Ş. Şişman Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Murat Zengin İnönü Üniversitesi / Türkiye	Dr. Öğr. Üyesi Murat Zengin İnönü Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi İstanbul Üniversitesi / Türkiye

İktimaiyat

Yıl/Year: 2020 • Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	7
SAYININ HAKEMLERİ	9
EDİTÖRDEN	10
Araştırma Makalesi • Research Article	11
Ali Rıza Savaş-Adem Palabıyık, Alevilik Üzerine Bir Saha Çalışması: Muş İli Varto Örneği.....	12
Şükrü Bilici- Hüsyin Bedirhanoğlu, Almanya Sosyal Bilgiler Öğretmeni Yetiştirme Programı	23
Musa Gümüş-Rabi Yüksel, Osmanlı Devleti'nin Parçalanma Süreci Ve Basının Yaklaşımı: 1875 Hersek İsyanı Örneği	31
Cengiz Atlı, Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye'de Tarımsal Durum (1923- 1937)	47
İlyas Sucu, İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Modernleşmesindeki Aks Değişiminin İzleri: <i>Hür Fikirler</i> Mecmuası	62
Kitap Tanıtımı-Book Launch	77
Rabia Yüksel, Diploması: Tarihi, Teorisi, Kurumları Ve Uygulaması	78
Fatih Akyüz, Bauman Ve Postmodernite	81

İçtimaiyat

Yıl/Year: 2020 • Cilt/Volume: 4 • Sayı/Number: 1

Okuyucu Mektupları / Letters

İçtimaiyat Dergisinde yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Dr. Öğr. Üyesi Hidayet Kara

h.kara36@hotmail.com

SAYININ HAKEMLERİ

- Doç. Dr. Yahya Yeşilyurt
Doç. Dr. Oktay Kızılkaya
Doç. Dr. İrşad Sami Yuca
Doç. Dr. Cihan Özgün
Doç. Dr. Selim Eren
Doç. Dr. Ahmet Ayhan Koyuncu
Dr. Öğr. Üyesi Osman Karacan
Dr. Öğr. Üyesi Arif Kala
Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan Şimşek
Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Edi
Dr. Öğr. Üyesi Bahattin Çatma
Dr. Öğr. Üyesi Esra Kürüm
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Özalper
Dr. Öğr. Üyesi Gülbin Fırat Onat
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Tekinsoy
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Taşkiran
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Abalı
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü Ulukaya Öteleş

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucularımız, İçtimaiyat Dergisi'nin dördüncü cilt, birinci sayı ile huzurlarınızdayız. Dördüncü yılına giren dergimiz akademi camiasında yer edinmek için, kaliteli yayın politikasından ödün vermeksizin yayın hayatına devam etmektedir. İçtimaiyat dergisine gönderilen makaleler en az iki hakem kontrolünden geçerek, yayınlanmakta ve makaleler intihal programlarında taranmaktadır. Bu bakımdan İçtimaiyat'ta yayınlanan makalelerin mümkün mertebe bilimsel birikime katkı sunacak özgün çalışmalar olmasına dikkat edilmektedir. İçtimaiyat'ın yayın hayatına emin adımlarla devam edebilmesi, siz değerli akademisyenlerimizin göndereceği makalelerle mümkün olacaktır. Bu bağlamda önümüzdeki sayıda da kıymetli katkılarınızı bekliyoruz. İçtimaiyat'ın bu sayısına katkı sağlayan değerli yazarlarımız, hakemlerimiz ve dergiye emeği geçen bütün herkese teşekkürlerimi sunuyorum. Bu sayıda da değişik alanlardan yedi makale yer almaktadır. Makalelerin beşi araştırma, ikisi ise kitap tanıtım bölümünde yer almaktadır. Dergide yayınlanan makalelerin bilim insanları tarafından incelenip tartışılmasını ve bilim dünyasına katkı sunmasını umuyoruz. Bu vesileyle İçtimaiyat'ın yayın hayatına gittikçe artan bir özgünlük ve kalite ile devam edebileceğini düşünüyoruz. Sözlerimi noktalarken, sayıya emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Editör: Dr. Hidayet KARA

Araştırma Makalesi • Research Article

ALEVİLİK ÜZERİNE BİR SAHA ÇALIŞMASI: MUŞ İLİ VARTO ÖRNEĞİ

A Field Study on Alevism: Varto District (in Province of Muş) Sample

Öğr. Gör. Ali Rıza Savaş

Orcid: 0000-0003-0112-8033/ Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu.

Doç. Dr. Adem Palabıyık

Orcid ID: 0000-0002-9209-9313/ Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Kasım 2019

Düzeltilme tarihi: 1 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 09 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler: Varto, Alevilik, Dedelik Kurumu, Dini Ritüel, Sosyoloji.

ÖZ

Alevilik, kavramsal açıdan sahip olduğu bütün anlamlarla birlikte daha çok dini ve siyasi bir misyonla ifade edilen bir olgudur. Aleviliğin bir din mi yahut mezhep mi tartışmasından ziyade toplumsal bir olgu olarak ele alınması ve sosyolojik zeminde bu bağlamda analiz edilmesi, Aleviliğin kazanımlarını da ortaya çıkarabilecek bir yaklaşım olacaktır. Dini bir kimlik olarak Alevilik, güncel haline çeşitli tartışmalı zaman aralıkları ve zeminlerden sonra gelmişken; siyasi bağlamda her an yeniden üretilebilmektedir. Aleviliğin bu özelliği, onu sürekli canlı tutabilmektedir.

Biz de bu çalışmada, Varto'da Aleviliğin güncel zeminde nasıl algılandığını, hangi olgularla birlikte anılması gerektiğini, Alevi inancındaki önemli kavramların neler olduğu ve bu kavramların işlevselliğini ele alarak sosyolojik bir okuma yapacağız. Bu amaçla nitel bir yöntem kullanılacak, görüşme ve derinlemesine mülakat tekniklerinden faydalanılacak ve elde edilen bulgular sosyolojik bir analiz ile yorumlanacaktır. Bulgularda cem, semah, Alevi gelenekleri ve dedelik kurumu kavramları analiz edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 1 November 2019

Received in revised form 1 May 2020

Accepted 9 May 2020

Keywords: Varto, Alevism, Institution Religious Guides, Religious Tradition, Sociology.

ABSTRACT

Alevism is a phenomenon expressed with a particularly religious and political mission, with all its meanings in conceptual terms. Considering Alevism as a social phenomenon rather than discussing whether it is a religion or a religious sect and analyzing it in this context on a sociological basis will be an approach that can reveal its achievements. Alevism as a religious identity, having taken its latest form after a variety of controversial time intervals and backdrops is open to being reproduced in the political context at any time. This characteristic of it keeps it alive continuously.

In this study, a sociological reading will be made by considering how Alevism is perceived on the current ground in Varto; what the important concepts in Alevi faith and the functionality of these concepts are. For this purpose, a qualitative method will be used, interview and in-depth interview techniques will be utilized and the findings will be interpreted with a sociological analysis. The concepts of cem, semah, Alevi traditions and institution religious guides were analyzed in the findings.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: adem.palabiyik@hotmail.com.

GİRİŞ

Alevilik konusu, ülkemizin gündeminde uzun süredir yaralamaktadır, sosyal meseleler, siyasal meseleler yahut başka toplumsal konularda dahi Alevilik ön planda tutulmuş yahut tutulmaya çalışılmıştır. Din üzerinden yapılan vurgularla birlikte Alevilik belirli siyasal amaçlar için de kendisi ile alakalı olamayan muhtevalara dahil edilmiş ve toplumun belki de en zayıf olduğu alanlarda farklı perspektiflerde değerlendirilmiştir. Aleviliğin bu akışkan süreci, özellikle Türkiye toplumunda farklı algıların oluşmasına sebep olmuş ve belirli dönemlerde önemli problemler yaşanmıştır. Alevilik konusu ile alakalı yanlış anlamalar ve Sünni kavramı ile yapılan gereksiz karşılaştırmalar, Aleviliğin ülkemizde de farklı anlamlarda anlaşılmasına sebep olmuştur. Toplumsal bir olgu olarak Aleviliğin varlığı, ülkemiz için her açıdan önemli bir zenginlik kaynağı iken çeşitli negatif durumlardan dolayı farklı yakıştırmaların yapılması meselesinin farklı boyutlara ulaşmasına sebep olmuştur. Aleviliğin siyasal sürece dahil edilmeye çalışılması, bazı siyasal partilerin Alevilik üzerinden çeşitli vurgulamalar yapmaya çalışması, Alevilik kavramının daha sorunlu hale gelmesine sebep olmuştur. Aleviliğin sürekli olarak bir tarafa ait ettirilme çabası zaman zaman Alevi vatandaşları da rahatsız etmiş ve Aleviliğin barış, insanlık ve kucaklayıcılık vurguların öne çıkarmak için çaba harcanmaya çalışılmıştır. Aleviliğin kültürel kodlarından önemli bir simge olan saz ve söylenen türkülerin sözleri, Aleviliği daha anlaşılır hale getirmiştir. Alevilik, özellikle bu süreçten sonra ülkemizin birçok bölgesinde benimsenmiş ve Alevilik üzerinden oluşturulmaya çalışılan olumsuz tablo yavaş yavaş değişmiştir. Değişen bu tablo sonucunda özellikle Alevilik kendisini belirli kodlar üzerinden yeniden inşa etmiştir. Alevilik, süreç içinde sahip olduğu birleştiricilik kodu üzerinden kendisini yeniden tanımlaması ve inşa etmesi, Aleviliğin belirli konularda kült haline gelmesine sebep olmuştur. Gelenekleri, söylemleri ve tutumları ile Alevilik, kendisine toplumsal açıdan ciddi ve vazgeçilemez bir karşılık bulmuştur.

Alevilik hemen her açıdan ülkemizde gündemini kaybetmeyen ve hassasiyetini koruyan bir anlayıştır. Küreselleşen ve kimlik kavramının yeniden şekillendiği dünya düzeninde Aleviliğin de bu süreçten nasip almadığı elbette söylenemez. Bahsettiğimiz süreçte iki önemli olgusal durum belirlemiştir. Bunların ilki Aleviliğin İslam ile uzlaşmadığına dayanan ütopyik görüştür; ikincisi ise Alevilerin azınlık olarak yorumlanmasıdır. Fakat her iki iddianın da temelsiz olduğu vurgulanmıştır. Alevilik kavramının tanımlanmasında da benzer sorunlar ön plana çıkarılmıştır. Bunlardan bazıları: “Alevilik bağımsız bir dindir”, “Alevilik Zerdüştlüğün uzantısıdır”, “Alevilik On İki İmam Şiiliğidir”, “Alevilik Heterodoks bir İslam’dır”, “Alevilik kısmen İslam içi kısmen İslam dışıdır”, “Alevilik İslam’ın Anadolu yorumudur”, “Alevilik bir költürdür”, “Alevilik toplumsal bir başkaldırıdır”, şeklindedir (Aytaş, ty: 18). “Alevi” kelimesi sıradan bir sözcük olarak değil, tarihi geçmişi ile çok boyutlu ve derin anlam içeren ve felsefi derinliği olan sosyal bir yapının kimliği olarak kullanılmaktadır. M. S. 325’ten sonra Bizans’a ait belgelerde ve Osmanlı’nın Şeyhülislam fetvalarında 1500’lü yıllara kadar “ışık taifesi” veya “ışık halkı” olarak geçer” (Özgür, 2014: 17). Ayrıca yapılan çalışmaların bazılarında Alevi kelimesinin net bir arkeolojik izahının olmadığı ama Hz. Ali’ye dayandırıldığı için Alevi kavramının kullanıldığı ifade edilmiştir (Özgür, 2014: 17). Bunun gibi benzer durumlar Alevi halkının kendini korumak adına başvurduğu alan Hz. Ali’de olduğu gibi Alevilerin farklı yerde farklı şekilde anılmasına sebebiyet vermiştir. Günümüze kadar net bir tanımının olmaması bu ve bunun gibi farklı olaylar öncülük etmiştir. “Geçmiş tarihsel evrelerde mülkiyet sistemi, üretim ilişkileri ve siyasal koşulların değişmesine bağlı olarak toplumsal yaşam tarzı, söylemler ve bazı uygulamalar kısmi değişikliğe uğrasa da, hiçbir koşulda özünü ve izini kaybetmeyen töre haline getirilmiş gelenekler araştırma konusu olmaktadır” (Özgür, 2014: 55). Aleviliğin tarihini Hz. Muhammed (s.a.v) döneminden bu yana ele aldığımızda hem ekonomik hem de siyasal olarak yaşadığı sıkıntılar farklı dönemlerde kopukluklar yaşatsa da özünü ve izini (zor durumlar da kalıp sığınacak liman ararken farklı yollar denemesi hariç) kaybetmemiş bunu bir költür haline getirmiştir. Genel olarak Aleviliğin üç döneminden bahsedilebilir. Bunların ilki Kızılbaşlık ile anıldığı dönemdir ve tarihselleşme söz konusudur. İkinci dönem Alevilik kavramı ile ilişkilendirildiği dönemdir ve bu süreçte Alevilik dini cemaat hüviyetine bürünerek Heterodoks ve senkretik özelliklere sahip bir kitlenin inanç ve ritüelleriyle kendini genel toplumdan tecrit etmeye çalışmıştır. Son dönem ise Aleviliğin modernlik karşısında kimliklerini yeniden ürettiği dönemdir (Subaşı, 2010: 79). Bu kategorilendirme ile birlikte Aleviliğin tarihsel süreç içinde kurumsallaştığı da ileri sürülmektedir (Şener, 2002: 14).

Hız Muhammed (s.a.v) ölümünden sonra 4 halife içerisinde olan; Hz. Ali Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra halifelliğini ilan ederek başa geçmiştir. Ali'nin yanlıları olarak o zamanda telaffuz edilen Alevi kesim Hz. Ali'nin iktidara gelmesi sonucunda bir nezle de olsa söz sahibi olma şansını yakaladı. Ama bu şans uzun sürmedi savaşlar ardı ardına geldi ve birçok zafer elde edildi. Bu zaferler içerisinde en önemlisi "Haricilere" karşı kazanılan zaferdi. Hariciler savaşın kaybedilmesini hazmedemeyerek Hz. Ali'yi öldürmek için planlar yapmaya başladı. Yaptıkları plan başarıyla sonuçlandı Hz. Ali sabah namazına giderken arkadan yanaşarak "Abdurrahman Bin Mülcem" tarafından zehirli kılıçla vurularak şehit edildi. Aleviler yapılan saldırılardan kaçmak için göçebe bir yaşam tarzını benimsemiştir. Kendilerini kurumak için farklı yerlerde kimliğini gizlemeye çalışılmıştır. Dr. Necdet Subaşı'nın ortaya koyduğu ikinci fiili dönemde Alevi'lerin çatışma ve gerilimlerden sonra kendini var etme sürecidir. Bu süreçte dini cemaat ve kitlesel inançlar üzerinden toplumla bütünleşme sürecine adım atmıştır. Alevilik, hem İslâm öncesi hem de sonrasındaki oluşumların bir bileşkesi olarak kurumsallık kazandığı için senkretik unsurların oluşturduğu yapısal çeşitliliğe de işaret etmektedir (Subaşı, 2010: 126). Alevi'lerin kendini var etme süreci zor olmuştur. Çünkü göçebe bir yaşam anlayışıyla hareket etmesi onlar açısından gelenek ve göreneklerini bir başka nesle aktarmada zorluk çekmelerine sebebiyet vermiştir. Yaptığım araştırmalarda elde ettiğim bulgular arasında Alevi'lerin "sözlü kültür" anlayışını benimsemeleridir. "Hiç kuşkusuz Alevilik de bir toplumsal bellekten beslenmekte ve sözlü aktarım geleneğinin esaslı bir ürünü olarak dikkat çekmektedir" (Subaşı, 2010: 128). Göçebe yaşam tarzı sonucu farklı yerlere göç etmeleri Alevi'lerin legal bir şey yapmasını zorlaştırmıştır. Neden diye sorarsanız çünkü az bir kesime sahip olmak ses getirme açısından her zaman bir dezavantajdır. Aleviler toplum içinde var olmak için dini cemaat (tarikatlara) üzerinden farklı yapılanmalar içerisine girerek legal yapılanma da kendini var etmiştir. "Modern Aleviliğin inşa süreci siyasi ve sosyal içeriği ağır basan kimlik tartışmaları üzerinden yürümektedir. Bu durumun Alevi toplumunun kent hayatında kendilerine bir yer edinme çabasıyla doğrudan bağlantısı olduğu açıktır" (Yıldırım, 2012: 142). Geleneksel dönemden, modern döneme geçiş evresine baktığımızda farklı değişimlerin yaşandığını görüyoruz. Siyasal, inanç ve ekonomik olmak üzere farklı alanlarda değişimler Alevileri kendi kabuğundan çıkarıp farklı alanlarda farklı işlevlere bürünmesinde adım atmasına vesile olmuştur. Alevilik kendi içinde farklı bir inancı benimseyecek kadar açık görüşe sahip değilken modern dönemle beraber kendi görüş ve düşüncelerden çıkarak "laikleşme" yolunda adım atmaya başarmıştır. Laikleşme durumunu tüm Alevi kesimi barındıracak şekilde kabul etmemiz bir hata olur. Bu konu da değişim talepleri için bir direnme durumu kendi içerisinde yaşanabilir. Modern döneme geçiş evresinde şehirleşme durumu da yaşandı. Geleneksel süreçte kırdan olan Aleviler modern süreçte şehirleşen mekânlarda yer almıştır. Modern süreçte ise Alevilik, kimlik arayışına girmişlerdir. Bundan dolayı Alevilik çeşitli vakıf ve dernekler altında örgütlenmişlerdir (Subaşı, 2010: 207).

Cem Ayini/Ritüeli/İbadeti

Alevilikte Cem evi genellikle ibadetin yapıldığı yer olarak tanımlanır. Cem evinin bu misyonu ona mistik bir anlamda yüklemiştir. Çoğunlukla tekkelerin olmadığı yerde zikrin yapılabilmesini mümkün kılmıştır (Gürsoy- Kılıç, 2007: 158). Cem evinde gerçekleştirilen önemli dini ritüellerden biri de Cem ayinidir. Bir arada olmak anlamına gelen sözcük olan cem kavramı ile yapılan ritüele yabancılar pek katılamazlar. Birçok yerleşim yerinde Cem ayinine katılanların olduğu bilinmekle birlikte bu ayine, küskün ve dargın olanlarla, suç işleyen ve kul hakkına girenler kabul edilmezler (Aytaş, 2010: 23). Cem ayinleri genellikle Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan yahut Cumartesi'yi Pazar'a bağlayan gecelerde gerçekleştirilir. Cem töreninin gündüz yapılmasının sebebi ise genellikle çalışan bireylerin meşguliyetlerine engel olmama amacı taşımaktadır. Cem töreni için gelen bireyler yanlarında yiyecek ve içecek getirir getirirler. Bu bir gelenektir ama herkes kendi gücüne göre katkıda bulunur ve bunlar gizli tutulur. Aleviliğin bu yönü insan haklarına saygı çerçevesinde ilerler ve bu pratik de bunu açıkça ortaya koyar. Yiyecekler gelenler arasında eşit olarak paylaşılır. Dede posta oturduktan sonra diğer bireyler de yerini alır. Erkekler halka oluşturduktan sonra kadınlar da bu halkanın dışında otururlar, sonrasında ise hizmet başlar. "Cemler, yapılış sebeplerine göre sınıflandırmaya tabi tutulabilirler: Görgü Cemi/Musahip Cemi/İkrar Verme Cemi/Abdal Musa Cemi/Lokma Cemi/Düşkün Kaldırma Cemi/Dardan İndirme Cemi" (Aytaş, 2010: 23). Cem törenlerinin belli günlerde yapılması, yapıldığı

günlerde akşam vaktine denk getirmeleri halka boş zaman bırakarak kendi işleriyle ilgilenmeleri sağlamıştır. Böyle yaparak törenden dolayı işlerinin aksamamasını sağlamışlardır. Kutsal olarak gördükleri cem evlerini 'Dede' yönetir. Cem evine gelen kişiler maddi durumunun el verdiği kadar içecek ve yiyecek getirmeye çalışırlar. Getirdikleri yiyecek ve içecekler gizli tutulur. Çünkü aralarındaki samimiyet, birbirlerine olan saygı ve sevgi eksilmesin diye, getirdikleri içecek ve yiyecekler cem evine gelen herkese eşit şekilde pay verilerek dağıtılır. Ondan sonra dede tarafından cem töreni başlar ve görev verilen kişiler görevlerini uygulamaya başlarlar. Toplam hizmet eden on iki kişi bulunur (Cengil, 2003: 131).

Dedelik

Dedelik sosyal hiyerarşinin en üst noktasında bulunur. Terbiye etmek ve bireyi yetiştirmek dedelerin işidir. Bunun sebebi dedelik kurumunun İslam'a ve Hz. Ali'ye dayandırılır (Atalay, 1999: 136). Mürşid ve pir Ocakzad'ye (Dedesoyu) bağlıdır bunlar bazen yer değiştirilebilirler. Tüm ocakzade dedelerin aileleri bu görevi paylaşırlar (Coşkun, 2018: 49). İster mürşid olsun ister pîr olsun her ikisi de ocakzâdedir. Her ikisi de er'dir, eren'dir. Mürşid ve pir arasındaki ilişki ast üst ilişkisi değildir. Dedeler Ehl-i Beyt soyundan kabul edilir ve Seyyit olarak tanımlanır (Akın, 2014), tören sırasında da posta oturarak cemleri yönetir. Törende dede görgü ve sorgu işlemlerinin yaptıktan sonra küskünleri barıştırır uygun olan işlemleri gereğince yerine getirir. "Dede, mürşîdlik eder, irşat eder. Terbiye edicidir; mürebbidir, üstattır, pîr'dir. "Mürşîdin nefesi; Hak nefesidir." Mürşîdini Hakk bilmeyenin imanı yok gibidir. Yola girecek olan talip, varlığını mürşîde teslim eder; ondan "el alır." Dedelik 9 soy takip ettiği halde, (Bektaşilik'te) babalık (köyde ve kentte) seçimle olur"(Çelik-Balcı, 2016: 128). Alevilerde dede belli bir statüye sahiptir. Bu statüyü peygamber soyundan alır. Aleviler içinde en büyük mertebeye sahip kişidir. Aleviler 'Dede'yi kendi içinde bir öğretmen olarak görürler. Kendi içinde yaşanan sıkıntılar varsa bunu dedeyle paylaşılır ve dede bunu çözmek için el atar. Cem ibatene yürüten kişidir. Herkes dede olamaz. Dede olmak için peygamber soyundan gelmek gerekir. Her Alevi kesimin ayrı bir dedesi vardır. Dedelik babadan oğula geçer. Eğer dede olan kişinin birkaç tane çocuğu varsa, dede bunlardan birini seçerek kendi yerine geçmesini sağlar. Bu böyle devam eder. Dede içlerinde en bilgili şahıstır. Aleviler Dede'yi kendilerine örnek kişi olarak alır. Ve saygıda kusur etmezler. Dede'nin kararları bir kural niteliğindedir.

Semah

Semah Arapça'dan türetilerek dilimize geçen tasavvufi bir kelimedir ve bir dans ya da oyun değildir. Anadolu Aleviliği içinde yer alan ve Türk geleneği içinde olduğu ileri sürülen bir ibadettir (Tamay, 2009: 163). "Tasavvufta semah, dinsel ve ahlaksal çabalarla insan ruhunun olgunlaşarak çokluktan birliğe, yani Allah'ı birliğine ermek maksadıyla yapılan bir ibadettir. Semah, bunu yapan bacı ve dervişleri kâinattaki bütün yaratılmış varlıklar ve onların Allah'ı anış biçimleri ile de bütünleşerek Allah'ı anarak ve tefekkür ederek dönmeleridir" (Arslanoğlu, 2001, 78). Semah; Alevilerin inançları bakımından önemli bir yere sahiptir. Semah bir oyun olarak görülmemelidir çünkü bu ifade biçimi Aleviliğe bir hakarettir. Semah ilahi bir sır olarak kabul edilir (Çınar, 2004: 120). Semahı oyun sayan kişiye kötü isimler verilir Alevi geleneklerini yansıtır (Çıblak, 2005: 81). Semahlar merkezi bir nitelik göstermez, yörelere göre farklılıklar gösterir. Örneğin Tahtacılar inançsal, kültürel ve sosyal özelliklerini sıkı sıkıya bağlı bir şekilde semahlarını sürdürürler (Asan, 1998). Semah'a çok bağlı bir inanış olduğu için kurallar dışına çıkmadan sıkı bir düzen içinde uygulanır. Alevi-Bektaşî törenlerinde önemli bir yeri olan semahların Hz. Ali başkanlığında toplanan meclisi anmak amacıyla yapılır. Semahlar da halk gezginleri de ritüele eşlik eder ve coşku en üst seviyeye çıkar. Coşku ile yapılan bu törenin amacı Hâk ve hakikate ulaşmaktır böylece kişi dünya kirinden arınmış olur. Semah yapan insanları kendinden geçer gibi hisseder, böylelikle kişi göğe doğru yükseldiğini düşünür. Semah'ta söz konusu olan gerçek, maddi dünya ile bağların koparılmasıdır (Elçi, 1999: 171).

Aleviliğin Dönüşümü

Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçişte birçok konuda çeşitli kırılmalar yaşandı. Sünnilik bir devlet ideolojisi olmaktan çıkmıştır. Üstelik birçok eğitim kurumu da kapatılmıştır. Böylelikle toplumun birçok

kesimi, dini kanallardan yoksun bırakılmıştır. Sistemin bu tavrı karşısında Sünniler ciddi bir tepki vermişken Alevilik üzerinden yapılan okumalara bakıldığı takdirde ciddi bir refleks gelişmemiştir. “Tek Parti yönetiminin Tekke ve Zaviyelerle ilgili düzenlemelerde kapatılan tekke ve zaviye gibi yapılara alternatif olarak kurulan köy okullarına en çok Aleviler olumlu bakmıştır (Aktay, 2007: 62). Özellikle 1950’li yıllarda Aleviler Demokrat Parti’ye destek vermişlerdir fakat 1950’li yılların ortasından itibaren Demokrat Parti’den uzaklaşmalar başlamıştır. 1970’li yıllarda Alevilik süreç içinde göç kavramından etkilenir hale gelmiştir ve 1980-90 yılları arasında Alevilik, neredeyse radikal İslamcılığa karşı panzehir haline getirilmiş ve laikliğin sivil gücü olarak görülmeye başlanmıştır (Massicard, 2007; Aktay, 2006). “1991 yılında Aleviler, beş madde halinde topladıkları isteklerini dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve yardımcısı Erdal İnönü’ye iletmışlerdir. Bu istekler şunlardır:

- Hutbe ve vaazlarda Alevilik de işlensin.
- Radyo ve televizyondan Alevilik tanıtımı yapılsın.
- Diyanet İşleri Başkanlığında Alevilere etkin ve aktif görev verilsin.
- Ramazan ayı gibi muharrem ayı da çeşitli etkinliklerle kutlansın.
- Okullardaki din derslerinde Alevilik de yer alsın”(Akkır, 2014: 613).

Cumhuriyetin kuruluşu, Aleviler için kurtuluş olarak anılıyordu. Çünkü Osmanlı imparatorluğu döneminden, Cumhuriyetin kuruluş dönemine kadar Aleviler çeşitli sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Yeni bir dönem Aleviler için kurtuluş yolu açabilirdi. Ama bu kurtuluş Cumhuriyet döneminin kurulmasıyla oluşmadı. Çünkü Cumhuriyetin kuruluşundan iki yıl sonra yeni bir kararla tekke ve zaviyeler kapatıldı. Bu durumda Aleviler kendilerine ait olan inanç bağlamında ibadet yapabileceği alanlar yasaklandı. Aleviler yeni getirilen bu katı kurallara karşı adım atmaları için siyasi olarak kendilerine daha yakın görüşe sahip siyasi parti bünyesinde ses getirmeye çalıştı. Cumhuriyetin kuruluşundan 1950’lere kadar tek parti döneminde sessiz kalan Aleviler 50’den sonra siyasete Demokrat Parti’ye büyük destek vererek, ileriye doğru bir adım attı. Kendi kimliğini oluşturmaya çalışarak siyasi olarak kazançlar elde etmek isteyen Aleviler, tek bir siyasi partiye bağımlı kalmayarak her dönemde Alevi görüşe daha yakın olana siyasi partiye destek verdi. Cumhuriyetin kuruluşundan 80’lere kadar net olarak bir kazançları olmamak ile birlikte, Süleyman Demirel ve Erdal İnönü döneminde isteklerini dile getirebilecek bir zaman aralığına sahip olmuşlardır

Varto’nun Tarihçesi

Varto ile alakalı genel bilgilerin daha çok Muş valiliği sitesinden ve Varto kaymakamlığı sitesinden elde etmekle birlikte gözlemlerimiz de aktarılacaktır. Bu bağlamda Varto isminin Urartulardan geldiği bilinmekle birlikte 1840 yılında Varto’ya kaymakamların atandığı bilinmektedir. Şu anki nüfusu ise 31.169 olarak kayıtlara geçmiştir. Başka bir söyleme göre toy kuşlarının çok olması ve bu ifadenin halk dilinde Varto kavramına dönüşmesi, Varto ismi ile alakalı anlatılanlar arasındadır (Doğan, 2014: 96). Muş ilinin kuzeyinde yer alan Varto İlçesi, doğusunda Bulanık İlçesi, kuzeyinde Tekman ve Hınıs İlçeleri ile batıda Solhan ve Karlıova İlçeleri ile çevrilidir. Yüzölçümü 1418 Km2’dir. Rakımı ise 1.650’dür. Bingöl dağlarının eteğinde uzanan ovamsı bir düzlüğe kurulmuştur. İklim yapısı tipik karasal iklimine sahiptir. Yazları kurak ve sıcak kışları ise soğuk ve kar yağışlı geçmektedir. Bingöl, Şerafettin ve Hanşeref dağları olmak üzere üç büyük dağ ilçe sınırları içerisinde bulunmaktadır. Hanşeref dağları üzerinde Hamurpet adıyla krater göl bulunmaktadır. Hamurpet büyük ve küçük olmak üzere iki gölden müteşekkildir. İlçede Seferek Çayı, Bingöl Çayı ve Koşkar Suyu adı altında üç önemli akarsu mevcuttur. İlçede 7 mahalle, 93 köy ve 50 mezra bulunmaktadır. Varto’da 1946 ve 1966 yıllarında iki büyük deprem yaşanmıştır, depremde yaşanan can ve mal kaybı ilçenin toparlanmasında çeşitli sorunların oluşmasına sebep olmuştur. Varto’da ikamet edenlerin aynı zamanda yurt dışı bağlantılı olması da toparlanmasında kolaylık sağlamıştır (Doğan, 2014: 97). Yoğunluğun Kürt olduğu Varto’da sayıca çok az olmak üzere birkaç tane tane Çerkez köyü (Şenova Köyü) de bulunmaktadır. Daha çok Alevilerin yoğun olduğu ilçe merkezinde aşağı mahallede oturanlar Sünnî; yukarı mahallede oturanlar ise genellikle Alevî olarak tanımlanmaktadır. Bu durum köylere yani kırsala inildiğinde daha

da belirginleşmekte olup, Sünnî ve Alevî köyleri birbirinden çok net olarak ayrılmaktadır. Varto kırsalında Alevî ve Sünnîlerin beraberce iç içe yaşadıkları köy yerleşmelerine pek rastlanmamaktadır. Alevî köylerinde sadece Alevî kökenli olan insanlar iskân ederken/yaşarken; Sünnî köylerde de sadece Sünnî olan insan veya gruplar hayatlarını devam ettirmektedirler. Gerek ilçe merkezinde gerekse de köylerde yaşayan Alevîler arasında var olan birçok örf ve âdetler, benzer bir şekilde Sünnîler arasında da görülmektedir. Bunun sebebi, kökenini kendileri bilmeseler de, çoğu örf ve âdetin Orta Asya kaynaklı olmasından ileri gelmektedir (Doğan, 2014: 99).

Araştırma Deseni

Varto ile alakalı yaptığımız saha çalışmasında yöntem olarak Nitel yöntem tercih edilmiştir. Nicel olarak fazla sayıya ulaşmada yaşanabilecek problemler gözden geçirilmiş ve risk alınmamıştır. Nitel yöntem ile alakalı bazen tek bir kişiye dahi ulaşılabilirken nicel yöntemde daha genelleyici olduğu böyle bir şans vermemektedir (Strauss & Corbin, 2014; Patton, 2005). Nitel yöntem sayesinde görüşmecilerle daha samimi bir ortam sağlanmıştır. Evren olarak Muş'un Varto ilçe merkezinde ikamet eden on kişi seçilmiştir. Örneklem olarak ise bu evren içinden amaçlı ve kartopu veya zincirleme örneklem çeşitleri ile seçilmiş 4 erkek 6' da kadın seçilmiştir. Böylece yüzyüze görüşme bize sorularımız ile alakalı gerekli esnekliği sağlamıştır (Ekiz, 2009: 127-128; Büyüköztürk ve diğerleri, 2010: 161). Bu iki tür örneklem çeşidini kullanılmasının sebebi ise içerik açısından taşıdığı niteliklerdir. Özellikle amaçlı örneklem bize tabaka şansı da sunmaktadır. Daha önce belirli olan tabaka üzerine yapılacak çalışma için amaçlı örneklem bu tabaka içine ulaşma şansımızı kolaylaştırmaktadır (Kerlinger & Lee, 1999). Yine amaçlı örneklem modelinde zengin veri elde etme imkânı da bulunmaktadır (Flick, 2014). Kartopu örneklem modeli ise özellikle kritik durumlarda sorunların çözümü için kullanılabilir, yani örneklem ulaşamama durumunda çeşitli öneriler sayesinde örneklem sayısı büyüyebilmektedir (Creswell, 2013). Ulaşılabilecek anahtar kişiler çalışmanın alanını genişletebilir ve görünür olan kişilere ulaşma şansı oluşabilir ve ulaşılan kişiler de nitel araştırmada kullanılan konu kodlaması gibi kodlanabilir (Denzin & Lincoln, 2008; Bernard, 2011; Altunay ve Diğ., 2014: 66-68; Strauss ve Corbin, 2014; Çokluk ve Diğ., 2011: 104; Özdemir, 2010: 332; Karataş, 2017: 79-81; Akbıyık, 2014: 7). Varto'ya yaptığımız çalışma ile alakalı olarak da bu tür bir yöntem izlenmiş ve kişiler A, B, C, D, E, F, G, Ğ, I, İ olarak kodlanmıştır. Bu kodlamalar sonrasında metin içinde kişilerin söylediklerine kodlama harfleri kullanılarak yer verilmiştir. Ulaşılan anahtar kişiler dedeler ve Alevi toplumu içinde saygın olan kişilerdir. Böylece tahmin edemediğimiz riskler ortadan kalkarak, bu kişiler aracılığı ile örneklem dahil edilecek diğer bireylere de ulaşılmıştır. Örneklem yöntemleri ile seçilen bireylerin yaş aralığı (66-22) yaş aralığı içerisinde değişmektedir. Çalışmaya katılanlardan 4 tanesi erkek 6 tanesi ise kadındır. Ekonomik durumları 1000TL ile 4000 TL arasında değişmektedir. Gelir düzeylerinin 4000 TL civarında olmasının temel nedeni Varto halkının genellikle yurt dışı ile ilişkili olmasından kaynaklandığını ifade etmeliyiz. Varto'da ikamet eden her aileden en az bir birey yurt dışında yaşamaktadır. Çalışmaya katılanlardan 6'sı evli olup 4'ü bekârdır. Çocuk sayısı (1-3) arasında değişmektedir. Çalışmanın temel hipotezleri sorular şeklinde ifade edilmiş ve kişiler alfabetik olarak kodlanmıştır. Sorulara verilen cevaplar ise bulguları ortaya koyacak ve böylece nitel yöntem ile başlamış olan çalışmanın veriler sosyolojik bir dil ile analiz edilecektir.

Bulgular

Alevilikte ibadetin yapılışı ile alakalı olarak genellikle cem kavramı kullanılır. İbadet hayatları genel bağlamda tasavvuf kalıpları içerisinde şekillenir ve bu sebepten dini ritüeller, tarikat bağlamı içinde ifade edilebilir (Üçer, 2005: 166). Çalışmamızda bu bağlamda sorduğumuz ilk soru ibadetlerin nasıl yapıldığı ile alakalıdır. Bu soruya genellikle verilen cevap Cem ayini üzerine odaklanmaktadır. Cem evinde ya da geniş olan bir evde cem ayini yapılır. Cem bir Alevi dedesinin gözetiminde ve denetiminde yapılır. Alevi canlar Cem'e karı-koca ve çocuklarıyla, aile büyükleriyle birlikte ceme girerler. Cem'e gidenler, Allah rızası için aldıkları lokmalarıyla, niyazlarıyla cem evine girince pirin karşısında dara dururlar. Dede, taliplere gülbenk dualarını verir. Duasını alan talipler, yerlerine geçip otururlar. Dede bütün canlardan rızalık olarak ve tüm canlar birbirinden razı olarak ceme başlanır. Cem'de tüm canlar birdir. Mevki, makam ayırımı yapılmaz. Kadın-erkek ayırımı yapılmaz. Cem'de Allaha, Peygamberimiz Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye ve peygamberimizin Ehl-i Beyti'ne dualar edilir. Saz eşliğinde Zakir Duazı-

imam deyişleri ve nefesler söyler. Hak aşkına semahlar dönülür. Getirilen lokmalar eşit bölüşülür ve dağıtılır. Hak-Muhammed-Ali adına 3 mum (ÇERAĞ) yakılır. Her şey dua ve gülbenkle biter. Cem evi bir ibadet yerinin yanında barış “merkezi” olarak da adlandırabiliriz. Çünkü cem töreninin en büyük amaçlardan bir tanesi içlerinde olan dargınlık ve küslüğü ortadan kaldırmaktır. Cem’in yeri cem evidir ve camide cem yapılamaz. Bundan dolayı Aleviler cem evini pratik olarak kullanırlar ve camiye tercih etmezler. Camiye neden tercih etmezsiniz sorusuna katılımcılar, yukarıdaki ifadeler bağlamında şu cevabı vermiştir: “Bu soruya cevap veren katılımcılarımızdan (D, F, Ğ, I, İ) “Çünkü Emeviler döneminde camilerin girişlerine Hz. Ali’ye ve peygamber efendimiz Hz. Muhammed’in Ehl-i Beyti’ne hakaretler ve küfürler içeren yazılar asılmıştır. Hz. Ali efendimiz de mescitte ibadet ederken, namaz esnasında hançerlenip 3 gün içinde şehit olmuştur. Zaten Hz. Peygamberimiz döneminde camiler yoktu. Mescit vardı. Mescide giden Müslümanlar ibadet yerine fesatlık, fitnelik ve gıybet yapınca Hz. Muhammed efendimiz mescidi yıktırmıştır. İsmi de Mescid-ül Haram koymuştur. Aleviler camiye gitmezler çünkü Alevilerin inanç merkezleri, ibadethaneleri cem evleridir”. Diğer katılımcılarımız ise (A, B, E) “Alevilerin ibadet yeri cem evleridir. Her ibadet yeri saygın ve önemlidir. Alevilerin ibadetinde şekilcilik yoktur. Geriye kalan katılımcılarımız da (C, G) “Camiye gitmek gibi bir zorunluluğu gerekli görmüyorlar”. Alevilerin camiye gitmeme sebebinin katılımcılarımız dan çoğunun da dile getirdiği Hz. Ali’nin camide namaz kılarken hançerlemesidir. Bu görüş çerçevesinde toplanan kesim camiden ziya de cem evlerini tercih ederler.

Çoğu kaynak Aleviliğin Mustafa Kemal ve Cumhuriyet’e koşulsuz destek verdiğini ifade etmektedir (Zelyut, 1990: 286; Pehlivan, 1993: 158; Öz, 1994: 81-286) fakat bu konunun ideolojik bir boyutunun da olduğu unutulmamalıdır. Olgusal durumu analiz etmek adına Cumhuriyet ve Alevilik ilişkisi üzerine sorduğumuz soruya da benzer cevaplar verilmiştir. Katılımcılarımızdan (A, B, C, D, E, F, G) şunu dile getirmiştir; “Cumhuriyetimizin ilan edilmesiyle, Mustafa Kemal Atatürk ‘Laiklik’ ilkesini getirerek din ve vicdan hürriyetinin getirilmesiyle inanç özgürlüklerini ve ibadetlerini yapabilmek için daha rahat bir ortam kazanmışlardır” Geriye kalan katılımcılarımız ise (Ğ, I, İ) “Cumhuriyet döneminde ilk başta çağdaş olunmaya başlandığı için benimsemeye başlıyorlar. Daha sonra ‘Tekke ve Zaviyeler’in kapatılmasıyla Alevilikte ibadetlerini yerine getirme sıkıntısı yaşamışlardır. Bununla beraber Alevilik yok sayılmaya başlanıyor. Bunun örnekleri Dersim, Çorum, Maraş ve Sivas’tır. Aleviler bu dönemde dışlanmışlardır. Alevilik hiçbir zaman kabul görülmemiştir. Hiçbir zaman inanç ve ibadetlerimize saygı duyulmamıştır”. Tarih boyunca Aleviler kendi canlarını kurtarmakla meşguliyet olmuştur. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle Laiklik ilkesini getirerek Alevilerin yarısından çoğunun düşüncesiyle bir rahatlama ve özgürlük alanlarının genişlediğini dile getirdiklerini görüyoruz. Geriye kalanlar ise tarih boyunca bize karşı yapılan zihniyetin devam edildiğini dile getirmiştir. Anadolu Aleviliğinde cem kavramı ayin/tören/erkan/kurban kavramları ile kullanılmaktadır (Coşkun, 2014: 11). Cem ayini/töreni/erkânı ile alakalı yönelttiğimiz soruya ise verilen cevaplar şunlardır: “Cem töreni bir dede gözetiminde yapılır. Cem’de 12(on iki) hizmet sahipleri vardır. Dede ceme gelen canların gülbenk dualarını verir. Zakir’in saz eşliğinde ceme devam edilir. Hak aşkına semahlar dönülür ve dualar edilir. Getirilen niyazlar ve lokmalar, ceme katılan canlara eşit dağıtılır, hatta hamile olan kadın canlara çift canlıdır diye iki pay verilir. Ceme başlarken Hak, Hz. Muhammed, Hz. Ali adına 3 mum yakılır (yani çerağ uyandırılır). Cem birleme gülbengi dede tarafından verilir. Daha sonra cem bitince, çerağlar (mumlar) sirlanır yani söndürülür”.

Alevilik ve Kürtlük ilişkisine bakıldığında Alevilerin, Kürt kavramı ile olan yakınlığı göze çarpmaktadır. Varto’daki Alevilerin çoğu Kürt kökenlidir ve etnik tanımlamalar farklılaşmaktadır. Örneğin, Zaza, Dımili, Kırmanc gibi tanımlamalar da Aleviler arasında oldukça yaygındır (Gezik, 2012: 26-27). Aleviler ile Kürtler arasında ilişkiye baktığımızda ise katılımcılarımızdan (A, C, D, F, İ) “Varto’daki Aleviler ile Kürtler asırlardır kardeşçe bir arada yaşamaktadırlar. Birbirlerine kız alıp vermişlerdir. Dostane ve barışçıl bir komşuluk ilişkileri vardır. Düğün derneklerde ve taziyelerde, dinî bayramlarda birbirlerine ziyaretlerde bulunurlar”. Diğer katılımcılarımız ise (B, E, G, Ğ, I) “Aleviler ile Kürtler benzer olaylar yaşamıştır. Nasıl Alevilik inancına ve ibadet yerlerine önem verilmemişse, Kürtlerde de kendi dilini ve kültürünü rahatça dile getirmemişlerdir”. Varto da Aleviler ve Kürtler farklı kültür ve inanca sahip olmasına rağmen beraber dostane bir şekilde yaşadıklarını görüyoruz. En önemlisi ise kız alıp

vermeleridir. İnanç farklılığına bakmadan kız alıp vermeleri aralarındaki güven hissiyatını da bize gösteriyor. Normalde bu tür bir pratik pek görülmemektedir (Yıldırım, 2010: 22).

Alevilikte dedelik konumu soya dayanmaktadır ve Alevi dedeleri Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki ocaklara bağlıdır. Dedelerin peygamber soyundan geldikleri kabul edilir ve "evladı resul" diye anılırlar (Yaman, 2001: 90). Dedeliğin, Alevi toplumundaki içi rolü bu sebepten dolayı oldukça belirleyicidir. Dede'nin işlevi sorusuna tüm katılımcılarımız birbirine benzer cevaplar vermiştir. Örneğin A, B, C, D, katılımcılarımız, "Alevilerde mürşit, pir, rehber, yol önderleri ve inanç önderleridir. Ayrıca mürşit, pir ve rehber, dede denir. Dede ortak bir isimdir. Dede inanç önderidir. Alevi canları, yani taliplerini yılda en az bir defa irşat eder, talipleriyle cem olur. Cem ibadetini dede yürütür. Cem'de küskün ve dargın olanları barıştırır. Barışmamakta ısrar eden talipleri cemden dışarı çıkarır. Kötü amel işleyen canları, düşkün ilan eder. Alevi inancıyla, ibadetiyle ilgili bilgiler verir. Muhabbetler yapar. Cem ayinini yani cem ibadetini dede yürütür" ifadelerini kullanmışken; E, F, G, Ğ, I, İ katılımcılarımız ise "Alevi dedeleri sosyal ve inanç sal anlamda topluma önderlik yaparak, toplumu bilgilendirme, bütünlüğü sağlama işiyle ilgilenir. Cem, cenaze, evlenme gibi törenlerini yönetir. Hizmeti gönüllü yapar. Karşılığında bir şey almazlar" ifadelerini kullanmıştır. Alevîler içerisinde inanç ve ibadeti en iyi bilen kişi dededir. Alevilerde dedeye güven sonsuzdur. Dede'nin sözleri sorgulanamaz ve bir kural niteliğindedir.

Kadın ve erkek arasındaki ilişki biçiminin eşitlik üzerinden okunmasında toplumsal cinsiyet kavramının etkisi önemlidir. Fakat biyolojik açıdan bakıldığında durum değişmektedir. Özellikle ataerkil toplumlarda erkek vurgusunun ön plana çıkarılması, Alevi toplumlarının duyarsız kalmamasına sebep olmuştur (Okan, 2014: 29). Kadın ve erkek ayrımcılığı var mı sorusuna verilen cevaplarda katılımcılarımız (A, B, C, D, E, F, G, Ğ, I, İ) aynı görüşü dile getirmiştir. "Alevilerde kadın, erkek ayrımcılığı yoktur. Kadın ve erkek her ikisi de candır, birdir. Cem de erkek-dişi ayrımı yoktur. Erkeğin erliğine, kadının dişiliğine bakılmaz. Her ikisi de birdir, candır".

Aleviliğin din kavramı ile ilişkisinin kurulması, Aleviliğin ayrı bir din olmasına vurgu yapan zihniyetin ifadesi olarak algılanabilir. Böylelikle Aleviliğin kökenlerinin inkârı da doğacaktır. Bundan dolayı Alevilik ayrı bir din değildir teması genel kabul görmektedir. Hz. Ali ile kurulan bağın, Aleviliğin temel öğelerinden biri olduğu ve saygı-sevgi çerçevesinde sürecin ilerlediği bilinmesi gerekmektedir. Sayın Cumhurbaşkanımızın "Alevilik, baskın özelliği Hz. Muhammed ve ailesine, özellikle de Hz. Ali ve soyuna derin bir sevgi ve saygıyla bağlı olan ve Sünni olmayan Anadolu Müslümanlarının yol, adap ve erkânlarını ifade etmektedir" (Ecevitöğlü, 2011: 139) ifadesi de yine Aleviliğin algılanışı niteliğini temsil etmektedir. Bu pratik, Ehl-i Beyt'e olan bağlılıktan kaynaklanmaktadır. Zaten Ali'siz Alevilik kesin bir yargıyla olunmayacağını dile getiren katılımcılarımız "Hangi inançtan olursa olsun bağlı olduğu yer veya kişi vardır. Muhammed' siz Müslümanlık, İsa' siz Hristiyanlık, Musa' siz Musevilik olmayacağı gibi, Ali' siz de Alevilik olmaz". Bu bağlamda Hz. Ali'nin olmadığı bir Aleviliğin düşünülmediğini görüyoruz. Hz. Ali sevgisi ile insan sevgisini aynı süreçte ele alan Alevilik, sevgiyi yüce bir kavram olarak ele almıştır. İnsan sevgisi ile alakalı olarak katılımcılarımız ortak bir cevap vermiştir. "Biz Aleviler 'Benim Kâbe'm İnsandır' deriz. 'Bir gönlü yapmak, bir Kâbe yapmak kadar sevap, bir gönlü yıkmak da bir Kâbe yıkmak kadar günahdır'. 'Yaradılanı Severiz, yaradandan ötürü'. Çünkü yüce Allah en değerli varlık ve canlı olarak insanı yarattı. Yarattığı evrende de dünyada da her şeyi insanoğlumun hizmetine sundu. Bizce insanı sevmek, yüce Yaradana sevmektir. Bütün insanlar Aleviler için birdir. İnsan ayrımı Alevilerde yoktur. Dili, dinî, mezhebi, ırkı, rengi, etnik kökeni ne olursa olsun hiç fark etmez. Alevîler 72 millete aynı nazarla bakarlar".

Aleviler, özellikle 1990'lı yıllardan sonra DKAB programına Alevilik ve Bektaşilik gibi başlıkların da dahil edilmesini talep etmişlerdir fakat uzlaşa sağlanamamıştır (Şimşek-Güngör, 2013: 542). Aleviliğin müfredatta yer alması gerektiğine dair katılımcılarımızdan 2 tanesi (C, G) herhangi bir cevap vermemiştir. Geriye kalan katılımcılarımızdan 8 tanesi ise (A, B, D, E, F, Ğ, I, İ)

"Alevilik inancını, ibadetini anlatan, öğreten tarzda bir müfredat programı hazırlanmalıdır. Bu müfredat hazırlanırken Alevi dedelerinden, alimlerinden Alevilikle ve inancıyla,

ibadetleriyle ilgili bilgiler alınmalıdır. Alevilik derslerinin müfredatını hazırlayan Millî Eğitim Bakanlığının ilgili komisyonunda, Alevi yol önderleri, pirleri, dedeleri de yer almadırlar”.

Bu konuda katılımcılarımızın hem fikir olduklarını görüyoruz. Eğer milli eğitim bakanlığında Alevilik ders olarak verilecekse belirledikleri kişilerden yardım alarak verilmesinden yana tavır sergilemişlerdir.

Görüşmelerimiz sonucunda katılımcılarımızdan beklentileri ile alakalı olarak ne istediklerine dair genel bir çerçeve çizilmesi istenmiş ve şu cevaplar alınmıştır:

- ✓ Eşitlik yurttaşlık hakkı talebi,
- ✓ Zorunlu din derslerinin kaldırılması,
- ✓ Cem evlerinin ibadethane olarak kabul edilmesi,
- ✓ Diyanetin kaldırılması,
- ✓ Savaşların son bulması, her alanda barışın yerleşmesi,
- ✓ Demokrasi, Laiklik, İnsan hakları, Özgürlükçü bir anayasa,
- ✓ Eğitim ve sağlığın önemsenmesi,
- ✓ Kimsenin dilinden, dininden, etnik kökeninden ötürü sorgulanmaması'dır. Bu taleplere baktığımızda Aleviliğin düşünüş biçimi olarak sadece Alevilik kavramı ile alakalı talepleri değil toplumun birçok kesimini ilgilendiren sonuçlara da ulaşmanın mümkünlüğü görülmüştür.

Sonuç ve Değerlendirme

Alevilik kavramına bakıldığı takdirde, geçmişten günümüze çeşitli sorunların yaşandığı, bazı sorunların hala devam ettiği ve bu sorunların çözülmesi için siyasal alandan beklentilerinin olduğunu ifade edebiliriz. Aleviliğin algılanış biçimine dair oluşmuş sorunlara dair öneriler ise genellikle Aleviliğin bir din olmadığı noktasında uzlaşma sağlamaktadır. Aleviliğin, Türkiye'nin siyasal seyir sürecinde karşılaştıkları problemleri çözme biçimi olarak belirli iktidarlara yakınlaşıp belirli iktidarlara da uzak durarak çözümlendiği de ortadadır. Bu tutumlar Alevilerin tercihlerinden ziyade siyasal iktidarların önerilerine göre şekillenmiştir. Çeşitli dönemlerde yaşanan toplumsal olaylar (Sivas ve Madımak katliamı, vb.) Alevilik ile Sünnilik arasındaki mesafeyi açmıştır. Sünnilere mal edilen bu olumsuz süreçler, Aleviler içinde ciddi kırılmalara yol açmıştır. Hâlbuki Sünnilik tarihinde asla bu tür olaylar mevcut değildir. Muş-Varto ilçesinde Alevilerle yaptığımız görüşmede en çok dile getirdikleri en önemli başlıklardan İlki Cem evlerinin ibadet yeri olarak görülmesi, bir diğeri ise eğitim sisteminde Alevilik dersinin okullarda verilmesidir fakat bu dersin belirli öğretmenlerin veya dede diye tabir ettikleri kişinin/kişilerin vermesinden yana beyanları olmuştur. Elde edilen verilere bakıldığı takdirde, kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha fazla muhafazakâr ve değerlerini koruyan bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Alevilerin özellikle inanç konusundaki tutucu tavırları onların Alevilik dışındaki tutumlara karşı tavırlarını da belirlemektedir. Çünkü güncel hayatın pratiklerini belirleyen en önemli olgu olan inanç, sahip olduğu niteliklerle istikameti çizebilmektedir. İnancın güncel hayatın pratikleri üzerindeki etkisi sadece istikamet çizmekle kalmaz gelecek nesillerin yetişmesinde de oldukça etkilidir. Muş'un, Varto ilçesinde yaptığımız çalışmada da bu pratik net olarak görülmüştür. Dini ritüeller dışındaki, güncel hayat içerisinde sergilenen tavırların ontolojik geçmişi bizzat Aleviliğin nitelikleriyle doludur. Dolayısıyla burada yapılacak her sosyolojik yahut tarihsel saha çalışmasında ontolojik geçmiş "Alevilik" kavramı üzerinden inşa edilecektir.

KAYNAKÇA

Akbiyık, C. –Ay, G. K. (2014) "Okul Öncesi Yönetici ve Öğretmenlerin Düşünme Becerilerinin Öğretimine Yönelik Algıları: Bir Durum Çalışması", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Cilt: 29, Sayı: 1, ss, 1-18.

Akın, B. (2014) "Alevi Ocakları İle İlgili Tespit Edilebilen En Eski Tarihi Belge: Ağuışen Ocağı Şeceresi", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 70, ss, 15-38.

- Akkır, Ramazan (2014) "Siyasal Bir Mesele Olarak Alevilik", Geçmişten Günümüze Alevilik 1.Uluslararası Sempozyumu, Sempozyum Dizisi 6, Bingöl Üniversitesi Yayınları-6, ss, 605-615.
- Aktay, Y. (2006) Türk Dininin sosyolojik İmkânı: İslam Protestanlığı ve Alevilik, İletişim Yayınları. İstanbul.
- Aktay, Y. (2007) "Sosyo-Kültürel ve Politik Yönleriyle Alevilik Üzerine Notlar", Milet ve Nihal-İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, sayı:1, ss, 57-76.
- Altunay, E. ve Diğ., (2014) "Eğitim Kurumlarında Mobbing Uygulamalarına İlişkin Nitel Bir Araştırma", Sakarya University Journal of Education, Cilt: 4, Sayı: 1, ss, 62-80.
- Arslanoğlu, İbrahim (2001) "Alevilik'te Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, ss, 33-134.
- Asan, V. (1998) "Tahtacılar da Eğlence Semahı", Cem Dergisi, Cilt: 30.
- Atalay, A. A. (1999) İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, Can Yayınları: İstanbul.
- Aytaş, Gıyasettin (2010) "Alevilik Kavramı Etrafında Bazı Tespit ve Değerlendirmeler", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi / 56, ss, 17-28.
- Bayatlı, Necdet Yaşar (2010) "İrak'ta Kakailik ve Bir Kakai Türkmen Şairi Hicri Dede", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi: ss, 69-80.
- Bernard, H. R. (2011). Research Methods in Anthropology: Qualitative And Quantitative Approaches. New York: Rowman Altamira.
- Büyüköztürk, ğ., Kılıç, Ç. E., Erkan, A.Ö., Karadeniz, ğ. ve Demirel, F. (2010). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. 5. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Cengil, Muhammer (2003) "Cem Ayının Fert ve Toplum Üzerindeki Etkileri", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sayı:3, ss, 127-141.
- Coşkun, N. Ç. (2014) "Anadolu Alevilerinde Cemler ve Bu Cemlerin Sosyokültürel Hayattaki İşlevleri", Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor /Edebiyat Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 78, ss: 9-28.
- Coşkun, H. (2018) "Alevi/Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu "Sivas Kangal Türkmen Alevileri Örneği", Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırmaları Dergisi, Sayı: 85, ss, 43-62.
- Creswell, J. W. (2013). Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches. New York: Sage.
- Çelik, Hasan-Balcı, Serkan (2016) "Alevî-Kızılbaş-Bektaşî Buyruklarından Hareketle ve Genel Ahlak İlkelerine Göre Talip, Rehber, Pir ve Mürşid ilişkileri", İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı:2, ss, 123-140.
- Çıblak, N. (2005) Mersin Tahtacıları: Halk Bilimi Araştırmaları, Ürün Yayınları: Ankara.
- Çınar, E. (2004) Aleviliğin Gizli Tarihi, Chiviyazıları Yayınevi. İstanbul.
- Çokluk, Ö. ve Diğ., (2011) "Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi", Kuramsal Eğitimbilim, Cilt: 4, Sayı: 1, ss, 95-107.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2008). The Landscape Of Qualitative Research, New York: Sage.
- Doğan, Hüseyin (2013) "Muş-Varto Alevilerinde Dini İnanç ve Sosyal Hayat", Geçmişten Günümüze Alevilik 1.Uluslararası Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi Yayınları, ss, 94-121.
- Ecevitöğlü, P. (2011) "Aleviliği Tanımlamanın Dayanılmaz Siyasal Cazibesi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 66, No: 3, ss, 137-156.
- Ekiz, D. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Anı Yayıncılık: Ankara.
- Elçi, Armağan (1999) "Semah Geleneğinin Uygulanması", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 12, ss, 171-183.
- Flick, U. (2014). An Introduction To Qualitative Research. New York: Sage.
- Gezik, E. (2012) Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler, İletişim Yayınları: İstanbul.

- Gölbaşı, Haydar-Mazlum, Ahmet (2010) "Çatışma Odağında Alevi-Sünni İlişkileri ve "Öteki" Algısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, ss, 320-345.
- Gürsoy, Şahin-Kılıç, Recep (2009) "Türkiye Aleviliği", Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Kaptan, Remzi (2014) "Alevi İnançlı Kadın ve Aile", web: http://www.alevitentum.de/Alevi_kadini_ve_aile.pdf, erişim: 19.03.2020.
- Karataş, Z. (2017) "Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi", *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, ss, 66-88.
- Kerlinger, F. N. & Lee, H. B. (1999). *Foundations Of Behavioral Research*. New York: Harcourt College Publishers.
- Kutluay, Hakan (2016) "Bektaşilik Nedir?", web: <https://www.makaleler.com/bektasilik-nedir>, erişim: 21.08.2019.
- Massicard, E. (2007) *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*, çev: Ali Berkay, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Okan, N. (2014) *Alevilikte Kadın Erkek Eşitliği Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, Sayı: 28, ss: 27-40.
- Öz, B. (1994) *Kurtuluş Savaşı'nda Alevi Bektaşiler*, Ant Yayınları: İstanbul.
- Özdemir, M. (2010) "Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, sayı: 1, ss, 323-343.
- Özgür, Bekir (2014) "Anadolu'da Parlayan Işık Alevilik", El yayınları: İstanbul.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative Research*. New York: John Wiley & Sons, Ltd
- Pehlivan, B (1993) *Aleviler ve Diyanet*, Pencere Yayınları: İstanbul.
- Strauss, A. & Corbin, J. (2014). *Basics Of Qualitative Research Techniques*. New York: Sage Publications.
- Subaşı, Necdet (2010) "Alevi modernleşmesi", İstanbul, Timaş Yayınları.
- Şener, Cemal (2002) "Alevilerin Etnik Kimliği-Aleviler Kürt Mü? Türk Mü?", Etik Yayınları: İstanbul.
- Tamay, S. (2009) "Bir İbadet Ritüeli Olarak "Semah" ve Tahtacı Turnalar Semahının Halk Bilimi ve Müzik Bilimi Açısından İncelenmesi", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, ss, 163-185.
- Türkdoğan, Doğan (2004) "Alevi İslam İnanıcı İçerisinde Hz. Hızır", *Hacı Bektaş Veli /29*, ss, 19-29.
- Üçer, C. (2005) "Geleneksel Alevilikte İbadet Hayatı ve Alevilerin Temel İslâmî İbadetlere Yaklaşımları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V*, Sayı: 2, ss, 161-189.
- Yağbasan, Mustafa-Öztürk, Ali (2016) "Kültürlerarası İletişim Bağlamında Alevi Sünni Dikotomisi: Tunceli ve Elazığ Örneği", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, ss, 175-196.
- Yaman, A. (2001) *Dedelik Kurumu Ekseninde Değişim Sürecinde Alevilik*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Yalçınkaya, Ayhan (2011) "Hafıza Savaşlarından Sahiplenilmiş Şehitliğe: Madımak Katliamı Örnek Olayı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 66, No. 3, ss, 333-394.
- Yıldırım, E. (2010) "Tunceli Yöresi Alevilerinde Geçiş Dönemi İnanç ve Uygulamaları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 14 Sayı: 42, ss, 17-32.
- Yıldırım, Rıza (2012) "Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 62, ss, 135-160.
- Zelyut, R. (1990) *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, Anadolu Kültürü Yayınları: İstanbul.

ALMANYA SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENİ YETİŞTİRME PROGRAMI

Social Studies Teacher Training Program in Germany

Şükrü Bilici

Orcid: 0000-0002-2124-4341/Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Hüseyin Bedirhanoğlu

Orcid: 0000-0002-8980-6267/Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Mar 2020

Düzeltilme tarihi: 16 April 2020

Kabul tarihi: 25 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Almanya'da eğitim, öğretmen yetiştirme,
sosyal bilgiler, staatexamen, Lehramt.

ÖZ

Dünyanın farklı ülkelerinde "Sosyal Bilgiler" dersleri işlenmektedir. Federal Almanya Cumhuriyetinde tarih, coğrafya, değerler ve normlar, toplum bilinci dersleri ve sosyal bilgiler dersleri ayrı işlenmektedir. Almanyada üniversitelerde Sozialkunde (Sosyal bilgiler) dersleri farklı eyaletlerde okutulmaktadır. Bu çerçevede Almanya'da Sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirme sisteminin incelenmesi farklı bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır.

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılarak Alman eğitim sistemi içerisinde sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirme programı incelenerek konu ile ilgili dokümanlar analiz edilmeye çalışılmıştır. Almanya sosyal bilgiler öğretmenliği yetiştirme programı incelendiğinde önemli farklılıkların olduğu gözlenmiştir. Bu farklılıkların başında ders içerikleri yer almaktadır. Sosyal Bilgiler (Sozialkunde) ders içeriğinde sosyoloji, siyaset bilimi ve çağdaş tarih konularına yer verildiği görülmektedir. Almanyada Lisans (Bachelor) eğitimini tamamlayarak Birinci devlet sınavını (Staatexamen) kazanan öğretmenler atandıktan sonra iki yıl stajyerlik eğitimi almaktadır. Aday öğretmenler iki uzmanın kontrolünde öğretmenlik mesleğini tüm yönleriyle yerine getirmeye çalışır. Bu süre sonunda yapılan ikinci devlet sınavının başarılmasıyla asil öğretmenlik yapmaya hak kazanırlar.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 26 March 2019

Received in revised form 16 April 2020

Accepted 25 May 2020

Keywords:

Education in Germany, teacher training,
social studies, state exam, Magisterium.

ABSTRACT

"Social Studies" courses are taught in different countries of the world. Federal Republic of Germany history, geography, values and norms, social awareness courses and social studies courses are taught separately. Sozialkunde (Social studies) courses in universities in Germany are taught in different states. In this context, the study of the social studies teacher training system in Germany aims to gain a different perspective.

In this study, it was tried to analyze the documents related to the subject by examining the social studies teacher training program in the German education system by using document analysis technique, which is one of the qualitative research methods. When the German social studies teacher education program is examined, it is observed that there are important differences. Course content is at the top of these differences. It is seen that the subjects of sociology, political science and contemporary history are included in the content of Social Studies (Sozialkunde). After completing the Bachelor education in Germany, the teachers who have passed the First State Exam (Staatexamen) receive two years of internship training. Prospective teachers try to fulfill the teaching profession in all aspects under the control of two experts. With the success of the second state exam held at the end of this period, they are entitled to become principal teachers.

Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: s.bilici@alparslan.edu.tr.

Giriş

Cumhuriyetin ilanından sonra işlenmeye başlanan sosyal bilgiler dersleri değişik isimler altında işlenegelmiştir. Çeşitli isimler altında işlenen sosyal bilgiler dersi son olarak Milli Tarih ve Milli Coğrafya derslerinin birleştirilmesiyle sosyal bilgiler adını almıştır. Yapılandırmacı eğitim yaklaşımına uygun öğretim programında sosyal bilimlerin hemen tüm alanlarını kapsayacak içeriklere rastlamak mümkündür (Tonga, 2012). Tarih, coğrafya ve vatandaşlık konularına ise ağırlıklı olarak yer verilmektedir. Sosyal bilgiler, sosyal bilimler alanındaki bilgi ve bulguların belli bir müfredat çerçevesinde işlenmesinden oluşan bir derstir. Ortaokul düzeyinde verilen bu derslerde öğrencilerin sosyal bilimler alanındaki bilgileri kavramaları amaçlanmaktadır. Bu bilgilere ek olarak iyi insan ve iyi vatandaş yetiştirme hedefi de ön plana çıkmaktadır.

Dünya ülkelerinin eğitim sistemleri incelendiğinde “Sosyal Bilgiler” adıyla dersler işlendiği görülmektedir. Amerikada sosyal bilgiler dersinde tarih, coğrafya ve vatandaşlık eğitimi konularına ağırlık verilmektedir. Yüzyılı aşkın bir tarihi olan sosyal bilgiler dersi farklı kültürlere ve etnik kökenlere karşı hoşgörülü bir anlayışın öğrenciler tarafından anlaşılabilmesini hedeflemektedir. Ortaokul düzeyinde okutulan dersler ile ilgili çeşitli komisyonlar oluşturulmuş ve çok sayıda yayın yapılmıştır. Bazı ülkelerde farklı derslerde sosyal bilgiler ve vatandaşlık konuları işlenmektedir. Federal Almanya Cumhuriyetinde tarih, coğrafya, değerler ve normlar ile toplum bilinci, sosyal bilgiler ve vatandaşlık dersleri işlenmektedir. Üniversitelerde Sozialkunde (Sosyal bilgiler) bölümleri yer alırken bazı eyaletlerde sosyal bilgiler dersleri okutulmaktadır. Okullarda ders olarak okutulan sosyal bilgiler derslerinin öğretiminde en çok etkin olacak alan öğretmenlerinin yetiştirilmesinin önemi büyüktür. Bu çerçevede diğer ülkelerin öğretmen yetiştirme sistemlerinin incelenmesi Türkiye’de uygulanan öğretmen yetiştirme sistemine yeni bir bakış açısı kazandırması ve daha iyi anlaşılmasını sağlaması beklenebilir.

Almanya’da sosyal bilgiler öğretmenleri nasıl yetiştirilmektedir? Almanya’da yükseköğretim kurumlarında öğretmenler hangi aşamalardan geçmektedirler ve kaç yıllık bir eğitim görmekteyler? Uygulama dersleri nasıl işlenmektedir ve ne kadar sürmektedir. Almanya’da sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirme sisteminde hangi derslere ağırlık verilmektedir? Yukarıda belirtilen sorulara verilen cevaplar ile Almanya’da sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirme sisteminin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu araştırmada Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Alman eğitim sistemi içerisinde öğretmen yetiştirme programlarının inceleneceği bu çalışmada, konu ile ilgili dokümanlar analiz edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında, araştırmaya konu olan sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirme sistemi incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Türkiye’de Sosyal Bilgiler Öğretmeni yetiştirme programında lisans eğitiminden sonra merkezi sınav ile öğretmen ataması yapılmaktadır. Ataması gerçekleşen öğretmenler bir yıl süre ile stajyer öğretmen statüsünde çalışmaktadır. Bu süre içerisinde bazı eğitimlerden geçmekte ve sürecin bitiminde hazırlanan raporlar doğrultusunda asil öğretmenliğe geçişleri yapılmaktadır. Lisans eğitiminden sonraki süreçte öğretmenlerin daha kapsamlı bir eğitime tabi tutulmaları ve uygulama boyutundaki yeterliklerinin daha da geliştirilmesi açısından Federal Almanya Cumhuriyeti sosyal bilgiler öğretmeni (Sozialkunde) yetiştirme sisteminin incelenmesinin olumlu katkıları sunacağı amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Almanya ve Türkiye’de Sosyal Bilgiler Öğretmeni yetiştirme programı kapsamında doküman ve yayınlar incelenmiştir. Almanya’daki üniversitelerde Sosyal Bilgiler Öğretmenliği (Sozialkunde) bölümleri incelenerek üniversite ve bölümler tablo haline getirilmiştir. Almanya’da Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin yetiştirme lisans ve lisans sonrası süreci de içerisinde alacak şekilde incelenmiştir. Öğretmenlerin lisans

Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: musagumus@hotmail.com.

eğitiminde gördükleri dersler ile öğretmen atama süreçleri ortaya konulmuştur. Almanyada öğretmenlerin atandıktan sonraki yetiştirilme süreçleri verilerek bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

Alman Eğitim Sistemi

Alman eğitim sisteminin çok çeşitliliği uzun bir süreçte oluşmuş günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Kricke, 2014). Eyaletlere göre de farklılık gösteren eğitim sisteminde eyaletlerin kendilerine özgü bir eğitim sistemleri oluşturmalarına imkân verilmektedir. Tüm eyaletlerde zorunlu eğitim süresi 12 yıl olan Almanyada ilk ve ortaöğretim 6–18 yaş arasındaki çocuk ve gençleri kapsar (Demirel, 2000; Kantos, 2009). Bu sürenin 10 yılı tam zamanlı öğretim yapılan genel eğitim okullarında geçirilmesi zorunludur (Sağlam, 1999). Alman eğitim sistemi içerisinde ilkokulun (Grundstufe) ayrı bir yeri vardır. İlkokul döneminde temel eğitim ile ilgili dersler okutulmaktadır. Öğrencilere 1. sınıftan başlamak üzere 4. sınıf da dâhil olmak kaydıyla dersler verilir. Altı yaşını doldurmuş olan öğrenciler zorunlu eğitime başlar. Eğitim 18 yaşına kadar sürer. 10 yıllık tam zamanlı eğitimden sonra yarı zamanlı olarak iki yıl daha eğitim devam eder (Führ, 1997).

Alman Eğitim Sisteminde okullar, *Primarschule* (Okul Öncesi), *Grundschule* (İlkokul) *Sekundarstufe I* (Ortaokul I Kademe), *Sekundarstufe II*. (Ortaokul II Kademe) *Sonderschule* (Özel eğitim okulları) ve yükseköğretim okulları olarak belirlenmiştir. Ortaokullar dört farklı okul türünden oluşmaktadır. *Mittelschule* (ortaokul) dönemindeki öğrencilerin eğitim gördüğü bu okullar *Hauptschule*, *Realschule*, *Gesamtschule* ve *Gymnasium* olarak adlandırılmaktadır.

Almanyada Sosyal Bilgiler Öğretmeni Yetiştirme Programı

Almanyada üniversiteler ve enstitüler bünyesinde öğretmenlik eğitimi verilmektedir. Üniversiteler, eğitim enstitüleri, müzik ve sanat eğitimi okullarından yetişen öğretmenler bu mesleği icra etmeye hak kazanmaktadırlar. Farklı üniversitelerdeki öğretmen yetiştirme programlarına kayıt yaptırabilmek için Almanya’da öğrencilerin “Abitur” sınavını başarıyla geçmeleri gerekmektedir (Keçici, 2011). Bir diğer adı da olgunluk sınavı olan bu sınav neticesinde üniversiteye giriş yapan adaylar eğitim almaya başlanmaktadır. En az üç yıl süren üniversite eğitiminin ardından üniversiteden mezun olan öğretmen adayları birinci devlet sınavına (Staatexamen) girmeye hak kazanırlar (Sözen ve Çabuk, 2013). Bu sınav yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Bu sınavdan başarılı olan adaylar stajyer öğretmenlik (18-24 ay) yapmaya başlarlar. Stajyer öğretmenlik süresini doldurduktan sonra sınava girme hakkını kazanmaları halinde ikinci devlet sınavına (Staatexamen) girmek zorundadırlar. Yine yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamadan oluşan ikinci devlet sınavının başarılı bir şekilde kazanmaları halinde asil öğretmen olarak atanmaktadırlar. Bu aşamalardan geçerek öğretmen olan kişiler devlet memuru statüsünü kazanırlar.

Almanyanın birçok üniversitesinde Sosyal bilgiler (Sozialkunde) bölümü bulunmaktadır. Sosyal bilgiler bölümü genel olarak Lehramt (eğitim) ve Sozialwissenschaften (Sosyal bilimler) fakülteleri bünyelerinde yer almaktadır. Grundschule (ilkokul), Hauptschule (Ortaokul), Realschule (Ortaokul ve lise), Gesamtschule (Ortaokul ve lise) ve Gymnasium (Ortaokul ve Lise) okullarında sozialkunde (Sosyal Bilgiler) derslerini vermek üzere öğretmenler yetiştirilmektedir. Öğretmen adaylarının üniversitedeki teorik derslerin yanında uygulama derslerini de başarıyla tamamlamaları gerekir. Temel eğitim ve uygulama eğitimi başarıyla tamamlayıp sınavları kazanan öğretmen adaylar Sosyal bilgiler derslerini vermektedir.

Üniversitelerde Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

Almanyada sosyal bilgiler öğretmeni yetiştiren üniversiteler.

ÜNİVERSİTE	BÖLÜM.
Augsburg	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Mittelschulen) ortaokul öğretmenliği
Augsburg	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul-lise öğretmenliği
Augsburg	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Realschulen) ortaokul öğretmenliği

<u>Bamberg</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Mittelschulen) ortaokul öğretmenliği
Bamberg	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul-lise öğretmenliği
<u>Eichstätt</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Hauptschulen) ortaokul öğretmenliği
<u>Eichstätt</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul-lise öğretmenliği
Erlangen	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul-lise öğretmenliği
<u>Erlangen</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Realschulen) ortaokul öğretmenliği
Halle	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul-lise öğretmenliği
Halle	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Sekundarschulen) ortaokul öğretmenliği
Jena	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul-lise öğretmenliği
<u>Kaiserslautern</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Realschulen) ortaokul öğretmenliği
<u>Kaiserslautern</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul-lise öğretmenliği
<u>Kaiserslautern</u>	<u>Sozialkunde</u> (Master of Education) yüksek lisans (Gymnasien)
<u>Kaiserslautern</u>	<u>Sozialkunde</u> (Master of Education) yüksek lisans (Realschule)
<u>Landau</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Realschulen) ortaokul öğretmenliği
<u>Landau</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul öğretmenliği
Landau	<u>Sozialkunde</u> (Master of Education) yüksek lisans (Gymnasien)
Landau	<u>Sozialkunde</u> (Master of Education) yüksek lisans (Realschule)
Mainz	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul öğretmenliği
<u>München</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Mittelschulen) ortaokul öğretmenliği
<u>München</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Realschulen) ortaokul öğretmenliği
<u>München</u>	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul öğretmenliği
Nürnberg	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Mittelschulen) ortaokul öğretmenliği
Passau	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Mittelschulen) ortaokul öğretmenliği
Passau	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Realschulen) ortaokul öğretmenliği
Passau	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul öğretmenliği
Regensburg	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Mittelschulen) ortaokul öğretmenliği
Rostock	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul öğretmenliği
Trier	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul öğretmenliği
Trier	<u>Sozialkunde</u> (Master of Education) yüksek lisans (Realschule)
Würzburg	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Mittelschulen) ortaokul öğretmenliği
Würzburg	<u>Sozialkunde</u> (Lehramt an Gymnasien) ortaokul öğretmenliği

(www.studienwahl.de)

Sosyal Bilgiler “Sozialkunde” Eğitim Fakültesi Gymnasium / Branş Alanı (Münih Üniversitesi)

Sosyal bilgiler eğitimi bilim dalı üç değişik alandan meydana gelmektedir. Siyaset bilimi, Sosyoloji ve günümüz tarihi. Siyaset bilimi alanı, politik teori, felsefe (Antik çağdan günümüze) ve siyasi sistemlerden oluşmaktadır. (Özellikle Almanya'nın siyasi sistemi) ve uluslararası ilişkiler öne çıkmaktadır. Sosyoloji bilim alanı, sosyolojinin temelleri (sosyolojiye giriş ve bilimsel çalışmalar), sosyoloji teorileri (giriş seminerleri, alıştırmalar üzerinde derinleşme) nicel metotlar, sosyal yapı analizi, sosyal değişim ve sosyal farklılıkları içermektedir. Günümüz tarihi alanında ise tarihi devirlerden 1945 yılına kadarki olan tarih ön plana çıkmaktadır.

Eğitimin yapılandırılması / Modüller

Öğretmenlere verilen eğitim kapsamında öğretmen adaylarının alan bilgisi üzerine çalışmalar yapması, öğretilen konular arasındaki bağlantıyı iyi görmeleri, başkalarıyla iyi ilişkiler kurabilmeleri ve özellikle gençlerle sağlıklı bir iletişim kurmaları amaçlanmaktadır. Bunun yanında Alman toplumunda geleneksel değerlerin gençlere kazandırılması yasal bir yükümlülük olarak görülmektedir (Kempf, 2002; Harder, 2014). Yüksek eğitim hakkını kazanma aşamasında yani Abitur döneminde edildiği bilgileri korumakla beraber sosyal bilgiler alanındaki gereksinimleri, özel yeteneklerini ortaya koyması beklenir. Siyaset bilimi ve sosyolojik konuları kavraması, yansıtma yeteneğini kazanması, yazma, iyi düzeyde İngilizce öğrenme, bağımsız düşünme ve çalışma gibi bireysel becerilerini geliştirmesi istenir. Ayrıca eğitim yönetimi ve sınav uygulamalarını zorunlu müfredata uydurma kazanımını elde etmesi istenir. Münih üniversitesinde Sozialkunde (Sosyal bilgiler) bölümü incelendiğinde Eğitim süresince öğretmen adaylarının 10 adet zorunlu modül almaları gerektiği görülmektedir. Modüller, bir modül sınavı (Mobil Prüfung) veya iki kısmi modül sınavı şeklinde ölçülür. Sosyal Bilimler eğitimi, siyaset bilimi içerisindeki üç alt dalı kapsar. Siyaset bilimi (4 Modül, 45 ECTS-kredi), Soziologie (3 Modül, 36 ECTS-kredi) ve günümüz tarihi (1 Modül, 12 ECTS-kredi). Bilim alanında teorik ve analitik uygulama eğitimi verilir. Uzmanlık alanı yanında, formasyon konuları ile eğitim tamamlanır. Bu eğitim bağımsız modülleri kapsar. Bu modüller 3 dersi kapsar (toplam 12 ECTS-kredi). Eğitim bilimleri konuları siyaset bilimi okulu enstitüsü tarafından verilir (www.unimuenchen.de)

Formasyon ve Uygulama Eğitimi

Münih Üniversitesinde formasyon eğitimi, pedagoji, okul pedagojisi ve psikoloji gibi alanlardan oluşmaktadır. Bu üç alandan toplam 36 ECTS kredisi alınması gerekir. Eğitim fakültesi bölümlerinden birine kayıt yaptırmış olan öğrenciler aşağıdaki uygulamaları yapmak zorundadır: Staj, oryantasyon uygulaması, pedagojik, eğitim bilimleri okul uygulaması (okul uygulaması 150 - 160 ders saatinden oluşmaktadır). Bu dersler ard arda iki yarıylda alınır. Öğretmen eğitimi veren kurumlardaki meslek uygulamalarında eyaletlere göre bazı farklılıklar olmasına rağmen genelde üç tür uygulamadan söz edilebilir: Oryantasyon Uygulaması, meslek bilgisini derinleştirme uygulaması, alan ve yan alan uygulaması. Alan ve yan alan uygulaması lisans eğitiminden sonra gerçekleşmektedir. (www.unimuenchen.de). Uygulamaların genel amacı çok yönlü yeterlik kazanma, eleştirel yaklaşım yoluyla muhakeme gücünü arttırma, okul, program, yöntem ve eğitim sürecini sorgulayabilecek ve geliştirebilecek düzeyde yeterlik kazandırma olarak ifade edilebilir.

Oryantasyon Uygulaması (Orientierungspraktikum)

Bu uygulamanın temel amacı öğretmen adayının öğretmen ve öğrencilerle edindiği deneyimler ışığında kendisinin bu mesleğe uygunluğu ve yatkınlığı hakkında daha gerçekçi fikir sahibi olmasını sağlamaktır. Öğretmen adayları 2. veya 3. yarıylda bir yarıyıl boyunca "uygulama günü" adı altında haftanın bir günü 5 ile 8 kişilik gruplar halinde okullara giderler. Buralarda tecrübeli öğretmenleri izleme, bu gözlemleri rapor haline getirme ve isteğe bağlı olarak da ders anlatma etkinliklerinde bulunurlar. Bu uygulama öğretmen yetiştiren kurumlara bağlı olarak bütünleştirilmiş şekilde dört hafta boyunca her gün olmak üzere de gerçekleştirilebilir. Öğretmen adaylarının bu etkinliklerine yönelik geliştirilen değerlendirme formları, akademik danışman ve öğretmen tarafından doldurulur. Bunların analizi ve raporlaştırılması öğretmen adayı, öğretmen ve akademik danışmanla birlikte yapılır.

Meslek Bilgisini Derinleştirme Uygulaması (Vertiefendes Praktikum)

Bu uygulama genellikle 4. ve 5. yarıylda yapılır. Formasyon ağırlıklı olup alana yönelik özel öğretim yöntem bilgilerini kapsar. Temel amacı, öğretmen adayının okul programını ve okulun yakın çevresini, okulun fiziki donanımını (sınıfları, laboratuvarları, kütüphaneyi, okul bahçesini), okul yönetimi ve bürokrasisini, derslerin amaç ve içeriklerini, öğretim strateji ve yöntemlerini ve ders içi iletişim sürecini analiz edip değerlendirmesidir. Bu süreçte öğretmen adayının ders planı hazırlayacak ve ders etkinliklerini etkili ve verimli bir biçimde gerçekleştirebilecek düzeye gelmesi hedeflenir. Özel uzmanlar eşliğinde gerçekleştirilen bu uygulamada, öğretmen adayı gözlem yapmanın yanında, ders hazırlayıp sunmak zorundadır. Öğretmen adaylarını değerlendirme amacıyla bu uygulamalar için hazırlanmış

değerlendirme formları rehber ve uzmanlarca doldurulmaktadır. Bunun dışında dersler 8 ve 9 semester eğitimi döneminde seçmeli olarak siyaset bilimi veya sosyolojiden bir alan seçilebilir. İki seçenek de öğrenciye sunulur (www.unimuenchen.de).

Sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirme programlarında işlenen dersler (Münih Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Bölümü Gymnasium Öğretmenliği bölümü)

Ders Dönemi	Zorunlu modül	Dersler	Etkinlik şekli	ECTS
1 (kış dönemi)	P1 Sosyolojiye Giriş	Sosyolojiye Giriş Sosyolojiye Giriş Bilimsel Çalışma Düşünce Tarihi ve Politik Eğitim Konsepti	Ders Uygulama Uygulama Seminer	4 2 3 3
2 (yaz dönemi)	P2 Sosyolojik Teori P3 Kantitatif Metotlar	Sosyolojik Teoriler Teori 2 Metotlara ve Kantitatif Sosyal bilimlere Giriş Metotlara ve Kantitatif Sosyal bilimlere Giriş	Ders Uygulama Ders Uygulama	3 3 4 2
3 (kışdönemi)	P4 Politik Sistemler	Almanyanın Politik Sistemi Politik Sistem Temel Kursları Politik Sistemler (Ayrıntılı)	Ders Temel kurs Ders	3 6 3
4 (yaz dönemi)	P5 Uluslararası İlişkiler	Uluslararası İlişkiler 1 Uluslararası Temel Kursu Karşılaştırmalı Siyaset Bilimi	Ders Temel kurs Ders	3 6 3
5 (kış dönemi)	P6 Çağdaş Tarih	Birinci Dünya Savaşı 1945'ten Sonraki Temel Problemler	Uygulama Uygulama	6 6
6 (yaz dönemi)	P7 Avrupa	Avrupanın Entegrasyonu Avrupa Entegrasyonu Üzerine Uygulamalar Siyaset Teorisi 2	Ders Uygulama Ders	3 6 3
7 (kış dönemi)	P8/I Sosyal Yapı Analizi Gymnasiumda Sosyal Bilgiler Eğitimi	Sosyal Yapı Analizi Sosyal Yapı Analizi Planlama, Gymnasiumda Sosyal Bilgiler Derslerinde Siyaset Eğitimi Metodu	Ders Uygulama Seminer	(4+2)6 (3+3)6
8 (yaz dönemi)	P9/II Sosyal Yapı Analizi Gymnasium'da Sosyal Bilgiler Eğitimi	Sosyal Kurumlar/ Sosyal Değişim/ Sosyal Farklılıklar Siyaset Eğitimi Prensipleri	Seminer Seminer	9 3
9 (kış dönemi)	P10 Siyaset Teorisi	Siyaset Teorisi 1 Siyaset Teorisi Temel Kursu	Ders Temel Kurs	3 6

(www.uni-muenchen.de 29.02.2020)

Üniversite Sonrası Öğretmen Yerleştirme ve Yetiştirme Programı

Almanya'da öğretmen eğitimi iki aşamadan oluşmaktadır; birinci aşama fakülte'deki eğitim aşaması, ikinci aşama ise stajyer öğretmenlik aşamasıdır. Öğretmen adayları fakülte'de aldıkları eğitimi tamamladıktan sonra, birinci Kamu Personeli Sınavına (*I. Staatsexamen*) girerler. Bu sisteme göre, uygulama eğitimi öğretmen yetiştiren kurumda ve stajyerlik döneminde olmak üzere iki bölüme ayrılır. İlk devlet sınavına başvurabilmek için sosyal bilgiler programı çerçevesinde modül sınavlarını başarılı bir şekilde vermiş olması gerekir. Sınav için kayıtlar 6 – 7 ay öncesinden sınav merkezine yapılır (www.unimuenchen.de). Siyasi teoriler, siyasi sistemler, uluslararası siyaset sosyal teori çerçevesinde federal almanya cumhuriyetinin sosyal yapısı ve eğitim bilimleri gibi alanlardan sorular sorulur.

Alan ya da Yan Alan Uygulaması (Fachpraktikum)

Bu uygulamalar dışında, öğretmen adayları tüm dersleri verdikten, bitirme sınavını başarıyla tamamladıktan ve birinci kamu personeli sınavını geçtikten sonra, eyaletlere göre 18 aydan 24 aya kadar süren bir staj (*Lehramtsreferendariat*) dönemi geçirirler. Almanya'da asıl olarak öğretmen uygulama eğitimi bu aşamada verilmektedir. Bu staj döneminin ilke ve hedefleri fakülte'de verilen

eğitimde yapılan uygulamalarla benzerdir. Ancak stajyerlik döneminde öğretmen adayı artık tam zamanlı ve maaşlı olarak çalışır. Bu dönemde stajyer öğretmen adayı yine bir formasyon uzmanı (eğitim uzmanı) ve en az bir alan uzmanı danışmanlığında tecrübeli öğretmenlerin derslerini izler, kendisi ders hazırlayıp sunar ve öğrencilere rehberlik eder. Bu stajı başarıyla tamamlayan öğretmen adayları II. Kamu Personeli Sınavına girmeye hak kazanır. Bitirme sınavını her eyalet kendisi yapar. Bir eyalette kazanılmış bir bitirme sınavıyla, istisnalar dışında, birçok eyalette öğretmenliğe atanmak mümkündür. Bu ikinci Kamu Personeli Sınavı bir bitirme tezi, bir ders uygulaması ve bütün staj döneminin ders etkinlikleri, eğitmenlik, danışmanlık ve muhakeme gücü yeterliklerinin en az iki danışmanı tarafından rapor ve tutanaklar ışığında değerlendirilmesini kapsamaktadır. İkinci Kamu Personeli Sınavını başarıyla tamamlayan herkes, öğretmen ihtiyacı ve alımı ilan etmiş okullara başvurur ve atanır (www.unimuenchen.de).

Stajlar dâhil tüm uygulamalar, bu konuda uzmanlaşmış olan öğretmenlik uygulaması danışmanlarının yönetim ve gözetiminde gerçekleşir. Bu uzman danışmanlar üniversite bünyesinde kurulmuş olan Okul Uygulamaları Eğitimi Merkezi (Schulpraktische Studien) biriminde çalışırlar. Bu birim özellikle staj dönemindeki öğretmen adaylarının katılımının zorunlu olduğu seminerleri düzenler. Bu seminerler staj dosyası hazırlama, öğrenci başarılarını değerlendirme, genel ve özel öğretim yöntemlerine yönelik konuları içerir. Bu birimde uygulamanın etkililiği ve sorunları danışman ve uygulama yapan öğretmen adayları tarafından, grup halinde veya bireysel olarak tartışılır ve geliştirilir.

Birinci devlet sınavını kazanan adaylar, yaklaşık iki yıl süreli bir stajyerlik dönemini de başarıyla bitirdikleri takdirde ikinci bir kamu personeli sınavına (*II. Staatsexamen*) girme hakkını elde ederler. İkinci devlet sınavında başarılı olan öğretmen adayları asıl olarak atanmaya hak kazanırlar (Abazaoğlu, 2014). Öğretmenler devlet memuru statüsünde kabul edilir ve maaşları eyalet yönetimleri tarafından ödenir (Gül, 2015).

Tartışma ve Sonuç

Alman eğitim sistemi eyaletlere göre farklılık göstermektedir. Eyaletler eğitim sistemini değiştirme ve geliştirme haklarına sahiptir. Farklı eyaletlerde üniversiteler ve enstitüler bünyesinde Sozialkunde (Sosyal Bilgiler) öğretmenliği eğitimi verilmektedir. Öğretmen yetiştirme programlarına kayıt yaptırabilmek için “Abitur” sınavlarını başarıyla geçen öğretmen adayları üniversite eğitimini başarıyla tamamladıktan sonra birinci devlet sınavına (Staatexamen) girerler. Yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamadan oluşan bu sınavda başarılı olmaları halinde stajyer öğretmen olarak atanırlar. 18 ile 24 ay arasında değişen sürelerde stajyer öğretmenlik eğitimi başarıyla tamamlayan öğretmenler ikinci devlet sınavına (Staatexamen) girerler. Yine yazılı ve sözlü olmak üzere iki aşamadan oluşan ikinci devlet sınavının başarılı bir şekilde kazanmaları halinde asil öğretmen olarak atanmaktadırlar. Türkiye de ise Öğretmen Adayları Merkezi Sınav Sistemiyle üniversitelere yerleşmektedir. Lisans eğitiminden sonra merkezi sınava (KPSS) girdikten sonra başarılı olmaları sonucunda öğretmen olarak atanmakta yeni bir merkezi sınava girmemektedirler.

Almanya'nın birçok üniversitesinde Sosyal Bilgiler (Sozialkunde) bölümü bulunmaktadır. Sosyal Bilgiler bölümü genel olarak Eğitim ve Sosyal Bilimler Fakülteleri bünyesinde yer almaktadır. Gymnasium (Ortaokul ve Lise), Realschule (Ortaokul ve lise), Hauptschule (Ortaokul), Gesamtschule (Ortaokul ve lise) ve Grundschule okullarında ders vermek üzere öğretmenler yetiştirilmektedir. Türkiye'de Eğitim Fakülteleri bünyesinde Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümleri yer almakta okul türlerine göre bölümler yer almamaktadır.

Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, Siyaset bilimi, Sosyoloji ve Günümüz Tarihi olmak üzere üç değişik alandan meydana gelmektedir. Eğitim süresi içerisinde sosyal bilgiler alanından 10 adet zorunlu modül alınma zorunluluğu vardır. Eğitim süresi 9 sömesterden oluşmaktadır. Eğitim bilimleri eğitimi, pedagoji, okul pedagojisi ve psikoloji gibi alanlardan oluşmaktadır. Bu üç alandan toplam 36 ECTS kredisi alınması gerekir. Öğretmen adayları 2. veya 3. yarıyılıda haftanın bir gününü 5 ile 8 kişilik gruplar halinde okullara giderek dersleri takip ederler. Lisans eğitiminden sonraki uygulama sürecinde öğretmen adayı tam zamanlı ve maaşlı olarak görev yapar. Bu dönemde stajyer öğretmen adayı yine

bir formasyon uzmanı (eğitim uzmanı) ve en az bir alan uzmanı danışmanlığında tecrübeli öğretmenlerin derslerini izler, kendisi ders hazırlayıp sunar ve öğrencilere rehberlik eder. İkinci devlet sınavını her eyalet kendisi yapar. Bir eyalette kazanılmış bir bitirme sınavıyla, istisnalar dışında, birçok eyalette öğretmenliğe atanmak mümkündür. Bu ikinci Kamu Personeli Sınavı bir bitirme tezi, bir ders uygulaması ve bütün staj döneminin ders etkinlikleri, eğitimlik, danışmanlık ve muhakeme gücü yeterliklerinin en az iki danışmanı tarafından rapor ve tutanaklar ışığında değerlendirilmesini kapsamaktadır. Stajlar dâhil tüm uygulamalar, bu konuda uzmanlaşmış olan öğretmenlik uygulaması danışmanlarının yönetim ve gözetiminde gerçekleşir.

Türkiyede Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümlerinde diğer disiplinlere ait konular da işlenmekle birlikte ağırlıklı olarak Tarih, Coğrafya ve Vatandaşlık bilgisi alanlarına yer verilmektedir. Lisans eğitimi sürecinde pedagojik formasyon dersleri verilmekte okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması dersleri Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ortaokullarda gerçekleştirilmektedir. Lisans eğitiminden sonra atanan öğretmenler bir yıllık bir eğitimden geçmekte, öğretmen gözlenmekte yılsonunda hazırlanan raporlar dorultusunda asil öğretmenliğe geçişleri sağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abazaoğlu, İ. (2014). "Dünyada Öğretmen Yetiştirme Programları ve Öğretmenlere Yönelik Mesleki Gelişim Uygulamaları", *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* 9, (5), ss.1-46.
- Führ, C. (1997). *Deutsches bildungswesen seit 1945. grundzüge und probleme*. Neuwied.
- Gül, Y. E. (2015). "Öğretmen Yetiştirme Sistemlerinin Karşılaştırılması: Almanya ve Kırgızistan Örneği." *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, ss. 68-83.
- Harder, P. (2012). *Werthaltungen und Ethos von Lehrern Empirische Studie zu Annahmen über den guten Lehrer*, Dissertation, Fakultät Sozial- und Wirtschaftswissenschaften der Otto-Friedrich Universität Bamberg.
- Demirel, Ö. (2000). *Karşılaştırmalı eğitim*, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Kantos, Z. E. (2009). *Karşılaştırmalı Eğitim Sistemleri*, Balcı, A. (Ed), 2. Baskı, Pegem Akademi, Ankara.
- Keçici, S. E. (2011) "Almanya'da Öğretmen Eğitimi", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 34, ss. 117-132.
- Kempf, H. P. (2002). *Werteaspekte im Deutschunterricht der Realschule Repräsentative Paradigmen und literaturdidaktische Exemplifizierungen*, Dissertation, Philosophischen Fakultät II der Julius-Maximilians-Universität Würzburg.
- Kricke, M. (2014). *Lernen und Lehren in Deutschland und Finnland – eine empirische Studie zu Schulsystem und LehrerInnenbildung im Ländervergleich*, Dissertation, der Humanwissenschaftlichen Fakultät der Universität zu Köln.
- Sağlam, M. (1999). *Avrupa ülkelerinin eğitim sistemleri*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Sözen, S. ve Aşegül, Ç. (2013). "Türkiye, Avusturya ve Almanya Öğretmen Yetiştirme Sistemlerinin İncelenmesi." *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, ss. 220-237.
- Tonga, D. (2012) "Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Lisans Programının Değerlendirilmesi." *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10,(4), ss. 779-803.
- <https://studienwahl.de/finder/detail/40287?prefill7BstudytypeASozialkundeD#ffe>, erişim tarihi: 27.02.2020
- https://www.unimuenchen.de/studium/studienangebot/studiengaenge/studienfaecher/sozialkun_/lehramt_neu/la_gymn_1/index.html. Erişim tarihi 29.02.2020.

OSMANLI DEVLETİ'NİN PARÇALANMA SÜRECİ VE BASININ YAKLAŞIMI: 1875 HERSEK İSYANI ÖRNEĞİ

The Fragmentation Process of the Ottoman Empire and the Approach of the Press: The Example of the Rebellion of 1875 Herzegovina

Dr. Öğr. Üyesi Musa Gümüş

Orcid: 0000-0002-0431-9997/Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Rabia Yüksel (Yüksek Lisans Öğrencisi)

Orcid: 0000-0002-9810-6289/Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Mayıs 2020

Düzeltilme tarihi: 13 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 25 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı Devleti, Balkanlar, Hersek İsyanı,
Osmanlı Basını, Kamuoyu.

ÖZ

Gazete ya da geniş manada basın, tarih araştırmaları için önemli imkânları içinde barındırır. Basının tarih araştırmalarına sunduğu imkânlarla, tarihî pek çok konuya ışık tutacak kaynak sağladığı görülür. Bu, Osmanlı basını için de geçerlidir. Gazeteler, devletin içinde bulunduğu durumu ve kamuoyunun buna dair yaklaşımlarını, döneminin meselelerini anlamaya büyük fırsatlar sunmaktadır. Çalışmamızın konusu Hersek İsyanı, basının, devletin parçalanma tehdidine karşı kamuoyunun yaklaşımlarına dair ipuçları vermektedir.

1875 Hersek İsyanı, Balkanlarda görülen isyan furçasının bir parçası olarak kabul edilebilir. Devletin kötü yönetiminden, bölgeye has sosyal sorunlardan ve Fransız İhtilali'nin gündeme taşıdığı ilkelerden bağımsız olmayan Hersek İsyanı'nda, Avrupalı devletlerin meseleye yaklaşım biçimi sorunu yansıtmıştır. Sorunun büyümesi Osmanlı kamuoyunun dikkatini çekmiş, Osmanlı basını da bunu yansıtmıştır. Basiret, Sabah, İstikbal, Tercüman-ı Hakikat ve Ceride-i Havadis ışığında şekillenen çalışmamızda, bunu açıkça görmekteyiz. Özellikle Basiret ve Sabah bu konuda ön plana çıkan gazeteler olmuştur. Bu çalışmada, 1875 Hersek İsyanının, mezkûr gazetelere yansımaları ile konu hakkında kaleme alınan eserler karşılaştırılmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 9 May 2020

Received in revised form 13 May 2020

Accepted 25 May 2020

Keywords:

Ottoman Empire, Balkans, Herzegovina
Uprising, Ottoman Press, Public Opinion.

ABSTRACT

Media in meaning terms of newspaper or other terms have significant opportunities for historical researches. It is seen that media offering opportunities to historical researches provides many informative resources. This also applies to the Ottoman press. The newspapers texts offer great opportunities to understand the period in which the government is and the circumstances of the state and public opinion on this issue. Bosnia and Herzegovina Revolt has given some clues how media and public react against the threat of fragmentation of the state.

Herzegovina Revolt in 1875 can be considered as the part of rebellions in Balkans. Herzegovina Revolt which is related to insufficient state management, society issues peculiar to that region and the principles of French revolution has been a major problem with the way European states approach to this point. The growth of the problems has attracted to the attention of Ottoman people. The Ottoman press also reflected this. Considering the study handle examples of, Basiret, Vakit, Sabah, İstikbal, Tercüman-ı Hakikat and Ceride-ı Havadis, we see it clearly. Especially Basiret and Sabah have been leading newspapers in this regard. We, in the light of these newspapers, will study Herzegovina Revolt in 1875 by comparing with contemporary sources.

Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: musagumus@hotmail.com.

Giriş

Tarih boyunca oldukça hareketli bir yer olan Balkan coğrafyası, bu hareketliliğini sahip olduğu coğrafi gücünden almaktadır. Coğrafyanın genel gücünün dışında, Bosna ve Hersek gibi bölgesel olarak etkin stratejik konumu dolayısıyla daha da hareketli Balkan topraklarından da bahsedebiliriz. Bosna-Hersek halkının, menşei, bölgeye gelen Hint-Avrupa kökenli İliryalılara dayanmaktadır. (Karaman, 1992: 5). Hersek ahalisi, Roma idarî yapılanmasında içinde Panonya (Pannonia) eyaletinin İlyricum bölümünde yönetilmiştir. Halkın büyük bir çoğunluğunu oluşturan Slav kabileleri, Bosna Irmağı havzası ve kaynağına yerleşmişlerdir (Karatay, 2013: 156).

Türklerin bölgedeki ilk izleri ya da akınları 1386'de başlamış, bu tarihten sonra da bölgede Türk etkinliği sıkça görülür hal aldığından, bu durumun yarattığı rahatsızlık, Türklerin bölgeden atılması düşüncesini beslemiş ve Türkler karşısına, Sırp Knezi Lazar komutasında, Sırp, Macar, Bulgar ve Boşnaklardan oluşan birleşik ordu ile çıkmalarına neden olmuştur. 1389 yılında vuku bulan savaşta Lazar'ın komutasındaki birleşik ordu Kosova Ovası'nda hezimete uğramış ve Türklerin bölgeye hâkim olması sürecine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Kosova zaferi'nin bir başka önemli sonucu, Hersek'in Osmanlı egemenliğine girmesini sağlamış olmasıdır. Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Hersek'te, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki idarî yapılanmasına uygun bir şekilde yönetim kurulmuştur. 1392'de Üsküp'ün fethi ise Sırbistan ve Bosna'da yeni bir dönemin başlamasına zemin hazırlamış, buralarda Osmanlı Devleti'ne bağlı "uç" idaresi kurulmuştur (Akgündüz, 2003: 112).

Hersek, Bosna'nın 1463'te fethedilmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda stratejik üstünlük kurmasında kilit rol oynamış bunun yanında da, Osmanlı Devleti için önemli bir nüfus potansiyeli durumuna gelmiştir (Djurdjev, 1992: 297-305). Bosna-Hersek 1878'e kadar kesintisiz Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır (Gölen, 2013: 365). Bosna-Hersek ahalisi bölgenin en kalabalık yerli Müslüman nüfusuyla da devlete sadakatin önemli bir merkezi olmuştur. (Çakmak, 1996: 20). Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yakın olan kısımları ki, bunlar arasında Bosna ve Hersek de vardı, ticarî ilişkilerin etkisiyle gelişen ekonomiler, refah seviyesini arttırmıştır. (Palairat, 2000: 148-155). Ancak yerel feodal unsurlar bu gelişmenin halka yansımalarının önüne geçmiştir. Ağa ve ayan denilen bu egemen sınıfı, bir başka yönüyle de bölgedeki toplumsal sorunların kaynağı olmuşlardır¹. Öyle ki, isyanların sebepleri arasında ilk sırayı Ağa ve Ayan unsurlarının halkı ezen ve ekonomik olarak yoksul bırakan faaliyetleri yer almaktadır (İnalçık, 2005: 38). Bunun yanında, devletin bölgede yanlış vergi kurumsallaşması nedeniyle yaşanan suiistimaller, halkın zor durumda kalmasına sebep olmuştur². Dolayısıyla 19. yüzyıla gelindiğinde bölgedeki halkın huzursuzlanmasına sebep olarak isyan ve kargaşanın temel nedenleri arasında yer almıştır (Karal, 1983a: 73).

Balkanları derinden etkileyen olaylardan biri olan Fransız İhtilali, bölgede yeni sorunların ortaya çıkmasına, yeni kargaşa ortamının yaşanmasına dolayısıyla da devletin ciddi sorunlarla karşılaşmasına sebep olmuştur. İhtilalin en ciddi etkisi milliyetçilik konusunda kendini göstermiştir³ (Aydın, 2005: 4). Bunlara ek olarak Panislavist düşünce ve örgütlenme milliyetçiliği daha keskin bir ideoloji haline getirmiş ve Balkanlardaki kargaşaların mahiyetini değiştirmiştir. Bu da Balkanları yönetilmesi zor yerlerden biri haline getirmiştir. Çünkü her iki etki, Balkanlarda isyan düşüncesini beslemiş ve çok sayıda isyan hareketinin yaşanmasına sebep olmuştur (Gölen, 2010: 122). Bu durum, Balkanların

¹ "Bosna-Hersek 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı eyaleti olma özelliğini korumasına karşın merkezi otoritenin baskısını duyumsayamayacak ölçüde kenarda kalmıştı. Nüfusun yarısını Müslümanlaşmış Slavlar oluşturuyordu ve bölge yerli bir Osmanlı seçkinler sınıfınca yönetiliyordu. Siyasal erk ve toprak gücü Müslüman ailelerden tahminen yüzde altı veya yedisinin elinde toplanmıştı" (Tural, 2004: 94)

² "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Avrupa'daki en uç noktası, dağlık, güzel ve geri kalmış bölgesi Bosna-Hersek, imparatorluk tarihi boyunca kronik olarak kötü yönetim ve kanunsuzluktan çekmişti" (Anderson: 2001: 195).

³ "Milliyetçilik, 1700'lü yılların sonunda bir Fransız rahibi tarafından ilk kez kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi'yle birlikte yöneticilerin dahi şahsi mülkü olmaması sebebiyle temel dayanak olarak birey-yurttaşlar olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde anlam kazanan ulus kavramıyla birlikte milliyetçilik kavramı, bir topluluğun bir yere bağlılığını, kültür bilincini, birlik ve beraberliği temsil eder hale gelmiştir" (Öz-Cebeci, 2019: 670)

kaderini önemli ölçüde etkilemiş, 19. yüzyıl boyunca birçok isyan hareketinin yaşanması ile kendini göstermiştir (Savrun, 2016: 9). Sırp İsyanı, Yunan isyanları, Eflak ve Boğdan isyanları, Hersek isyanları, Bulgar ve Arnavutluk isyanları bu isyanların örnekleri arasındadır (Öz-Cebeci, 2019: 672-673). Genel görünümüne dikkat ettiğimizde, özellikle Balkanlar konusunda çok hareketli bir sürecin işlediğini göstermektedir. Osmanlı Devleti'ni uğraştıran bu isyan hareketleri, devletin gündeminin normal bir düzlemde seyretmesinin önüne geçmiştir (Aydın, 2005: 4-5).

a. İsyân'ın Nedenleri

1875 Hersek İsyanı, bu zamana kadar bölgedeki en geniş isyan hareketidir. Bu yüzden gerek iç politikada ve gerekse dış politikada önemli bir hareketliliğe sebep olmuştur. Dolayısıyla da etkileri büyük olmuştur. Bundan dolayı 1875 Hersek İsyanı, Osmanlı basını tarafından da devamlı takip edilen iç meselelerden biri haline gelmiştir. İsyanın başlangıcından itibaren meselenin hemen her safhasına dair basında haberlerin olduğu görülmektedir. Basına yansıyanlara baktığımızda, isyanın iç ve dış sebepleri sıkça işlenmekte ve bu sebepler arasında bağlantılar kurulmaktadır. İsyanın başlangıcı, gelişimi ve sonlanması süreçleri ile isyan sırasında vuku bulan ve isyanla bağlantılı olan olayların gazetelere yansıdığı görülmektedir. Gazeteler, bir anlamda kamuoyuna bilgi akışı sağlama açısından önemli vazife görmüşler ve bu konudaki haberleri olabildiğince vermeye çalışmışlardır. Özellikle Basiret, Sabah ve Vakit 1875 Hersek İsyanı'nı en yoğun gündem konusu yapan gazeteler olmuştur. Gazetelerin isyanı ele alış biçimi birbirlerine yakındı ve kamuoyunu aydınlatma konusundaki habercilik anlayışı birbirine benziyordu. İsyanın başlangıcı ile ilgili Basiret'in haberi, isyanın nedeni ve devletin yaklaşımı konularına dair ayrıntılarla doluydu. Bu, meselenin anlaşılmasına dair bir yaklaşımın ürünü olarak görülebilir:

"Mostar civârında Nevesin ahâlisinden takrîben yüz altmış kişi iki hafta mukaddem 'aşar vesâ'ir vezâ'if-i tabiyetinden olan tekâlîf-i mirîyeden kurtulmak ze'âmıyla Karadağ'a gidib Karadağlılardan taleb-i ma'zûrât etmeleri üzerine Karadağ hükûmeti, hükûmet-i mahalliyeye ihtâr keyfiyetiyle berâber eşhâs-ı merkûme dahi uygunsuzluk etmeksizin meskenlerine 'avdet ettikleri takdirde haklarında bir guna mu'âmele-i şedîde vuku' bulmayacağını beyân etmiş ve bunun üzerine eşhâs-ı merkûme meskenlerine avdet eyleyib derhâl orada bulunan zaptiyeyi ihrâc ve ahali-i mücâvereyi dahi kendileriyle iştirâke teşvîk edib bir de yolcu katarını urub ahali-i İslâm'dan birkaç yolcuyu 'idam etmişler. Bu misüllü hareketin cezâsız bırakılması câ'iz olmadığından Babiâli evvel emirde ahâli-i mezbûrenin esbâb-ı şikâyetini tahkîk üzere Bosna'da bulunan hudûd memurlarına emir vermiş ve me'mûrîn-i mumâileyhim tarafından vuku' bulan nesâyih-i kârger te'sîr olamamasına mebnî bu kere Bosna Valisi ve fırka-i 'askeriyesi kumandanı Devletlü Paşa hazretlerine mikdâr-ı kâfi asâkir-i nizâmiye sevkiyle erbâb-ı fesâdın te'dîb ve asâyîşin idâmesine emir verilmiş olmakla yakında netîce-i hasenesi zuhûr edeceği bâlâda tâfsil olunduğu üzere vak'a-i mezkûre vergiden kurtulmak niyet-i fasâdesine mebtenî olarak politikaya t'aliki olmadığı bedîhîdir (Basiret, 1291: 1).

Bu açıklama, ayrıca, isyanda rol oynayan etkenleri ve buna dair devletin meseleye yaklaşımda ne gibi unsurlara dikkat ettiğini göstermektedir. Basiret'in bir başka haberindeki, *"isyânın asıl sebebinin vergi meselesi olub, aynı nedenden dolayı Hersek'te on sene önce başlayan isyânın bu zamana sirâyet etmiş olduğu"* şeklinde ifadesi ise isyanda vergi konusundaki memnuniyetsizliğin birinci derecede etkili olduğuna işaret etti (Basiret, 1291: 2). Bu memnuniyetsizliğin, aslında uzun süredir devam ettiği, yine aynı haberde ifade edilmektedir. Basiret'in, isyanın, vergi konusundaki kötü yönetim ve haksız uygulamalarla alakalı olduğuna dair vurgusu, Balkanlarda yaşanan temel sorunlardan biri olarak 19. yüzyılın önemli bir kısmında kendini göstermiştir. Devletin buna dair aldığı tedbirlerin meseleyi çözecek derecede etkili olmadığı bu konudaki şikâyetlerin sürekliliği ile anlaşılmalıdır (Jelavic, 2015: 381-382).

İsyanın nedenleri hakkında Vakit Gazetesi de, Basiret gibi vergi soruna değinirken; imtiyazlarla ilgili rahatsızlığı da okuyucularıyla paylaşmıştır. Basirette de olduğu gibi, isyanın başlamasıyla ilgili milliyetçi düşüncelerden bahsetmeyen Vakit, isyanın devletin yanlış yönetiminden kaynaklanan

“rahatsızlığa” vurgu yapmıştır (Vakit, 1291: 1). Aslında bu farklı değerlendirmeler, her gazetenin, isyanın farklı bir yönüne değindiğini göstermektedir. Dolayısıyla, bahsedilen hemen meselelerin hepsi bir şekilde isyanın nedenleri arasında yer almıştır. Bunun yanında, tarımdaki ağır koşullar da isyanın çıkışında etkili olmuştur (Kızılkaya, 2019: 59). Sırp ve Karadağ milliyetçi komitelerinin faaliyetleriyle isyanın milliyetçi bir tavra dönüştüğü ve meselenin sosyal ve iktisadî olmaktan çok siyasî bir hale büründüğü görülmektedir (Yararcan, 1992: 33). Vergi ve imtiyazlardan kaynaklanan suiistimallerin Osmanlı devletine karşı milliyetçi bir isyana sebep olması Hersek ve sonrasında da Bosna’da dış etkiler nedeniyle buradaki Sırp milliyetçi komiteleri ve Karadağ ile Sırbistan’dan gelen gönüllülerin katılmasıyla alakalıdır (Bora, 2018: 50). İstikbal Gazetesinde isyanın daha çok dış etkilerine odaklanıp Sırbistan ve Karadağlıların teşvik ve kışkırtmalarının etkilerine değinerek Sırp’ların ve Karadağlıların isyandaki rolleri dair delilleri de okuyucularıyla paylaşmıştır (İstikbal, 1292: 1). Bu yaklaşım, Basiret ve Vakit gazetelerinin verdiği haberlerle de örtüşmektedir. Basiret’in başka bir sayısında da Karadağ’ın isyana yaklaşımına dair meselede Karadağ’ın tarafsız bir tutum sergilediği vurgulanmış, hatta bu konuda meclislerinde yapılan müzakerelerde resmi olarak isyan karşısında tarafsız kalma kararı aldıklarını sütunlarına taşımıştır (Basiret, 1291: 1). İstikbal, başka bir haberinde isyanda dinî bir etkinin olup olmadığını irdemiştir. Buna göre Bosna’daki Rum papazının kendisine gelen mektubu Hristiyan halka duyurarak bir anlamda isyana katılmalarını sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu da isyanın dinî düşünceye dair yaptığı atfın, isyanın büyümesine sebep olmuş ve isyan Bosna’nın dört bir tarafına yayılmıştır (İstikbal, 1291: 3).

İsyanın bir diğer veçhesini, asilerin Avrupa kamuoyunu kazanmak için yürüttükleri propagandalar oluşturmaktadır. Bu propagandaların en önemlisi ise mültezimlerin zulüm yaptığı şeklinde olanıdır. İsyancılara öre, mültezimler halka oldukça kötü muamele etmişler, asiler de bu yüzden yerini yurdunu terk etmek zorunda kalmışlar, başka çare kalmayınca da isyan etmiştir (Sedes, 1946: 78). Karadağ’a sığınan asilerin bir müddet sonra yük olmaya başlaması, onların başka ülkeye gönderilmesini gündeme getirmiştir. Bu konuda, Karadağ devlet adamlarının diplomatik girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Karadağ Prensi Nikola, Rus elçisi İgnatıyef’e başvurarak asilerin geri kabulünü sağlamaya çalışmıştır (Sedes, 1946: 247; Çakmak, 2010: 78). Bunlar arasında Osmanlı Devleti tarafından ikna edilen ve geri dönen asiler de bulunmaktaydı. Bu yüzden, Nikola’nın bu talebi, aykırı görülmemiştir. Buna rağmen geri dönen asiler, Hersek’teki asileri tarafından yeniden isyana teşvik etmekten geri durmamıştır. Affedilen asilerin bazıları yeniden isyan hareketine katılmıştır. Bu da gazetelere olduğu gibi yansımıştır (Vakit, 1291: 1). Bu süreçte yerel yönetimden kaynaklı olarak suiistimallerin devam ettiği sırada asilerin bu konuyu şikâyete gittikleri Nevesin Nahiyesi Müdürü’nü kaçırmaları ve üzerlerine gönderilen Osmanlı askerlerini öldürmeleri, isyan düşüncesinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir (Celaledin, 1983: 51).

Meseleyi izah etmek açısından, modern bir kavram olan kamuoyunun Osmanlı Devleti’nde tam olarak neyi ifade ettiğine değinerek başlamak gerektiği kanaatindeyiz. Böylelikle halkın, devletin, bir anlamda parçalanma sürecini oluşturan isyan hareketlerine karşı ortaya koyduğu tavrın anlamı ortaya çıkacaktır. Modern manada kamuoyu, Latince “publieus” ve “opinion” sözcüklerinden türetilmiştir. Bunun karşılığı olarak Osmanlı döneminde “efkâr-ı âmme” ya da “efkâr-ı umûmiye” kullanılmıştır. Zamanla ifade değişimi devam etmiş ve “kamu” ve “oy” sözcüklerinin bir araya getirilmesiyle kavramlaşarak “kamuoyu” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır (Tekinsoy, 2008: 319). Osmanlı döneminde kamuoyu oluşumu, yaşanan sorunların çokluğu ve bunun gazeteler vasıtasıyla geniş kitlelere ulaştırılması ile yakından ilişkilidir⁴. Yine gazetelerin yaklaşımları, kamuoyunun daha anlamlı,

⁴ Balkan Harbi öncesinde Osmanlı Devleti birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’in getirdiği hürriyet ortamı büyük çapta kaybolmuş, bitmek bilmeyen Makedonya meselesi, Osmanlı Devleti’nin enerjisini tüketmiştir. Bu dönemde ülke içinde milletler, ekalliyetler, zümreler, partiler ve ordu içerisindeki hizipler çatışma halindedir. Bütün bunların yanında 1911’de İtalya’nın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesi ve Trablusgarp cephesinde gerçekleşen muharebelerin getirdiği olumsuz gelişmeler Osmanlı Devleti’ni ciddi bir sıkıntı içerisine sokmuştur (Tekinsoy, 2015: 139).

etkin ve modern kavrama uygun hal almasını sağlamıştır. Sonraki süreçte çok daha güçlü ve etkin duruma gelen kamuoyu özellikle Balkan Savaşları sırasında oldukça önemli görevler ifa etmiştir⁵.

b. İsyanın Başlaması

1861 İsyanı da dâhil olmak üzere, 1875 yılına kadar Hersek'te genel çaplı bir isyan hareketi görülmemiştir. Ancak bir taraftan Rusya'nın Panslavist politikaları diğer taraftan da Avusturya'nın tutumu Hersek'te isyan düşüncesini besleyen önemli etkenlerdi⁶. Sırbistan ve Karadağ'ın bölgedeki amaçları da bahsedilen isyan düşüncesini besliyordu (Jelavich, 2015: 380-381). Bütün bunlar bölgedeki Slav düşüncesini de aktüel hale getirmiştir. Bahsedilen süreçler, 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlamış, gün geçtikçe daha da olgunlaşmış ve bunun sonucunda 1875 Büyük Hersek İsyanı zuhur etmiştir⁷. İsyanın güncel nedeni ise ağnam vergisi ve mültezimlerin kötü davranışları gösterilmiştir (Aydın, 2005: 122; Gölen, 2010: 4; Karal, 1983a: 73).

24 Temmuz 1875'te isyanın ciddi bir hal alması (Karal, 1983a: 75), Osmanlı devlet adamlarını yeni tedbirler almaya sevk etmiştir. Çünkü bu, büyük bir fesat hareketiydi (Vakit, 1291: 1). Devletin, Bosna valisi Derviş Paşa'yı görevlendirmesi de isyan konusunda bir sonuç vermemiş ve daha da yayılan isyan, diğer eyaletlere de sirayet etmişti (Cevdet, 1991: 147). Basiret'te yer alan bir haberde, Nevesin'deki olayların kontrol altına alındığı ifade edilmişti, ancak Derviş Paşa'nın olaya müdahale etmede vakit kaybetmesi, dolayısıyla asilerin burada yeniden hâkim duruma gelerek belli kontrol noktaları oluşturmuş ve Müslümanları katletmeye başlamıştır (Basiret, 1291: 1). Devletin meseleyi nasihat yoluyla çözmeye çalışmıştır. Bunun için Sadrazam Esad Paşa'nın, direktifleriyle Bosna Valisi Derviş Paşa aracılığıyla Saraybosna'dan Mirliva Hüseyin Paşa ile Kastan Efendi Nevesin'e nasihat heyeti olarak gönderilmiştir (Celaledin, 1983: 52). Nasihat heyetinin asilere, silahlarını bıraktıkları zaman şikâyetlerinin dinleneceğini vaat etmiş; asiler ise silahlarını bırakmak için önce isteklerinin kabul edilmesini şart koşarak işi yokuşa sürmüşlerdir. Bunda, asilerin zaman kazanma ve devleti oyalama taktiği uygulamaları etkili olmuştur. Asilerin taleplerinin Babıali tarafından reddine, asilerin karşılığı isyan sahalarını genişleterek cevap vermiştir. İsyan'ın daha da genişlemesi nedeniyle, Müslümanlar da, silahlanmış ve asilere karşı mücadele etmiştir. (Karal, 1983a: 75). Osmanlı Devleti ise isyanın yayılması üzerine bölgeye ilave olarak 4.200 kişilik askerî kuvvet göndermiştir. Mirlivâ Hüseyin Hâmi Paşa kumandasında 3 tabur Osmanlı askeri de asileri kuşatarak teslim olmaları çağrısında bulunmuştur.

⁵ “Balkan Savaşları Döneminde Osmanlı kamuoyu Balkan devletlerine karşı mücadele eden orduyu destekleyebilmek için mitingler düzenlemişler, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için yardım toplamışlar, gönüllü olarak orduya katılmışlardır” (Tekinsoy, 2016: 1006-1009).

⁶ “Bosna Hersek'i benimseyen Avusturya'nın diğer devletleri teşvik ve tahrik edip kendi ticareti için bir liman elde etmek maksadıyla Selânik limanına göz dikip oraya doğru ilerlemek için her fedakârlıktan geri durmaması, İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın saklanması, gizlenmesi ve inkârı mümkün olmayan maksat ve niyetlerini açıkça ortaya koymaktadır. Rusya; yirmi-otuz seneden beri Rumeli'nin bir fesat ve kargaşalık kaynağı ettikten sonra, her vilâyet ve eyaletin devlet merkeziyle olan bağlarını gevşetmiş birbirini kovalayan ihtilal ve savaşımlardan yararlanarak bu geniş bölgede birkaç küçük kendine bağlı ve emrinde hükümetler teşkil edip, bunları koruma bahanesiyle devletin başına gâileler ve olaylar çıkarmıştır. Rusya gibi bir devletin bu zararlı ve korkunç politikası, adı geçen küçük devletleri daima hamilerine başvurarak aldıkları emir ve talimat gereğince hareketleri de, geçmişte görüldüğü gibi, gelecekte de görüleceği yakinen açık bulunmaktadır” (Hocaoğlu, 1998: 145-146); “1876 yılının ilk aylarında Rusların isyancılara duyduğu sempati önemli ölçüde artmıştı, İgnatiev'in Panslav eğilimi ise giderek güçleniyor ve Panslavların hareketlerini yönlendiriyordu. Rusya'da güçlü kamuoyu desteğine sahip olan Karadağ, ocak ayı ve sonrasında Bosna ve Herseklilere açıkça yardım etmeye başlamıştı. Nisan ayında savaş yanlıları Belgrad'da hâkimiyeti ele geçirdiler. Balkanlar'da Avusturya-Rusya çatışması tehlikesi olduğu açıktı” (Anderson, 2001: 199).

⁷ “Hersek İsyanı, Hersek'in küçük bir kasabası olan Nevesin'de patlak vermiştir. İnzibatların kendilerine zulmettiklerini iddia eden ve ağnam vergisiyle askerlik bedelinin ağırlığından şikâyet eden, Nevesinli 160 kişi, 1874-1875 kışında, Karadağ'a sığınmıştır. Şikâyetlerini Karadağ Prensi Nikola'ya ileten mülteciler, Karadağ'daki ikamet ettikleri Grahova şehrinde geçirdikleri birkaç ay içerisinde Karadağ Prensiği, Rus konsolosluğu ile Panslavist ve Sırp Omladinist ajanlarıyla görüşmüşler ve bu süreçte isyanın plan ve hazırlıklarını yapmışlardır. Karadağ'dan kendilerine yardım talep etmek ve seslerini Osmanlı Hükümeti'ne duyurmak isteyen mülteciler, Slav derneklerinin kışkırtmaları ve teşvikleri sonucunda, isyan düşüncesiyle dolmuşlardır” (T. Turan, 2018: 628)

Asilerin, bu teklife silahla karşılık vermesi dolayısıyla, gerçekleştirilen askerî harekâta onlara ciddi kayıplar verdirilmiş ve birçoğu da yaralı olarak ele geçirilmiştir (Basiret, 1291: 1). Asilerin aldığı yenilgi, Osmanlı askerinin bölgede kontrolü sağlayacağına dair iç kamuoyunda iyimser bir hava estirmişti. Olayların büyümesinde geç harekete geçtiği gerekçesiyle sorumlu tutulan Sadrazam Esad Paşa azledilmiş ve yerine Mahmut Nedim Paşa getirilmiştir (Çavuşevic, 1994: 35). Sadrazam Esad Paşa azledilmesi, aslında isyanın ciddi bir iç siyasî krize de sebep olduğunu göstermektedir. İsyanda süreklilik halinin en önemli sebebi, şüphesiz Hersek'in Sırbistan, Karadağ, Avusturya ve Rusya'nın etkisinde uzak olmamasıydı. Devletin çok kısa sürede halledebileceği bir meselenin daha büyük problemlere sebep olması bununla yakından ilgiliydi. İsyanın, Osmanlı askerini zor durumda bırakan bir meydan savaşı halini alması da yine bununla yakından ilgiliydi (Belgeler, 1992: 18). Bunun yanında Hristiyanlara karşı Türk zulmü iddiaları Osmanlı Devleti'ni batılı devletler ve batı kamuoyu karşısında zor durumda bırakmaktaydı. Osmanlı Devleti askerî açıdan durumun üstesinden gelme kabiliyetinde olmasına rağmen, isyanın dışarıdaki görünümü nedeniyle siyasî açıdan bu kabiliyeti gösterecek diplomatik alan yaratamıyordu. Bu yüzden isyan hem içerde hem de dışarda ciddi bir taraftar kitlesini etrafında toplamıştı. Bu, isyanın çok daha geniş alanlara hatta sınır dışına kadar yayılmasına zemin hazırlamıştı. Avusturya'nın isyana karşı asker sevk etmesi isyanın sınır dışına taşıdığına dair önemli bir örnekti (Çakmak, 1996: 248).

Osmanlı Devleti'nin aldığı bütün tedbirlere rağmen isyanın şiddeti Ağustos 1875'te çok daha ciddi bir hal alarak, devleti hem içte hem de dışta zor durumda bırakmıştır. Askerî harekâtlardan kesin bir sonuç elde edilememesi nedeniyle önce nasihat heyetleri daha sonra da genel af ilanı gibi ek tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler de meselenin çözülmesi bir tarafa, isyanın daha karışık bir hal almasına ve gittikçe devletin otoritesinin aşınmasına sebep olmuştur. (Aydın, 2002: 32). Basiret'te devletin isyana karşı aldığı askerî tedbirlere dair şöyle bir haber okuyucularıyla paylaşmıştı:

"Şimdiye kadar Hersek cihetine bilcümle mühimmât ve edevât-ı harbiye ve sâ'ireleri muntazamm ve mükemmel olduğu halde sevk olunan asâkir-i şâhânenin mikdârı 21 tabura bâliğ olmuştur. Eşkiyânın dört tarafı muhâsara tahtına alınır gibi tazyik olunarak çaresiz imtiyâzlarını mültezim olmak üzere bir fırka-ı asâkir-i şâhâne Yenipazar'da Seniçe mevki'ine ve bir fırka da Vidin'e ve bir fırka dahi Niş'e tertîb olunarak Hersek Fırkası'yla berâber hareket lâzımaya teşebbüs edileceklerdir. Dünkü nüshamızda yazdığımız ve vecihle Niş fırka-ı askeriyesi kumandanlığına Yemen Valisi sâbık Devletlü Ahmet Eyyüb Paşa hazretleri ta'yîn buyrulduğu misüllü diğer iki fırka dahi muktedir zevat kumandasına verilecektir (Basiret, 1291: 1)

Bu ifadeler, devletin isyanı ciddiye aldığını ve buna göre askerî tedbirlere başvurduğunu göstermektedir. İsyanın sadece askerî bir operasyonla bastırılmayacağı kısa sürede anlaşılmıştır. Zira her geçen gün isyan genişliyor ve isyana yeni taraftarlar katılıyordu. Bahsedilen durum, isyanın elebaşlarını cesaretlendiriyor; devlet karşısında güçlü bir unsur oldukları zehabına kapılıyorlardı. Bahsedilen düşünce, de isyanın yayılım alanının genişlemesine sebep oluyordu. İsyân hareketi bir yerden sonra Müslümanların katli eylemlerine dönüşmüştü. Öyle ki, Banyaluka ve Rebke Sancaklarının pek çok yerinde tehdit oluşturmuşlar ve yüzlerce Müslümanın katliamında rol oynamışlardır. Osmanlı güvenlik kuvvetlerinin de zamanında harekete geçirilememesi asilerin bölgede etkin bir konum kazanmalarına; dolayısıyla da devletin güvenlik güçlerini de tehlikeli bir sürece sürüklemiştir. Zira asilerin en önemli hedeflerinden birisi, Osmanlı askerlerini bölgede etkisiz bir hale getirerek halkın, devletin otoritesinden ümitlerinin kesilmesini dolayısıyla da isyana katılmalarının sosyal ve siyasî zeminlerini oluşturmaktaydı. Bunun için öncelikli olarak ordunun ikmal ve haberleşme imkânlarını ortadan kaldırmak için planlar yaptıkları görülmektedir. Kaleler arasındaki iletişim ve ulaşımı engellemek ise en önemli tedbirlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalelerin ele geçirilerek Osmanlı ordusunun bölgede barınmasını imkânsız hale getirmek, isyancıların nihai hedefi olmuştur. Bu plan gereğince, isyancılar ilk önce Karadağ'a en yakın olan Nikşik Kalesi'ni ele geçirmek için Duga Boğazı'nı, Piva Kalesi'ni düşürmek için de Graniçka yolunu kapatarak Trebine-Raguza yolunu kesmek için isyanın sonuna kadar çaba göstermişlerdir (Celaleddin, 1983).

İsyanın aldığı son şekil Babiâli'ye yeni tedbirler almak zorunluluğu yüklemiş, bu cümleden olarak, Mostar komutanı Ferik Selim Paşa, İsyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Selim Paşa da bu görevi yerine getirmek için İstolca'dan yola çıkarak isyan mahalline gelmiştir. Selim Paşa ve kuvvetleri Debre yakınlarında isyancılarla karşılaşmış, Selim Paşa'nın sevk ve idaresinde gerçekleşen askerî harekâtla isyancılar büyük bir bozguna uğramış ve kaçmak zorunda bırakılmıştır (Çakmak, 1996: 249). Basiret Gazetesi'nde çıkan haber de bunu teyit etmektedir (Basiret, 1291: 1).

İsyanın kadar geniş bir bölgeye yayılması ve etkili olmasında merkez ile yerel ordu kumandanlıkları arasında çıkan anlaşmazlıklar da önemli rol oynamıştır. Bu da hem askerî idarenin etkisizleşmesine hem de bölgede otoritenin yok olması dolayısıyla istikrarsızlık yaşanmasına sebep olmuştur. Bosna valisi Derviş Paşa'nın sadrazam ve serasker ile aralarında yaşadıkları anlaşmazlık bunun önemli örneklerinden birisidir. Bunun yanında hem askerlikle hem de bölgeyle ilgili bilgisi olmayan kumandanların isyan bölgelerine tayin edilmesi ve isyanlara karşı alınan yanlış tedbirler sorunları daha da büyümüştür. Ahmet Hamdi Paşa'nın tayini buna verilecek örneklerden biridir. Genelde Osmanlı kuvvetlerinin isyancılar karşısında başarılı oldukları ifade edilebilir. Ancak isyancıların dışarıdan aldıkları kesintisiz destek, isyanın tam anlamıyla bastırılmasının önüne geçmiştir. Osmanlı kuvvetlerinin isyancılar karşısında başarılı olduklarına dair haberlerin gazetelere yansımaları bunu göstermektedir (Basiret, 1291: 1). 8 Eylül 1875 tarihli Basiret Gazetesi'nde

“Bosna Valisi Ahmed Hamdi Paşa'nın 2 Eylül 1875'te gönderdiği telgrafa göre, Gaçka'daki boğazı ele geçirmek isteyen eşkiyâlar ile Gaçka'dan sevk edilen iki tabur asker ile üç kere gerçekleşen çatışmada eşkiyâların askerlerle mücâdele edemeyerek 150'den fazla zayı'ât verdiği ve aynı miktârda esîr bıraktığı yazılmıştır. Eşkiyâların boğazı alamadıkları gibi perişân bir halde geri çekilmek zorunda kaldığı” (Basiret, 1291: 1).

şeklindeki haber de bunu tekrar teyit etmiştir.

İsyancıların isyan mahallerini genişletmek için Hersek'ten başka yerlere de saldırdıkları görülmektedir. Buna karşı alınan askerî tedbirlerin ve yapılan askerî operasyonların isyancılara karşı etkili olduğu ve isyancılara büyük kayıplar verdirildiği, bir kısmının da kaçmak zorunda kaldığı, Basiret'in sütunlarına yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır (Basiret, 1291: 1). Asilerin en büyük avantajı, bölgeyi Osmanlı askerinden çok daha iyi bilmeleriydi. Dolayısıyla bilgilerini bir silah gibi kullandıkları ve Osmanlı askerlerine kayıplar verdirdikleri görülmektedir (Celaleddin, 1983: 55). Ancak Osmanlı askerinin kararlı askerî harekâtları asilerin bir kısmının aman dileyerek teslim olmalarını sağladığı gazetelere yansıyan haberlerden anlamaktayız (Basiret, 1291: 1). Basiret'e yansıyan bir başka habere göre de, Rusya'nın İgnatiyef aracılığıyla yaptığı açıklamada; Rusya'nın Sırların Hersek İsyanı'na katılmamaları konusunda bir nevi teminat verdiği görülmektedir (Basiret, 1291: 1). Rusya'nın bu açıklamasının ardından Sırlar da isyana karışmadıklarını açıklama gereğini duymuşlardır. Asilerin askerlik konularında tecrübeli oldukları, bu tecrübeleri de Avusturya ve Sırbistan ordularında görev yapmaları dolayısıyla kazandıkları yine gazetelerde yer alan haberlerden anlaşılmaktadır (Basiret, 1291: 1).

Trebine'deki çarpışmalarda Osmanlı kuvvetleri asiler karşısında kesin başarı kazanamadığı için Ahmet Hamdi Paşa azledilmiş yerine de Rauf Paşa getirilmiştir. Ahmet Hamdi Paşa'nın azledilmesi, asilerin bölgedeki etkinliklerini arttırmaya devam etmeleridir. Bu da Osmanlı güvenlik kuvvetlerinin daha fazla uğraşmasına ve askerî harekâtlardan sonuç alamamasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti isyanı bastırmak konusunda zaman kaybediyordu. Rauf Paşa operasyonlarına devam ettiği bir sırada Mostar-Saraybosna telgraf hattının asiler tarafından tahrip edilmesi üzerine Trebine'de bulunan Şevket Paşa'ya Graçka'yı kurtarmak için operasyon emri vermiştir (Celaleddin, 1983: 56). Yine Mostar civarında yapılan askerî operasyonlar sonuç vererek pek çok asinin Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldıkları; bunun yanında Derviş Paşa'nın bölgede bir ihtiyat kuvveti bıraktığı ve Avusturya tarafında kaçan asilerin sınırdan içeri alınmadıkları ayrıca Derviş Paşa tarafından bildirilmiştir (Basiret, 1291: 1).

Şevket Paşa'nın asilere karşı başarılı operasyonlar yürüttüğün gören asilerin lideri Pavloviç, Biyela Dolina sırtlarına çıkmıştı. Asiler burada, Osmanlı güvenlik kuvvetlerine karşı harekete geçtiği ve

Osmanlı kuvvetlerini yendiği görülmektedir. Asilerin Osmanlı kuvvetlerine karşı kazandığı bu başarı, isyanın farklı şekle bürünmesine ve asilerin dışarıdan para ve erzak gibi yardımlar almasına katkıda bulunmuştur. Asilerin bu beklenmedik başarıları, Osmanlı Devleti'nin yeni tedbirler almasına neden olmuştur. Rauf Paşa'nın yüklü miktarda askeri malzeme ve on tabur askerle Trebine'deki asiler üzerine gönderilmesi bu tedbirlerden en önemlisidir (Sedes, 1946: 104-109; Celaleddin, 1983: 57). Basiret Gazetesi'nin, Kurye D'oryan Gazetesi'nden aktardığı bir haberde, Derviş Paşa'nın Raguza'dan, asilere karşı kullanılmak üzere, askeri mühimmat sipariş ettiği bilgisini okurlarıyla paylaşmıştır (Basiret, 1291: 2). Bu mühimmatların önemli bir kısmı deniz yoluyla sevk edildiği ve sevk edilen mühimmatın büyük miktarlara ulaştığı yine gazetelere yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır (Basiret, 1291: 1). Bu kadar büyük miktarda askerî lojistik sevkiyat, aslında devletin bu meseleye çok fazla önem verdiğini göstermektedir. Çünkü isyanın ileri safhalara taşınması, kontrolü Osmanlı Devleti'nde olmayan yeni bir süreci başlatması tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Meseleye güçlü bir dış müdahale devleti diplomatik açıdan oldukça zor duruma düşürmesi söz konusuydu.

Devletin isyan bölgesinde kontrolü ele alamaması ve isyanı bastırmakta sorun yaşaması, daha güçlü ve etkili tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu yeni tedbirlerden biri, Bosna ile Hersek'in iki ayrı askerî idare şekline koyulmasıdır. Böylelikle, daha etkin askerî tedbirlerin uygulanması ve isyana karşı müdahaleyi yerinde yöneterek zamanı daha verimli kullanılması amaçlanmıştır (Basiret, 1291: 1). Ahmet Muhtar Paşa'nın Bosna Valiliği'ne tayini ve Hersek askerî teşkilatının kumandanlığı ile görevlendirilmesi bu kabil tedbirler arasındaydı. Böylelikle buradaki askerî vaziyete çekidüzen verilmeye çalışılmıştır (Sabah, 1292: 1). Sorun yaşanan bir başka konu, askerî birliklerin ihtiyaçlarının karşılanması ve ulaşım ve nakil işlerinde yaşanan aksaklıkların giderilmesi, isyanın uzun sayılabilecek bir zaman geçmesine rağmen, kesin bir şekilde bastırılmamasının en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Sıhhi koşullar ve sağlık hizmetlerinde de ciddi aksaklıklar baş göstermişti. Bütün bu sorunlar, Ahmet Muhtar Paşa'yı çetin şartlar içerisinde mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Bu aksaklıklar rağmen, Ahmet Muhtar Paşa'nın yerinde tedbir ve girişimleri durumun biraz daha düzeltilmesini sağlamıştır. Gıda sorunu çözülmüş, hastane kurulmuş ve sağlık hizmetlerinde gözle görülür bir gelişme olmuşsa da özellikle Trebin-Raguza yolunun asilerden alınamaması dolayısıyla askeri teçhizat sorunu devam etmiştir. Yol üzerindeki önlemlerin alınmasında görevlendirilen Bosna Nizamiye Alayı, buradaki emniyet işleriyle uğraşmış, yolu askerî açıdan uygun hale getirmeye çalışmıştır (Sedes, 1946: 113-114). 5 Ocak 1876 tarihinde Trebine-Raguza yolunda asilerin Osmanlı askerî bölüğünü kuşatarak Osmanlı güvenlik kuvvetlerine kayıplar verildiği ve karakol kumandanı Hurşit Paşa da ağır yaralandığı Sabah Gazetesi'nin sütunlarına taşıdığı önemli haberler arasındaydı (Vakit, 1291: 1). Uzun süre çatışma durumunda kalan Osmanlı kuvvetleri, cephane ve mühimmat sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Bu kuşatmayı yaran Osmanlı birlikleri, ağır yaralı olan Hurşit Paşa'yı alarak Trebine'ye çekilmiştir. Bu sırada trajik bir olay vuku bulacaktır. O da vasita eksikliği dolayısıyla yolda yaralı olarak bırakılan Hurşit Paşa'nın asiler tarafından acımasızca katledilmesidir (Sedes, 1946: 115).

Vakit'in verdiği bir habere göre isyancılara katılan ve isyancılarla birlikte Osmanlı askeri ile çatışan Sırbistan Prensi Nikola'nın kardeşi bu çatışmada öldürülmüştür (Vakit, 1292: 1). Ancak bu muharebelerden sonra Raguza-Trebine yolunun tamamen asilerin kontrolünde olarak kapatıldığı görülmektedir (Sedes, 1946: 114). Yolun kontrolünün asilerin eline geçmesi demek Osmanlı ikmal olanaklarının oldukça kısılması anlamına gelmekteydi. Çünkü Osmanlı kuvvetlerinin ihtiyaçları denizden önce Raguza'ya oradan da Trebine'ye getiriliyordu. Bu yolun kapanması, olanakları oldukça zorlaştırmıştır (Çakmak, 1996: 252).

Osmanlı ordusunun bu sıralarda özellikle Balkanlardaki isyanlarla uğraşması ülkede gündem olmuştu. Özellikle bu sırada ordunun Balkanlardaki operasyonları, gazetelere güncel bir şekilde yansıyor ve ordu lehine önemli bir kamuoyu oluşmasını sağlıyordu. Bu kamuoyu oluşumunun en somut örnekleri ise ülkenin pek çok yerinden ordu için yardım kampanyalarının düzenlenmesi şeklinde basına yansıyor. Gazeteler bunu günü gününe işliyor ve halkın, ordusuna destek olduğu ve yanında bulunduğu mesajı veriliyordu. Basının kamuoyu oluşturma konusundaki ilk önemli örnekler de yine bu dönemde, özellikle Balkanlardaki isyanlara karşı operasyonları sırasında görmekteyiz (Tekinsoy, 2016,

1006)⁸ . Bundan sonra Osmanlı ordusu operasyonlarına daha da hız vermek ve asilerin yarattığı sorunları ortadan kaldırmak için yeni tedbirlere başvurmuştur. Ahmet Muhtar Paşa, 20 Ocak 1876 tarihinde, bir tümen askerle Trebine'den hareket ederek asilerin Düzi Manastırı'ndaki hâkim konumlarını bozmaya çalışmıştır. Bölge idarî ve askerî unsurlarının katıldığı bu harekâta asilerin bütün olanakları kesilmiştir. Bundan sonra direnme imkânı kalmayan asiler büyük bir bozguna uğrayarak Raguza-Trebine yolu Osmanlı kuvvetlerinin kontrolünde olarak açılmıştır (Sedes, 1946: 115). Bu sırada, Selim Paşa kumandasındaki Osmanlı güvenlik kuvvetleri, Nevesin-Gaçka arasında yoğunlaşan asileri bozguna uğratmış ve Nevesin'deki Osmanlı askerleri ile birleşerek Nevesin-Gaçka yolunun da güvenliğini sağlamıştır (Vakit, 1292: 1). Ahmet Muhtar Paşa, emrindeki tümenle 20 Ocak 1876'da Trebin'den yola çıkarak o günün akşamı tümen Düzi Manastırı'na kadar ilerlemiştir. Asiler ise, bu manastır civarındaki hâkim sırtlara yerleşmiştir. 21 Ocak sabahı Kaymakam Hurşit Bey, Kaymakam Çerkez Osman Bey komutasındaki alaylar muharebe nizamı alarak düşmana saldırıya geçmiştir. Asiler için direnme imkânı kalmadığından bozguna uğrayarak kaçmışlardır. Böylelikle, Raguza-Trebin yolu yeniden açılmıştır (Sedes, 1946: 115).

Ahmet Muhtar Paşa, bu operasyondan sonra Gaçka'ya gelerek birleşen Osmanlı kuvvetlerine çeki düzen vermek istemişti ancak kışın şiddetli olması nedeniyle buraya gelememiştir. Kışın şiddetli olması asilerin faaliyet gösterememesi dolayısıyla Nisan başına kadar büyük bir operasyon yapılamamıştır. Zaman, askerî birliklerin eksikliklerinin giderilmesi, erzakların temini, sağlık alt yapısının iyileştirilmesi gibi çalışmalarla değerlendirilmiştir (Çakmak, 1996: 88; Sedes, 1946: 116).

Osmanlı Devleti'nin İsyan Diplomasisi

Osmanlı devlet adamları, isyana karşı etkin bir askerî çözüm bulunamaması nedeniyle diplomasiyi ön plana alan girişimlere yönelmiştir. Özellikle 1876 yılında başlayacak olan Sırbistan-Karadağ-Osmanlı Savaşı, diplomasinin daha güvenli bir yol olarak görülmesinde önemli bir etkide bulunmuştur. Zira bu savaş, devleti yeni çatışmalara çekeceğinden isyanlara bir çözüm bulmak gerekliliğine dair bir inanç oluşmuştu. Bu cümleden olarak büyük devletler nezdinde çeşitli girişimlerde bulunulduğu görülmektedir (Karal, 1983a: 79). Bunun yanında, devlet dış müdahalenin yıkıcı etkisini ortadan kaldırmak için bazı girişimlerde bulunmuştu. 20 Eylül 1875, 2 Ekim 1875 ve Aralık 1875 tarihli fermanlar bu girişimlerin önemli örnekleri arasındadır (Gölen, 2002: 126-127). Bu fermanların vaat ettikleri arasında, modern bağımsız mahkemelerin kurulması, icra makamıyla mahkemelerin ayrılması, vergi toplanması işinden polislerin çekilmesi, vergilerin daha adil bir hale getirilmesi, bazı vergi ve angaryaların kaldırılması, dinî konularda yeni serbestliklerin verilmesi, Gayrimüslimlerin devlet hizmetine alınması, 20'den aşağı ve 40'tan yukarı yaşlardaki gayrimüslimlerden askerlik bedeli alınmaması ve köylülerin devlet ya da özel kişilerden toprak satın alabilmeleri bulunmaktaydı (Gölen, 2013: 125). Bu açılımların devlete yapacağı diplomatik girişimlerde meşruiyet kazandırarak devletin hareket alanını genişleteceği hesaplanmaktaydı. Bu açılımlar, isyan bölgelerinde ilan edilerek vaat edilenlerin gerçekleşmesi için isyanların durdurulması gerektiği belirtilmiştir. Bu ilanların asiler arasında ayrışmaya sebep olduğu görülmektedir. Bu ilanın diğer bir sonucu bölge halkı nezdinde burada yapılacak daha sert operasyonlar için meşruiyet alanı oluşturacaktır. Bunun anlamı şudur: asiler yeni taraftar kazanamayacak, halkın yüz vermemesi nedeniyle de etkin bir unsur olarak daha fazla varlık gösteremeyeceklerdir; en azından beklenti bu yöndedir⁹ (Basiret, 1291: 1). Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Osmanlı devlet adamları bu açılımlarla Osmanlı aleyhine oluşacak büyük devlet müdahalesinin önünü kesmek istemiştir (Gölen, 2013: 125). Bu düşüncenin sonucu olarak da Osmanlı devlet adamları Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren sorunlarda Avrupa ile uyum içinde hareket etmiştir (Kara, 2019: 194).

⁸ “Trabzon ahalisinin Hersek'te bulunan asker için iki yüz otuz dört adet entari ve iki yüz on dört adet çorap tedarik ettikleri” görülmektedir. Basiret, 1 Kanunusani 1291, s. 1.

⁹ “Nevesin'deki eşkiyâdan birçoğu derhal kalkıp gelmeye hazırlanmış ise de bunları rü'esâ eşkiyâ döve döve yoldan çevirmiş olduklarını tahkik etdim. Görülen delilden anlaşıldığına göre Nevesin eşkiyâsı bu günlerde gelib istimân edecek ve yahûd inâd ile dağlarda kalacaktır. Nevesin eşkiyâsı satvette ısrâr ederlerse Vâli Paşa o havâlide mükemmelce bir fırka-ı seyyâre tertib etmiş olduğundan ta'kib ve perişân edilir” Basiret, 5 Eylül 1291, s. 1.

Yukarıda ifade ettiğimiz girişimlerin dışında, Avusturya, Rusya ve Almanya, Babıali ile asiler arasında, Razuga'daki konsolosları vasıtasıyla bir anlaşma yapılması fikri ortaya atılmıştı. Ceride-i Havadis'in sütunlarına taşıdığı habere göre Babıali bu teklifi kabul ederek Server Paşa'yı fevkalade komiser olarak Bosna'ya göndermişti (Ceride-i Havadis, 1292: 1). Konsoloslar, asilerin şefleri ile görüşerek, onlara yabancı devletlerden kendilerine hiçbir yardım yapılamayacağını, şikâyetlerinin Babıali tarafından dinleneceğini söylemişler ancak asiler Türklere güvenmediklerini, dolayısıyla da öncelikle mütareke yapılmasını ve Bosna-Hersek'e imtiyazlar verilmesini talep etmişlerdir (Kartal, 1983a: 79). Ayrıca, asiler aşağıdaki konularda isteklerini dile getirmişlerdir:

- Mezhep hürriyeti, Hıristiyan mahkemelerinin kurulması,
- Hıristiyanlardan oluşan mahalli bir jandarma teşkilatının kurulması,
- Vergi sisteminin islah edilmesi,
- Bir Hıristiyan vali idaresinde Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde muhtar bir hale getirilmesi,
- Bu iş yapılıncaya kadar da memleketlerinin büyük devletlerin garantisi altına alınması (Çakmak, 2010: 90).

Sabah, bu duruma açıklık getirmek için sütunlarına şu ifadeleri taşıdı: "*Avrupa gazetelerinde geçen bu imtiyâzın Osmanlı Devleti tarafından verilmediği, sadece teslim olan eşkiyânın af edilmesi, harab olan ev ve kiliselerin ta'mîri ve bir iki sene bazı vergilerden mu'af tutulmalarından*" (Sabah, 1292: 1). İfadeler bu meselede Osmanlı Devleti'nin bir oldu-bittiye getirilmek istendiğine dolayısıyla da bu konuda Osmanlı Devleti'nin vaatlerinin sütunlarına aktardıklarından ibaret olduğu vurgulanmıştır.

Bu süreçte, Avrupa devletlerinin Bosna ve Hersek'te durumun düzelmesi konusunda ciddi girişimlerde bulunmaya başladıkları da görülmektedir. Sınır yakınlığı dolayısıyla Avusturya bu meseleye daha fazla eğilmiştir. Bölgedeki sorunlu sürecin kendi çıkarlarını etkilemesi tehdidini hissettiği bilinen Avusturya, dışişleri bakanı Kont Andrassy'nin Rus elçi ile ortak hazırladıkları ve Andrassy Notası olarak bilinen metin, tem temelde asilerin istedikleri birçok noktada amaçlarına uygun bir talepler manzumesini içeriyordu¹⁰. Bu notaya göre, Bâbiâli'den;

- Bâbiâli'ye isyankâr eyaletlere dinî özgürlük vermesi,
- İltizamın kaldırılması
- ve Osmanlı hükümetinin köylülerin toprak sahiplerinden toprak satın almasına yardımcı olması

isteniyordu (N. S. Turan, 2014: 422).¹¹

Bu istekler, temel egemenlik kavramlarına zarar verir nitelikte görünüyordu. Sabah'ta yer alan şu ifadeler, kamuoyunun, meselenin mahiyetini biliyor olması açısından önemli bir örnektir: "*Kont*

¹⁰ "Nisan ayında savaş yanlıları Belgrad'da hâkimiyeti ele geçirdiler. Balkanlar'da Avusturya-Rusya çatışması tehlikesi olduğu açıktı. Mayıs ayında Gorchakov ve Andrassy bu tehlikeyi savuşturmak amacıyla Berlin'de bir araya geldiler. Bu toplantıdan aşağı yukarı tümüyle Andrassy'nin eseri olan 13 Mayıs tarihli Berlin Memorandumu çıktı. Memorandum iki aylık ateşkes ve yumuşama sürecinden sonra Bâbiâli ve isyancıların görüşmelere oturmasını öneriyordu. Bosna ve Hersek için reform programı, Andrassy Notası'nda tanımlanandan daha dar kapsamlıydı, reformları denetleme görevi Büyük Güçlerin bölgedeki konsoloslarına veriliyordu. Ama memorandum bir başka reform önerisi olmanın ötesinde de bir anlam taşıyordu. Memorandumla sonuçlanan tartışmalar esnasında, Osmanlı İmparatorluğu çöktüğü takdirde Avusturya'nın Bosna'nın bir bölümünü, Rusya'nın ise Güney Besarabya'yı geri alması konusunda anlaşma sağlanmıştı" (Anderson, 2001: 199)

¹¹ "Kasım sonlarında Berlin'de toplanan konferansta Bismarck, Gorchakov ve Kont Andrassy bir rapor hazırladılar. Bosna-Hersek'teki durumu yakından ilgilenen Avusturya-Macaristan temsilcisi Kont Andrassy 30 Kasım 1875'te Bâbiâli'ye bir nota verdi. Burada ayaklanmaya karışmış eyaletlerde vergilerin iltizamına son verilmesi, dini serbesti, karma idari kurulların kurulması ve köylülerin lehine önlemler alınması isteniyordu" (N. S. Turan, 2014: 422)

Andrassy'nin Hersek ve Bosna hakkında bir nota hazırladığını ve notanın sanıldığı kadar hafif olmadığını, adetâ Osmanlı Devleti'ne zarar verecek ve Avrupalı Devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesine zemîn hazırlayacak bir nota[dır]" (Sabah, 1292: 2) Bu değerlendirme, dönemin konjonktürel yapısına son derece uygun bir tehdit algılamasını içeriyordu. Dolayısıyla, bu notanın kabulü, diplomatik açıdan bir prestij kaybına da sebep olacaktır. Osmanlı Devleti'nin notaya karşı olumsuz tavrı, asilerin isyanı daha ileri bir boyuta taşımalarını ve isyanın daha da hızlı genişleyerek yıkıcılığının artmasına sebep olmuştur (Belgeler, 1992: 19). Bu olaylar karşısında, Almanya Başvekili Bismarck, Rusya Başvekili Gorçakof ve Avusturya Başvekili Andrassy toplanarak Berlin'de bir memorandum hazırlamışlardır. Bu memorandum, Kont Andrassy'nin verdiği layiha üzerinde yapılan müzakereler sonucundan oluşturulmuştur (Sabah, 1292: 1). Buna göre,

- Bosna ve Hersek Meselesi'nin Andrassy Notası'ndaki esaslara göre çözümlenmesi,
- Bosna Hersek'te iki aylık bir mütareke ilânıyla Türk kuvvetlerinin belli bir bölgeye çekilmesi,
- Tahribatın tazmin edilmesi,
- konsolosların islahatları kontrol etmeleri konuları kararlaştırılmıştır (Belgeler, 1992: 20).

Sabah'ın iktibasen verdiği bir haberde yer alan, "*Berlin Konferansında müzâkere edilen konunun Şark meselesi yani Bosna ve Hersek ihtilâli olduğundan şüphe olmadığı ve bu meselenin üç devletin çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde hâl edildiğinden*" (Sabah, 1292: 1) şeklindeki ifadeler meselenin gerçek mahiyetine dair önemli ipuçları vermektedir. Bu sırada Osmanlı tarafı bu memorandum üzerinde düşünürken, bir taraftan Rusya'nın müdahale tehdidi, diğer taraftan da Sırbistan ve Karadağ devletlerinin savaş ilanı ile yüz yüze gelmiştir (Çolak, 2011: 53). Bu savaş ilanı, devleti yeni sorunlarla karşı karşıya bırakırken mevcut sorunların çözümünü önünde güçlü bir engel olmuştur. Zira Sabah Gazetesi'nde çıkan haberde, bu savaş ilanının ne maksada menbi olduğuna dair bir soru sorarak şöyle bir açıklama getirilmiştir:

"Sırbıların maksadı Sırbıye'yi Duşan zamanındaki vâsi'yeti kazandırmak, yani Bosna'yı, Hersek'i, Karadağ'ı, Bulgaristan'ı, Dalmaçya'yı, Hırvatistan'ı ve Macaristan'ın bir cüz'ünü zabt ederek bir Sırb ve yahûd cenûbî Slav devleti teşkil etmektir. Sırbılar prenslik teşkil edeli böyle bir hulyâyâ düşmüş ve husûsuyla Obranoviç familyasının bu hulyâyı fi'ile getireceğine itikâd etmişlerdir. Sırbılar bu ham hulyâyâ o kadar vücud vermişlerdir ki eğer bununla uğraşacaklarına memleketlerinin islâh ve terakkisine çalışsaydılar hiç şüphe yok ki şimdi buldukları halde bulunmayacaklardır. Karadağlıların maksadı ise elbette Sırbıların taht-ı hükmüne geçmek değil, onlar dahi tevessü' ederek, kendi başlarına bir hükûmet-i müstakile teşkil ve ihtimâl ki Sırbıye'yi dahi zabt etmeğe çalışıyorlar. Karadağlılar kahramanlık iddi'âsındadırlar; Sırbıları arkadaşlığa bile kabûl etmezler. Sırbılar ise Nikola'ya dilenci derler; Karadağ'ın taşlık dağlarını bile kendisine çok görüyorlar. Hersekliler ne bir Slav devletine ne Karadağ'a tabi' olmasını isterler, onlar da kendi başlarına şimdilik bir prenslik teşkil etseler iyi olur diye kandırılmıştır. Avusturya'daki Slavlar Avusturya'dan ayrılib öbür Slavlarla berâber bir Slav devleti teşkil etmek hulyâsında bulunuyor gibi görünüyorlar ise de, onların dahi ayrı ayrı olan maksadlarını kim bilir?" (Sabah, 1292: 1)

Sabah'ın bu ifadeleri, Sırbistan ve Karadağ'ın maksatlarını ele alarak bu iki devletin Herseklileri nasıl kandırılmış olduğunu göstermektedir. Haberin devamında Panslavist komitelerinin ne bir Slav devleti kurulmasını ne de Sırbistan'ın, Bosna'nın ve Bulgarların bağımsız bir devlet teşkil etmelerini istemediklerini, güçlü bir devletin idaresinde bulunmak istediklerini ifade etmiştir (Sabah, 1292: 1).

Ancak 9 Ağustos 1876'da Aleksinaç Muharebesi'nde Osmanlı Devleti'nin galip gelmesi, Sırbılarda ciddi bir hezimet korkusuna yol açmıştır. Bu yüzden Karadağ'ın desteğini alarak girişimlerde bulunmuşlar ve böylelikle savaşa ara verilmesini istemişlerdir. Osmanlı Devleti ise;

- Sırp Bey'inin İstanbul'a gelerek Padişaha yüz sürmesi,

- 1283 Fermân-ı Âli ile yalnız nezâreti Sırp Bey'ine bırakılan ve tasarrufu metbu' devletin elinde bulunan dört kal'eye eskisi gibi Osmanlı 'askeri konulması,

- Millet 'askerinin lâğvı ile Sırbistan'da asâyîşin bekâsına kâfil olacak 'askerin 10 bini aşmaması,

- 1249 Fermânı gereğince imtiyâz hattı yakınlarında bulunan topraklar ahâlisinden Sırbistan'a göç edenlerin yurtlarına îâdesi ve muhârebeden önce mevcûd olan kal'elerden başka diğer istihkâmaların kâmilen tahrîb edilmesi,

- Sırbistan, tâ'yîn olunacak tazminâtı vermezse, bu paranın, emâretin yıllık vergisine zam olunması,

- Hükûmetin, ya kendi me'mûrları veyâ bir Osmanlı kumpanyası ma'rifetiyle işletebilmek üzere, Niş ile Belgrad arasında bir demir yolu inşâsı (Sabah, 1292: 1) şartlarını ileri sürerek bu şartların kabulü halinde bir ateşkesin sağlanacağı karşılığını vermiştir. Bu şartlara bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin, bölgede ortaya çıkan bu tarz asayîşsizlik olaylarının bir kez daha ortaya çıkmasını kesin bir şekilde engellemek düşüncesini taşıdığı görülmektedir (Baykal, 1948: 53). Meselenin Osmanlı lehine döndüğü bir sırada, İngiltere'nin Şark Meselesi etrafında konuya yaklaşarak diğer devletlere gönderdiği barış şartlarını Babıâlî'ye iletmiştir. İngiltere'nin başlıca maksadı ise kendi hukuklarını korumak olduğu Lord Derby'nin Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada açıkça belirtmiştir (Sabah, 1292: 1). İngiltere'nin barış teklifinde Bosna-Hersek'e idarî muhtariyet verilmesi de vardı. Ancak bu teklif Babıali tarafından kabul edilmemiş, meselenin tarafsız bir konferansta görüşülmesi ve karara bağlanması şartını ortaya koymuştur. Meselenin karara bağlanması için toplanan İstanbul (Tersane) Konferansı, Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşmiş, Osmanlı Devleti'ni ise Safvet Paşa temsil etmiştir (Celaledin, 1983: 192-200). Bu konferansta Sırbistan ile barış imzalanması ve Karadağ ile kararlaştırılan ateşkesin uzatılmasına karar verilmiştir. İngiltere, Rusya'nın askerini dağıtması şartıyla (Vakit, 1293: 1) İstanbul Konferansı'ndan alınan ve 31 Mart 1877'de Londra Protokolü adıyla ortaya çıkan ortak metni imzalamıştır (Çakmak, 2010: 111). Protokolü imzalayan Rusya, Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya ve İngiltere Sırbistan ile yapılan barışı tanıdıklarından sonra, Osmanlı ordusunun sadece güvenliği sağlayacakların görevde kalması, kalanının ise silahsızlandırılmasının gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu yeni karar ise Londra protokolünün hükümsüz kalacağına dair tehdit cümlesi ile etkili bir şekilde sokmaya çalışıldığını göstermektedir. Babıali'nin bu protokole sıcak bakmadığı da biliniyor¹². Bu yüzden de Meclis-i Vükela Londra Protokolü'nün reddine karar vermiştir. 12 Nisan 1877 tarihinde de bu kararı diğer devletlere açıklamıştır (Vakit, 1293: 1). Bu son karar ise Osmanlı-Rus Savaşı'nın siyâsî zemini ve bahanesini oluşturmuştur (Karal, 1983b: 39-40; Celaledin, 1983: 283). Bunun üzerine Prens Gorçakof'da, 19 Nisan 1877'de Babıali'ye karşı harp kararını bir beyanname ile Avrupalı devletlere bildirmiştir (Armaoğlu, 1997: 516). Bu savaşta mevzi bazı başarılar elde etse de savaş, Osmanlı Devleti için oldukça sorunlu bir sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Rus ordularının Edirne'ye kadar inmeleri ve Kars'ı işgal etmeleri, Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları bu sorunlu sürecin içeriğini oluşturmaktadır. Ayastefanos Antlaşması'yla birlikte Bosna-Hersek Rusya ve Avusturya'nın ortak idaresine bırakılmıştır. Bu paylaşımın Avusturya'nın hoşuna gitmemesi yeni diplomatik girişimlere sebep olmuştur. Avusturya, Bosna-Hersek'in kendisine bırakılmaması nedeniyle Şark Meselesi'nin çözümü için Milletlerarası yeni bir konferansın toplanmasını talep etmiştir (Karal, 1983b: 87; Armaoğlu: 521; Uçarol, 1976: 266). Bismarck'ın girişimleri ve davetiyle büyük devletler ve Osmanlı Devleti, 13 Haziran 1878'de Berlin'de bir araya geldiler. Bismarck'ın başkanlığında toplanan kongrede (Uçarol, 1976: 271) yeni bir antlaşma metni ortaya çıkarmıştır. Osmanlı temsilcilerinin kongrede Sırbistan ve Karadağ'ın asileri teşvik etmesini ve onlara yardımda bulunmamasını gündeme getirmişse de dikkate alınmamıştır (Sabah, 1292: 1). Böylece isyanın

¹² Babıali'nin sıcak bakmama sebepleri ise güçlüdür: "İstanbul (Tersane) Konferansı'nda varılan kararlar şunlardır: Sırbistan ve Karadağ'ın sınırları, Bosna'dan yapılacak bazı toprak düzenlemeleri dışında, eskisi gibi kalacak; Bosna ve Hersek eyaletleri, sultanın Avrupa devletlerinin düşüncesini ve onayını aldıktan sonra atanacak bir vali tarafından yönetilmek üzere birleştirilecek; Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne inmesinden vazgeçilecek, ancak burası sultan tarafından ömür boyu atanacak bir Hıristiyan valinin yönetimine verilecekti. Yeni yönetim düzenleninceye kadar, Bulgaristan Rus askerî işgali altında kalacaktı" (Ülman, 1985: 282).

uluslararası bir nitelik kazanması yolunda ilk adımlar istenilmeden de atılmıştır (Baltalı, 1988: 205). Buna göre, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları tanınmıştır (Karal, 1983b: 76). Antlaşmanın;

“yirmi beşinci maddesi ile Hersek ve Bosna Avusturya idaresine bırakılacak, Yenipazar'da ise Osmanlı Devleti'nin idaresi altında olmakla birlikte burada da sadece Avusturya'nın karakol bulundurma hakkı olacaktır” (Tercüman-ı Hakikat, 1294: 1).

Berlin Antlaşması'na dayanarak Bosna-Hersek'i işgal etmiştir. Osmanlı Devleti ise 21 Nisan 1879 tarihinde imzaladığı İstanbul Antlaşması ile Buradaki egemenliğinin çok büyük bir kısmını kaybetmiştir (Otukfalay, 2019: 41).

Namık Sinan Turan'ın Berlin Antlaşması'yla ilgili şu sözleri, Bosna-Hersek başta olmak üzere pek çok konuda Osmanlı Devleti için sınırları keskin bir parçalanmayı ifade ediyordu:

“Berlin Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu önemli bir Avrupalı güç olmaktan çıkmış, ardında rekabetleri barut fıçısını andıran küçük Balkan devletlerinden oluşan bir bataklık bırakmıştı. Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ artık ya bağımsız ya da adına bağımsız denecek kadar özerk devletlerdi. Bosna ve Hersek, Osmanlılarca geçici olduğu sanılan Avusturya işgali altında bulunuyordu. Osmanlıların Avrupa'da yalnızca Balkanların güneyinden Karadeniz'den Adriyatik Denizi'ne uzanan, Makedonya, Trakya, Teselya ve Arnavutluk'u kapsayan toprakları kalmıştı” (Turan, 2014: 437-438).

1875 Hersek İsyanı da, büyük devletlerin Berlin Kongresi'nde aldıkları kararlar ve yazılan antlaşma metni ile amaçlanan sonuçlara erişmiştir. Böylelikle Bosna-Hersek'in Osmanlı egemenliğinden çıkma sürecinin ilk büyük ve etkili bir aşama geçilmiştir. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin ortaya koyduğu askerî tedbirler ve beraberinde devreye soktuğu diplomasi, Bosna-Hersek Meselesi'ne dair kalıcı çözüm bulmak bir yana, bölgedeki egemenlik alanlarının biraz daha daralmasının önüne geçmeye yetmemiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinin bir parçası olarak bu mesele de devletin aleyhinde bir görünüm arz eder bir şekilde kalmıştır. 1908 bunalımı ise I. Dünya Savaşı'na gidişte önemli duraklardan biri ve bir anlamda I. Dünya Savaşı'nın provası olarak değerlendirilmiştir. Bu süreci etkileyen iç ve dış olmak üzere birçok alt süreçleri olmuştur. 1908 Bosna-Hersek Buhranı, bu alt süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır¹³.

Sonuç

Basın tarihi, tarihçiler açısından değerli birer belge niteliğindedir ve tarihçi için önemli bir kaynaktır. Basın metnlerinin arşivlik birer kaynak oldukları kabul edilebilir ve bunun da basın-tarih ilişkisi doğal bir ilişki biçimine işaret edebilir. Meseleyi Osmanlı basını açısından ele aldığımızda, durum bundan farklı değildir. 1875 Hersek İsyanı, özelinde de bahsettiğimiz tarih-basın ilişkisine dair önemli bir örnek söz konusudur. Bu önemi, şüphesiz, basının, kamuoyunun tepkilerine dair en gerçekçi görünümünü sütunlarına yansıtmasında saklıdır. Dolayısıyla belgelerin değinmediği birçok konuda verilere ulaşılabilir. 1875 Hersek İsyanı örneğinde basın aracılığıyla kamuoyunun bakışına, devletin bu konudaki yaklaşımlarına tepkisini ya da Batılı devletlerin meseleye müdahale ediş biçimine dair kamuoyunun yaklaşımını basın yoluyla görebilmekteyiz. Bu yüzden basın, belgelere yansımayan birçok konuda bize veriler sağlar; basının önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görece olarak, rakiplerine oranla ciddi bir güç aşınması yaşamış ve bu, Osmanlı devlet sisteminin birçok alanına yansımıştır. Başta somut müşahedelerin sonucunda askerî anlamda önemli sorunların yaşandığı görülmektedir. Askerî alanda yaşanan sorunlar, devlet sisteminin içinde bir sonuç olarak ortaya çıkan ve devlet mekanizmasının bütününe yansıyan zincirleme bir etki silsilesinin doğal bir çıktısı olarak tezahür etmiştir. Bundan dolayı,

¹³ “1908 tarihli Bosna-Hersek bunalımı, 1914 bombasını hazırlayan çatışmaların en önemlisidir ve tarihte bu olay, I. Dünya Savaşı'nın “provası” olarak değerlendirilebilir. Bu bunalımın temelinde iki öge yatmaktadır: (i) Avusturya'nın, 1878 Berlin antlaşması ile işgal ve yönetimini eline geçirdiği bu bölgeyi resmen ilhak etmek istemesi ve (ii) 1904-1905 savaşında Japonya'ya yenilen Rusya'nın dikkat ve enerjisini yeniden Yakındoğu'ya çevirerek, Boğazlar yoluyla açık denizlere çıkmak istemesi” (Sander, 2015: 264).

bahsedilen 18. yüzyılın ikinci yarısı bu sorunların seri bir şekilde hissedildiği bir sürecin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu güç aşınması ise devletin dış etkilere daha açıkla gelmesi ve bu etkilerin birer tehdit şeklini alması ile sonuçlanmaktadır. 19. yüzyılın başından itibaren de devletin bütünlüğüne yönelik tehdit yaratan bu güç aşınması, daha büyük sorunların ortaya çıkmasında da güçlü bir zemin oluşturmuştur. Meseleyi Balkanlar üzerinden değerlendirdiğimizde, buna dair çok sayıda örnek söz konusu olmaktadır. Bu güç aşınmasının en önemli sonuçlarından biri devlet otoritesi ve yönetim sistemindeki tıkanmalardır. Bu tıkanmalar, yönetimde suiistimal ve vergi sorunları gibi tebaanın durumunu zora sokan sonuçlar doğurmuştur. Bu da tebaada rahatsızlık oluşturmuş ve tepkisel ve mevzi isyan hareketleri görülmüştür. Devletin meseleye kesin çözüm getirememesi ise hem isyan hareketlerini büyütmüş hem de yeni sorunlara sebep olmuştur. 1875'te Hersek Nevesin'de başlayan isyan, başlangıçta mültezimlerin suiistimleri sonucunda, vergi adaletsizliği ve çiftçilerin şartlarında bozulma gibi sorunlara tepki olarak çıkmıştı. Bahsedilen sorunlara çözüm bulunamaması nedeniyle toplumsal huzursuzlukların yansımaları çok farklı bir mahiyet alarak dış müdahalenin bir alanı, Şark Meselesi'nin bir uzantısı haline gelmiştir. Bunda Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan kavram ve düşünce yapılarının önemli etkisi olmuştur. Milliyetçilik akımı, bu yeni kavram ve düşünce yapılarından biri olarak Balkanlarda ideolojik alan bulmuş ve Balkan kavimleri üzerinde, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkin bir şekilde kendini göstermiştir.

Balkanlarda isyan hareketlerinin, gazetelere yansıyanlardan görüldüğüne göre, mültezim ve yerel idareci kadroların suiistimallerinin önemli neden olarak belirdiği, bizatihi asilerin söylediklerinden anlaşılmaktadır. Asiler ile yapılan birçok çarpışmada da, Osmanlı güvenlik kuvvetlerinin başarılı olması, isyanın neticelerine yansımamıştır. Osmanlı Devleti'nin durum karşısında Sırbistan ve Karadağ'ın eşkiyaya yapılan yardımların durdurulmasını teklif etmesiyle meselenin Avrupalı Devletler tarafından lehlerine olacak şekilde ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Sorunun diplomatik alanda masaya yatırılması sonunda Bosna-Hersek'te amaçlarına uygun kararların çıkmaması devletlerin tekrar silaha sarılmalarına neden olmuştur. Dış etkenlerin isyanlara müdahalesi, isyana bambaşka bir mahiyet kazandırmış ve devletin parçalanma sürecinin bir parçası haline getirmiştir. 1875 Hersek İsyanı da bu minvalde değerlendirilebilir. İsyanın, görünür sebeplerine dair kesin çözümler getirilememesi, uluslararası siyasette problemin mahiyetinin değiştirmesine zemin hazırlamıştır. Sırbistan ve Karadağ'ın isyan hareketlerine destek sağlamasının yanında Osmanlı Devleti'nin isyana müdahalede geç kalması, iç mesele olan bu sorunun kısa sürede Avrupalı büyük güçlerin ve Rusya'nın soruna müdahali olmasına sebep olmuştur. Bu da Hersek İsyanı'nın yeni sorunlara ve çatışmalara zemin hazırlamıştır. İsyanın Sırbistan-Karadağ-Osmanlı Savaşı'na arkasından da Osmanlı Rus Harbi'ne (93 Harbi) sebep olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 93 Harbi Balkanlardaki statülerin ciddi değişikliklere sebep olacak ve Balkanların Osmanlı egemenliğinden çıkmasının siyasî zemini; Aysatefanos ve Berlin Antlaşmaları da hukukî zemini oluşturmuştur. Bunların diğer bir sonucu da Osmanlı Devleti'nin sınırları çok daralmış filli egemenliğine dair tehditlerin üst seviye çıkmasıdır. Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardaki yayılma siyasetinin arkasında, yine bu savaşlar ve sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının yarattığı etki bulunmaktadır. 1878 yılından itibaren Balkanların parça parça Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması yine sözü edilen sürecin büyük bir paya sahip olduğunu ifade edebilir.

Görüldüğü gibi 1875 Hersek İsyanı, bir iç mesele, bölgesel çapta çıkan isyan hareketi olarak ortaya çıkmıştı. Ancak Osmanlı idaresinde yaşanan suiistimler nedeniyle geniş bir isyan hareketi, dış teşvik ve müdahalelerinin sonucu olarak da uluslararası bir mesele ve Şark Meselesi'nin bir uzantısı şekline dönüşerek de devletin parçalanma sürecinin bir parçası olmuştur. Nihayetinde, Bosna-Hersek'in 1908'de Avusturya-Macaristan'ın işgali ve sonunda imzalanan antlaşma ile 415 yıllık Osmanlı idaresi son bulmuştur.

KAYNAKÇA

a. Gazeteler

Basiret Gazetesi (1 Kanunusani 1291; Basiret, 10 Temmuz 1291; Basiret, 13 Temmuz 1291; Basiret, 16 Ağustos 1291; Basiret, 18 Ağustos 1291; Basiret, 18 Teşrinisani 1291; Basiret, 19 Ağustos 1291; Basiret, 23 Ağustos 1291; Basiret, 23 Temmuz 1291; Basiret, 27 Ağustos 1291; Basiret, 28 Ağustos 1291; Basiret, 30 Ağustos 1291; Basiret, 5 Eylül 1291)

Ceride-i Havadis, 24 Temmuz 1291.

İstikbal Gazetesi (11 Ağustos 1291; İstikbal, 11 Haziran 1292.

Sabah Gazetes (1 Nisan 1292; Sabah, 12 Teşrinievvel 1292; Sabah, 22 Nisan 1292; Sabah, 24 Nisan 1292; Sabah, 27 Şubat 1291; Sabah, 5 Temmuz 1292; Sabah, 8 Eylül 1292)

Tercüman-ı Hakikat, 6 Temmuz 1294.

Vakit Gazetesi (10 Temmuz 1291; Vakit, 11 Temmuz 1291; Vakit, 20 Mart 1293; Vakit, 23 Temmuz 1292; Vakit, 24 Mart 1293; Vakit, 28 Temmuz 1292; Vakit, 29 Mayıs 1292; Vakit, 9 Temmuz 1291)

b. Telif Eserler

Akgündüz M. (2003). "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XVIII., Sayfa: 111-130.

Anderson, M. S. *Doğu Sorunu -1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme-*, (Çeviren: İdil Eser), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aydın, M. (2002). *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde Balkanların Yeri (Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar, 1875-1876)*, Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Aydın, M. (2005). "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'ında Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Bellekten*, Sayı. 256, Cilt. LXIX, Aralık.

Baltalı, K. (1988). "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Bellekten*, C. LI, S. 199-201, Ankara.

Baykal, B. S. (1948). "Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi (1876)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt. VI, Sayı. 4, Eylül.

Bora, T. (2018). *Yeni Dünya Düzenin Av Sahası/Bosna Hersek*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bosna Hersek'le İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919), (1992). Ankara: Yayın Nu: 7. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Celaledin, M. (1983). *Mir'ât-ı Hakikat, Tarihî Hakikatların Aynası*, Cilt. I, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul: Berekât Yayınevi.

Cevdet, A. (1991). *Tezâkir 40*, haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çakmak, Z. (1996). *1875 Hersek İsyanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İşgali*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.

Çavuşeviç, R. (1994). *Bosna Müslümanlara Son Uyarı 1*, İstanbul: Özyılmaz Matbaası.

Çolak, M. (2011). "Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri (1875-1878)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXVI, Sayı: 1.

Djurdjev, B. (1992). "Bosna-Hersek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt. 6, İstanbul.

Gölen Z., (2002). "Yenileşme Çağında Boşnaklar", *Türkler*, Cilt: 14., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Gölen, Z. (2010). *Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gölen, Z. (2013). "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt. 1, Ankara: Akçay Yayınları.

Hocaoğlu, M. (1998). *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*, İstanbul: Kamer Yayınları.

- İnalçık, H. (2005). "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3, Prizren.
- Jelavich B. (2015). *Balkan Tarihi 1 -18. ve 19. Yüzyıllar-*, (4. Baskı), İstanbul: Küre Yayınları.
- Kara, H. (2019). "Mehmet Emin Âli Paşa ve Dış Politika Anlayışı", *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983a). *Osmanlı Tarihi*, Cilt. VII. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z. (1983b). *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karaman, M. L. (1992). "Bosna-Hersek ve Bosna-Hersekliiler", *Bosna-Hersek*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Karatay, O. (2013). "Ortaçağ Bosna Devleti", *Balkanlar El Kitabı*, Cilt. 1, Ankara: Akçay Yayınları.
- Kızılkaya O. (2019). "93 Harbinde Diplomatik Faaliyetler", *Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Otukfalay, B. (2019). *Bosna-Hersek'in (1908) Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Tarafından İlhakının Osmanlı Basınındaki Yansıması*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- Palairat, M, (2000). *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, İstanbul 2000: Sabancı Üniversitesi Yayınevi.
- Sander, O. (2015). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, (9. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Savrun, E. (2016). "Balkan Milliyetçilikleri Bağlamında Sırp, Yunan ve Bulgar Milliyetçiliklerinin Karşılaştırılması", *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Studies / Avrasya Çalışmaları*, Volume: 4.
- Sedes, H. (1946). *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları- 1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasî Olaylar*, İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.
- Tekinsoy, Y. E. (2015). *Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Tekinsoy, Y. E. (2016). "Balkan Savaşları'nda Propaganda Unsuru Olarak Kadın ve Kadın Fotoğrafları", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, Cilt: 2., (Editör Osman Köse), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tekinsoy, Y. E. (2018). "Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2.
- Turan, N. S. (2014). *İmparatorluk ve Diplomasi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uçarol, R. (1979). *Siyasi Tarih*, Ankara: Hava Basım ve Neşriyat Müdürlüğü.
- Ülman, H. (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 1., İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yararcan, T. (1992). "Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Bosna-Hersek'te İsyanlar ve Sebepleri", *Bosna-Hersek*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Araştırma Makalesi • Research Article

ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA TÜRKİYE’DE TARIMSAL DURUM (1923- 1937)

Agricultural Situation In Turkey In Light Of Archival Documents (1923-1937)

Doç. Dr. Cengiz Atlı

ORCID: Orcid No: 0000-0001-7617-6879 / İğdır Üniversitesi Fen/ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 05 Mart 2020

Düzeltilme tarihi: 31 Mart 2020

Kabul tarihi: 01 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler:

Ekonomi, Tarım, Politika, Cumhuriyet, Türkiye.

ÖZ

Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra yeni kurulan Cumhuriyetin hangi iktisadi kaynaklarla ülkenin ekonomik durumunun gelişeceği yeni iktisat politikalarının neler olacağı en önemli konulardan biriydi. Türkiye'nin kuruluş yıllarında gerek insan bakımından gerekse yetiştirilen ürünler bakımından yeterli bir sayı bulunmamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa kazanılan askeri ve siyasi zaferlerin ekonomik zaferlerle taçlandırılması gerektiğini ortaya koymuştu. Millî Mücadelenin başlangıcında Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresinde de bu konuyu özellikle dile getirdi. Lozan Barış görüşmelerinin sürdüğü dönemde İzmir’de toplanan İzmir İktisat Kongresinde milli iktisadın temel ilkeleri belirlendi. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar 1931 yılına kadar ülkenin ekonomik politikasını önemli ölçüde oluşturdu.

Bu dönem içerisinde hükümetler ekonomi alanında üç farklı iktisat politikası izledi. 1923-1929 yıllarında dışa açık, devlet eliyle özel sermayenin teşviki dönemi, 1930-1932 özel sermayeye dayanan himayecilik- ithal ikame dönemi 1933 -1939 yıllarında ise devletçilik-himayecilik sentezi programları uygulandı.

ABSTRACT

After the success of the National Struggle, which economic resources of the newly established Republic will develop and what will be the new economic policies will be one of the most important issues. We need people in terms of Turkey's founding years, there was no sufficient number of products grown in terms of both. Mustafa Kemal Pasha suggested that the military and political victories won should be crowned with economic victories. He especially expressed this issue in the Erzurum Congress and Sivas Congress at the beginning of the National Struggle. The basic principles of national economy were determined at the İzmir Economy Congress, which convened in İzmir during the Lausanne Peace negotiations. The decisions taken at the İzmir Economic Congress significantly formed the country's economic policy until 1931.

During this period, governments followed three different economic policies in the field of economy. In 1923-1929, the period of promotion of private capital, which was open to the outside, and patronage-import substitution period based on private capital between 1930-1932, and statism-patronage synthesis programs were implemented between 1933 and 1939.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 05 March 2020

Received in revised form 31 March 2020

Accepted 01 May 2020

Keywords: Economy, Agriculture, Policy, Republic, Turkey.

Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: cengiz3636@hotmail.com.

E-ISSN 2602-3377. © 2017-2020 TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

GİRİŞ

Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra yeniden kurulan ülkemizin hangi iktisadi kaynaklarla ülkenin ekonomik durumunu geliştireceği, yeni iktisat politikalarının neler olacağı en önemli konulardan biriydi. Ülkenin kuruluş yıllarında gerek insan bakımından gerekse yetiştirilen ürünler bakımından yetersiz bir durumdaydı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından 1927 yılına kadarki dönemde nüfus sayısı oldukça azaldı. 1867 yılında Osmanlı Devleti'nin nüfusu 40 milyon civarındaydı (Selahattin Bey, 1967: 210-214). Osmanlı İmparatorluğunun Hatay hariç nüfusu 1884 de 12.587.000 idi. Bu sayı 1897 de 13.996.000'a, 1910 yılında 15.371.000'e yükseldi (DEİ, 2011: 65). Birinci Dünya Savaşının başlangıç yıllarında nüfus oranı 16.300.000 idi. Savaşın ağır kayıplarından dolayı bu sayı azalarak 1927 yılında 13.648.000'e düştü. Bu dönemde nüfus sayısının azalmasının temel sebebi Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin birçok farklı cephede savaştığı için kayıp oranının yükselmesiydi. Savaş sırasında Osmanlı askerlerinin ölü sayısı 400.000, hasta, kaçak, kayıp asker sayısı ise 1.600.000 civarında idi (Bayur, 1967: 787).

Savaş şartlarında beslenme, hijyen ve sağlık koşullarının kötü olmasından dolayı ölüm oranları artmıştı. Tarım sektörünün önemli oranda azalmasının sebebi de ölü sayısının fazla olmasıydı. Savaşta görev alan erkeklerin büyük oranı Türk ve Müslümanlardan oluşmaktaydı. Savaşta görev alan bu kişiler aynı zamanda tarım ile de uğraşmaktaydılar. Osmanlı tebaasında yaşayan Rumlar ve Ermeniler ise şehirde yaşamakta ve tarım dışı sektörlerde çalışmaktaydılar. Osmanlı'nın son dönemlerinde ekili alan 53,8 milyon dönümdü. En çok ekimi yapılan ürünler başta buğday olmak üzere tahıl ürünleriydi. Ekili alanların yaklaşık %93,8 ine çeşitli tahıl ürünleri ekilmekteydi. Pamuk ekimi yapılan alanlar ise %1,3 ünü kapsıyordu (DEİ, 2011: 28). Aynı alanda bulunan toplam hayvan sayısı ise 24,8 milyon civarındaydı. Bu rakamın 19,8 milyonu koyun ve keçiden oluşmaktaydı (DEİ, 2011: 65). Bu ürünlerin önemli bir kısmı ihraç edilmekteydi. 1894 yılında toplam ihracat miktarı 13,8 milyon Osmanlı lirasıydı. İhracat içerisinde üzüm, incir, ipek, afyon, zeytinyağı, palamut pamuk ve tiftik başta gelmekteydi (DEİ, 2003: 120-121). Önemli ölçüde üretilmesine rağmen halkın ihtiyacını karşılayamayan buğday, pirinç, un şeker gibi gıdalarda ithal ürünleri arasında yer almaktaydı (DEİ, 2011: 169-170). 1889'da tarım alanında ihracat oranları %18 civarındaydı. 1907 de %22 ye 1913 yılında ise %27 ye yükseldi. Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşına girmesiyle kısa zamanda temel besin gıdaları kıtlığı başladı. 1913- 1914 yılında Osmanlı Devleti 980 küsur bin kental tahıl ithal etmiş buna karşılık 100 bin kental tahıl ihraç etmişti. Verim düşüklüğü ve taşıma olanaklarının yetersizliği nedeniyle Osmanlı liman kentleri özellikle İstanbul büyük oranda ithal tahıl tüketen önemli illerden birisiydi. Bu tahıllar Akdeniz ve Karadeniz havzasından Osmanlı topraklarına ulaşıyordu. Balkan Savaşı sonucu Avrupa havzasındaki verimli toprakların kaybedilmesi, Osmanlı devletinin savaş sırasında denizden kuşatılması da tarımsal ürünleri etkileyen diğer etkenlerdi (Toprak, 2019: 382).

Birinci Dünya Savaşı sırasında üretime katkıda bulunan insanlar askere alınırken, taşıma amacıyla kullanılan hayvanların bir kısmı da askeri birliklerin emrine verilmişti. Bu durum ülkede tarımsal üretimin azalmasına yol açtı. Bu amaçla tarımsal üretimi geliştirmek amacıyla 18 Eylül 1916'da Zirai Mükellefiyet Kanunu ile ülkede tarımda çalışma zorunluluğu getirildi. Bu amaçla 500 dönüm ve üzeri alanda çiftçilik yapan ailelerin erkekleri askerlikten muaf tutuldu (Tokgöz, 2011: 8). Ayrıca tarımı ve tarımsal üretimleri geliştirmek amacıyla ilgili kurumlarda Alman uzmanların görüşlerinden yararlanıldı.

Cumhuriyetin ilk Dönemlerinde Ekonomik Alanında Yapılan Çalışmalar

Mustafa Kemal Paşa kazanılan askeri ve siyasi zaferlerin ekonomik zaferlerle taçlandırılması gerektiğini ortaya koymuştu. Millî Mücadelenin başlangıcında Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresinde de bu konuyu özellikle dile getirdi. Lozan Barış görüşmelerinin sürdüğü dönemde İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresinde milli iktisadın temel ilkeleri belirlendi. İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923'te açıldı. Kongreye ülke içerisinden tüccar, sanayici, esnaf çiftçi ve işçi sınıfını temsil eden 1135 kişi katıldı.

Kongre sırasında kırk milletvekili ile Rusya ve Azerbaycan büyükelçileri de kongreyi takip etmişlerdi. Kongre 4 Mart'ta çalışmalarını tamamladı Kongre sonunda genel düzeyde düşünülen ve

oluşturulan kararlar alınmıştı. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar 1931 yılına kadar ülkenin ekonomik politikasını önemli ölçüde oluşturdu (Kuyucuklu, 1986: 159).

Bu dönem içerisinde hükümetler ekonomi alanında üç farklı iktisat politikası izledi. 1923-1929 yıllarında dışa açık, devlet eliyle özel sermayenin teşviki dönemi, 1930-1932 özel sermayeye dayanan himayecilik- ithal ikamei dönemi 1933 -1939 yıllarında ise devletçilik-himayecilik sentezi programları uygulandı (Boratov, 1977: 17). Lozan Anlaşmasına bağlı Ticaret Sözleşmesine göre Türkiye'deki gümrük tarifeleri değişmemişti. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğundan kalan dış borçları ödemeyi kabul etmişti (Zarakoğlu, 1982, 89). Cumhuriyetin ilk yılları ülkenin açık ekonomi koşullarında hızlı bir toparlanma dönemi idi. Ortalama gelirlerle birlikte hem tarımsal gelirlerdeki hem de ücretlerdeki artışlar ekonomik anlamda gelişmenin önemli işaretler idi. Aşar vergisinin 1925 yılında kaldırılması da nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan tarımsal üreticileri olumlu etkiledi. Aşarın ve iltizamın kaldırılması ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan tarımsal üreticiler üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi, devlet adına vergi toplayan mültezimlerin tasfiyesi ve Reji İdaresi'nin imtiyaz sözleşmesinin feshedilmesi gibi olaylar kırsal alandaki güç ilişkilerinde yeni bir dönem başlattı. Bu dönemde kurumsal değişiklikler içinde kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı döneminde Avrupalılara tanınan ayrıcalıkların sona erdiğini gösteren en önemli konulardan birisidir. 1923 Yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra yaşanan kıtlığın ve tarımsal alanlarda bulunan bataklıkların ülkeye önemli ölçüde zarar verdiği görülmüştü. Özellikle tarımda sulama konusunu halletmek amacıyla 1925 yılında Nafia Vekâletine bağlı daireler kuruldu. 1929 yılında da 12 daireyi kapsayan Sular Umum Müdürlüğü kuruldu (Tarımın Yeniden Yapılandırılması, 2011: 80).

Cumhuriyetin ilk Dönemlerinde Tarım Alanında Yapılan Çalışmalar

1927 yılı nüfus sayımında 13,5 milyonluk lke nüfusunun %83,7 sinin kırsal bölgelerde yaşadığı görülmektedir. İş sahibi olan 5.350.000 kişiyi 4.370.000 ü tarımla uğraşmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak kullanımı çok düşük düzeyde olup ekilebilir alanın beşte birine ulaşmamaktadır. 1927 yılında ekili alanların %90 kadar alanda tahıl, %3,9 baklagiller, %6,6'sında ise endüstri bitkileri üretilmekteydi. Toplam değeri 337 milyon olarak hesaplanan tarımsal üretimin %70 i tahıldan, %3,4 baklagillerden %27,26'sı ise endüstriyel bitkilerden sağlanmıştır (Tuncay, 1999: 192-193). 1925 yılında çiftçiyi ekonomik açıdan rahatlatan Aşar Vergisi kaldırıldı. Aşarın kaldırılmasının sebep olduğu vergi kaybının giderilmesi için gazyağı ve şeker dolaylı vergiler getirildi. Devlet bir taraftan örnek çiftlikler, tarım okulları ve istasyonları kurup buralarda alet ve makineler kullanarak çiftçilere örnek olmaya çalışmıştı. Ayrıca Ziraat Vekâleti aracılığıyla tarım makineleri ithal edilmekteydi. İthal edilen tarım makineleri ihtiyacı olan çiftçilere kredi ile satılmaktaydı. Çiftçilerin aldığı tarım alet ve makinelerinin gümrük muafiyeti olduğu için uygun olarak temin edilmekteydi. Tarım makinelerinde kullanılan akaryakıtta vergiden muafiyti.

1923-1925 yılları arasında tarım ihracat fiyatlarında yapılan bu yeniliklerden dolayı önemli yükselişler yaşandı. Özellikle pamukta %50 nin üzerinde bir yükseliş yaşandı (Aysu, 2001: 43). 1923 yılında GSMH içinde tarımın payı %40 civarında idi. Bu oran her yıl artarak 1926'da yaklaşık %50 ye yükseldi. 1925 yılında 716 sayılı Borçlanma Kanunu (Resmî Gazete, 1926) ile 22233 çiftçi ailesine 20 yılda ödenmek üzere 731 bin dönüm toprak dağıtıldı. Toplam tarımsal kredi hacmi 22 milyondan 100 milyona çıkartılırken kredi faizi %12 den % 9 a indirildi.

Tablo 1: 1924-1938 Yılları Ülkenin Bitkisel Üretimi

Yıllar	Buğday (Ton)	Fiyat krş/kg	Tütün (Ton)	Fiyat krş/kg	Üzüm fiyat
1924	821.231	10.6	51.870	68.2	37.7
1925	1.075.280	14.4	56.284	70.3	46.2
1926	2.469.360	12.4	54.319	64.1	43.3

1927	1.133.150	11.8	69.604	72.3	40.2
1928	1.641.070	13.5	43.035	56.3	27.4
1929	2.718.140	12.5	36.503	71.8	20.8
1930	2.586.370	7.3	47.211	71.5	25.0
1931	2.992.630	4.0	51.111	35.7	35.0
1932	1.935.800	4.2	18.040	34.8	21.5
1933	2.671.210	3.7	40.148	30.2	15.1
1934	2.713.730	3.6	35.678	44.9	13.4
1935	2.521.270	4.6	36.004	53.7	13.7
1936	3.853.290	4.7	75.936	52.8	15.4
1937	3.693.810	4.7	72.677	47.8	20.6
1938	4.278.810	4.3	58.800	43.3	17.2

1920 ve sonraki yıllarda özellikle tarım sektöründe büyük gelişmeler görülmekteydi. Savaşların neden olduğu tarımsal üretimdeki azalmalara karşı hükümet bazı önlemler almaya başladı. Çıkarılan tüzükle tarlalarda çalışmak koşulu ile köylülerin askerlikten erken terhislerine gidilmiş, Osmanlı Hükümetinin tarım ihracatına koyduğu sınırlamalar kaldırılmıştı. Cumhuriyetin ilanından sonra Ziraat Bankasının üretici kredileri artırıldı. Akaryakıt ve kimyevi tarımsal girdilere gümrük bağışıklığı getirildi. Devlet elindeki makinelerin çiftçilere kiralanması denendi. Cumhuriyet döneminde tarım kesimine getirilen başlıca destekler, Aşar Vergisinin kaldırılması, toprak sahipsizliğinin belirlenmesi, pazarların genişletilmesi ve asayişin düzeltilmesidir. Bu dönemde tarımsal üretim hızla artarak savaş öncesi düzeye ulaşmıştı. 1924- 1929 yılları arasındaki tarım sektöründeki üretimin büyüme hızı sanayideki büyüme hızının üstünde gerçekleşmiş ortalama olarak yılda %12 yi bulmuştu. Üretimin çok düşük düzeylere inmesine sebep olan savaş yıkıntılarının onarılması, hammaddelerin bollaşması ve daha iyi ulaşım ve pazar olanakları sayesinde %10 oranında bir üretim artışı sağlandı (Yenal, 2017: 70-71).

Pamuk

Bu dönemde ülkemizin temel üretim ürünlerinden olan pamukların ıslah çalışmaları oldukça hızlanmıştı. Pamuk bitkisinin hem kalitesini artırmak hem de ekim sahasını çoğaltmak için hükümetin aldığı tedbirler sayesinde sanayinin istediği yüksek kalitede pamuk yetiştirilmekteydi. Bu dönemde köylüye dağıtılan yüksek kaliteli tohum miktarı 3.161.600 kilo idi. Bu dağıtılan tohumların hem verimi fazla hem de özellikleri yüksekti. Bu tohumlar iane denilen eski pamuklara göre daha iyi kar getirmekteydi. Kullanılan bu pamuk tohumları Cumhuriyetin ilanından sonra Adana ve Nazillide kurulan istasyonlar ve çiftliklerde elde edilmişlerdi. Bu dönemde hükümet yalnızca iç sanayi ihtiyacı için değil dış ülkelerde ihraç etmek için çalışmalar yapmaktaydı. Yağışın az olduğu bölgelerde daha uygun (BCA. 030.10.13.77.25.10) ortamlarda ürün üretilmek amacıyla Eskişehir Dray Farming (Kuru Ziraat) istasyonu açıldı. Özellikle şeker, un ihtiyacını çözmek amacıyla çalışmalarda yürütülmekteydi.

Ziraat Alet ve Makineleri

Ülkede üretimi artırmak için Ziraat alet ve makinelerinin de üretimine ve dağıtımına önem verilmişti. Bu dönemde tarımda 7677 pulluk, 912 kalbur makinası 221 adette traktör bulunmaktaydı. Makineli tarımı yaygınlaştırmak için 7.000.000 lirası **mevadd-ı müsteile rüsumu** ve 3.000.000 lirası traktör tazminatı olmak üzere toplam 10.000.000 lirayı aşan bir yardımda bulunulmuştu. Köylünün kendi imkanları ile temin edemeyeceği selektör ve kalbur makineleri getirtilerek ülkenin çeşitli bölgelerine dağıtıldı. Dağıtılan bu makinelerden 13.000.000 kilo tohum temizletilmiş ve kısmen de ilaçlanmıştı (BCA. 030.10.13.77.25.12).

Bağcılık ve Meyvecilik İşleri

Cumhuriyetin ilk yıllarında bakanlık emrinde Erenköy'de 80 dönümlük bir Amerika asma fidanlığı bulunmaktaydı. Sonraki dönemlerde Ankara, Bilecik, Halkalı, Kırklareli, Tekirdağ ve Manisa'da olmak üzere fidanlıkların sayısı yediye çıkarıldı. Fidanlıkların alanı da 1.000 dönümü buldu. 1924 yılında bağcılara 6.725 çubuk dağıtılırken 1937 yılında bu miktar 2.500.000'e ulaşmıştı. Son iki sene içerisinde dağıtılan (1935-1937) çubuğun sayısı da 12.144.000 adettir. Ziraat mektepleri ile özel idareler elinde bulunan fidanlıklarda hesaplandığında çubuk miktarı 16.000.000 sayısına ulaşmıştı.

Meyvecilik üretiminde ise Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar meyve fidanlığı ile ilgili çalışmalar yapılmamıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında standardize edilmiş ve ihraç edilmek üzere hazırlanmış meyve tiplerinin ülke içerisinde yayılması için Tarsus, Rize ve Gaziantep'te açılan fidanlıklara ilaveten Arifiye, Aydın, İzmir, Giresun, Antalya ve Malatya'da birer meyve istasyonu, Kastamonu, Niğde, Erzincan ve Kütahya'da birer fidanlık tesis edilmişti. 1934 yılında 24.000 meyve fidanı dağıtılmış iken 1937 yılında bu sayı 365.000'e yükselmışti. Toplam dağıtılan fidan sayısı ise 3.540.000 civarındaydı (BCA. 030.10.13.77.25.14). Cumhuriyetin ilk yıllarında ziraat alanında bitkiye zarar veren haşerelerle de uğraşılmaktaydı. Ülkenin her tarafında bitkiye zarar veren çekirgelerle mücadele edilmişti. 1926 yılında 48.000.000 kilo çekirge ve sürfe öldürüldü. 25.000 hektar çekirgeli saha sürüldü. 1936 yılında ise bu oran azalarak 36.000.000 kilo çekirge ve sürfe öldürüldü. Sürdürülecek saha miktarı da 89 hektara düştü.

Bitkilere zarar veren diğer bir hususta yabancı domuzlardı. 1925'te öldürülen miktar 22.800, 1930'da 28.500, 1934'te 54. 310, 1936 da ise 61.276'yı bulmuştu. On iki yıl içerisinde öldürülen domuz sayısı 669.500 ü bulmaktaydı. Bunların haricinde öldürülen diğer hayvan sayısı da 3 milyona yakındı. Öldürülen fare miktarına bakıldığında 4.700.000 hektar araziden 2.600.000 hektarı tamamen temizlenmişti. Zeytin sineğiyle mücadele amacıyla yarım milyona yakın ağaç, meyveli ağaçları tahrip eden iponomot böceği için de 8.00.000 ağaç ilaçlanmıştı Ülkeye yabancı ülkelerden gelen süne böceği ile de mücadele edilmekteydi. Dört yıl içerisinde bitkilere önemli ölçüde zarar veren 8.00.000 kilo da sürfe toplandı. Ayrıca yedi yıl içinde yarım milyon ceviz ağacı ilaçlanmıştı. Elmaları çürüten ve meyveleri dökken Karpokapsa'ya karşı 1.500.000 ağaç, Dut ağaçlarını kurutan ve ipekböcekçiliğini tehdit eden Diaspis böceği için 3.000.000 ağaç, incir kurduna karşıda dört yıl içerisinde 77.000.000 kilo incir ağacı ilaçlanarak hastalıklardan korunmaya çalışıldı.

Bunlardan başka fındık ürünlerini artırmak amacıyla Karadeniz havzasında beş yılda yarım milyon hektar fındıklık alan kurulmuştu. Pamuk alanları için çok tehlikeli olan pembe kurt böceğinin zararının önüne geçilmesi için de gerekli önlemler alınarak adı geçen böceğin başka alanlara bulaşmaması için Mersin'de bir Fumigatuvar kuruldu. Ülke içinde bitkisel ürünlere zarar veren hastalıklar, zararlı hayvan ve böceklerle mücadele etmek ve halkı bu konuda eğitmek amacıyla merkezde bir mücadele enstitüsü kuruldu. Ayrıca Adana ve İzmir de de birer mücadele istasyonu oluşturuldu (BCA. 030.10.13.77.25.17). Köylülerin zirai bilgi ve kabiliyetini artırmak amacıyla Eskişehir, Edirne, Kocaeli, Erzincan ve Kars başta olmak üzere 937 kurs açıldı. Bu dönemde Halkevleri Köycülük Şubeleri de köylerin sosyal, sağlık gelişmelerine ve köylü ile şehirli arasında dayanışma duygularının kuvvetlenmesine çalışmıştı. Düzenledikleri köy gecelerinde alanında uzman olan kişiler bilgilendirici konuşmalar yapmışlardı (Türkmen, 2018: 157).

Zirai Alanında Yapılan Eğitim Düzenlemeleri

Türkiyede tarım alanında eğitime 1848 yılında başlandı. İstanbul yakınlarında basma fabrikasının kurulması düşünüldüğü zaman daha önce bunun işleyeceği pamuğun yetiştirilmesi ve yetişenleri ıslahı cihetine gidilmek istenmişti. Bunun için fabrikalar müdürü Hüsnü Efendi pamuk ziraatı hakkında ihtisası olan Barutçubaşı Channes ile görüşüyor. Ve pamuk ziraatı öğretilmek üzere bir mektep açılmasına karar veriliyordu (Ergin, 1977: 564). Reşit Paşa İstanbul yakınlarında ilk ziraat mektebini açtı. Okul için Fransa'nın Grignon Tarım Okulu örnek alınmıştı. Okulun öğretim görevlilerinin bir bölümü Fransız diğer bölümü Fransa'da eğitim görmüş insanlardı. Bu okul 1850 yılında kapandı. 1881 de Edirne'de ikinci bir ziraat mektebi açıldı. Bu okulda 1884 de kapatıldı. Üçüncü okul ise 1889 da Selanik'te açıldı. Bu okul 1910 yılında yüksek okula dönüştürüldü. 1891 yılında Bursa'da ve İstanbul'da Ziraat üzerine iki okul açıldı. İstanbul'daki okul (Halkalı Ziraat Mektebi) hem ziraat hem ormancı hem de veteriner yetiştirirken Bursa ziraat mektebi yalnızca ziraat eğitimi verdi. Halkalı Ziraat Mektebinde ilk olarak 1896 yılında ziraat öğrencileri mezun edildi. Bu tarihten 1914 yılı sonuna kadar her yıl 20 ile 30 öğrenci mezun olmuşlardı. 1909 yılında Bahçeköy'de ormancılık eğitimi vermek üzere açılan Orman Mektebi-İ Âli'sidir. Bahçeköy'de açılan okulun eğitim kadrosu Avrupa'dan getirilen hocalarla oluşturulmuştu. Okulun amacı orman, mühendis ve orman fen memurları yetiştirmekti. Öğrenci mevcudu 50 idi. Yılda ortalama 10 öğrenci mezun edilmekteydi (Ahmet Mithat, 1929: 7).

Osmanlı'nın son dönemlerinde bağcılık, bahçivanlık, ihtimar sanatları mektebi iki ziraat ameliye mektebi, beş ipekböcekçiliği mektebi, iki sütçülük mektebi, köy çiftlik mektebi gibi birçok tarımsal eğitim amaçlı okullar açıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkemizde ziraat alanında faaliyette bulunan orta ziraat mektebi bulunmaktaydı. Açılan bu okullara ek olarak okul arazilerinde orak, harman ve traktör sürme eğitimi veren makinist okulları açıldı. Burada eğitim gören öğrenciler çiftlikler ve devlet çiftliklerinde staja gönderildi. Ziraatla uğraşan ülkemizde bu dönemde yeterli eğitim verecek kurum ve öğretmen bulunmamaktaydı. Bu sorunu çözmek amacıyla ilk aşamada yabancı ülkelere eğitim almak amacıyla 93 öğrenci gönderildi. Bu öğrencilerin eğitim aldıktan sonra yurda dönmesi sonucunda Bursa, İstanbul, İzmir, Adana ziraat mektepleri açıldı. Bu okullardan 1034 kişi mezun oldu. Eğitim veren bu orta mekteplerden başka Adana'da bir makinist okulu açıldı. Bu okulda da 296 öğrenci mezun oldu. Bursa'da bir ipekçilik enstitüsü, bir mektep ve bir kışlak, Edirne, Erzincan, Antalya, Denizli ve Diyarbakır'da birer okul, Şarköy'de bir tohum evi açıldı. Bu okullardan fenni bir surette yetiştirme işinde çalışacak böcekçiler yetiştirildi. Tesis olunan binalarda 210000 kutu tohum saklandı ve 5000 kutu tohum halka dağıtıldı. Ankara'da kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü 600 civarında öğrenciye eğitim vermekteydi (Çiftçi, 2008: 17-19). Ankara'da ayrıca tavukçuluk enstitüsü kuruldu. Bu enstitüde 10000 tavuk horoz ve yumurta yetiştirilerek köylülere dağıtıldı (BCA. 030.10.13.77.25.18-21).

Tablo 2. 1923-1928 Tarım Okullarındaki Öğrenci Sayısı

Yıllar	Orta Dereceli Okullar	Yüksek Okullar
1923-1924	2.258	171
1925-1926	1.009	169
1929-1930	222	39
1937-1938	583	609
Toplam	4072	988

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllıkları

Veterinerlik Çalışmaları

Ülkemizde bulunan sığır vebasının ortadan kaldırılması için yoğun çalışmalar yürütülmekteydi. Yapılan çalışmalarla on bin hayvanın ölümüne sebep olan bu hastalıkla mücadele edilmekteydi. Bundan hariç gerek bu hastalıkla gerekse Antrake, Barbon, ve Ruam¹ gibi hastalıklarla da uğraşılmaktaydı. Çiçek, Durin, Verem gibi çeşitli hastalıklar ile de mücadele edilmişti. Bu dönemde çeşitli hastalıklar bakımından taramaya tutulan hayvan sayısı 1.768.300, aşılana ve tedavi olunanların sayısı ise 9.162.980 idi. Hayvan hastalıklarıyla mücadele için kullanılan ilaçlar Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar dış ülkelerden getirilmekteydi. Yapılan çalışmalar sonucunda Vebai, Bakari, Şarbon, Çiçek, Barbon, Mallein, Tüberkülin, Distofajin, gibi sayısı otuza yakın hastalıkla yurt içinde üretilen ilaçlarla mücadele edilmeye başlandı. Ülkenin aşı ve serum ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 14.548.118 dozluk aşı ve serum kullanıma hazır duruma getirildi (BCA. 030.10.13.77.25.24). Hayvanların ıslahı için kurulan üç müessesese genişletildi. Ayrıca 2 hara, (at üretilen çiftlik) 6 aygır deposu, 8 inekhane, bir koyun numune ağılı ve 1 merinos yetiştirme çiftliği ile 1 tiftik keçisi numune ağılı tesis edildi. Bu kurulan müesseselerin amacı doğrudan köylünün elindeki hayvanların ıslah edilmesi bu ıslah çalışması sonucu köylünün fazla kazanç sağlamasının temin edilmesi idi. Sürdürülen bu çalışmalar sonucunda 1.000.000 yakın hayvanın yurtdışına ithal edilmesi sağlandı

Tablo 3: 1935-1938 Yılı Hayvan Miktarları (BCA. 030.10.24.138.15.1)

İsmi	1935	1936	1937
At	842.000	1.02.00.00	1.058.000
Eşek	1.297.000	1.569.000	1.684.000
Katır	66.000	73.000	77.000
Sığır	7.254.000	8.329.000	8.766.000
Manda	689.000	801.000	904.000
Koyun	17.426.000	20.772.000	21.725.000
Keçi	3.356.000	4.255.000	4.959.000
Deve	119.000	118.000	119.000
Domuz	11.000	8.000	10.000

Yetiştirilen veterinerler gerek salgın hastalıklardan koruma ve gerekse hayvanların ıslahı ve çoğaltılması konuları üzerinde halkı ve köylüyü bilinçlendirmeye çalışmaktaydılar. 1923 yılından 1936 yılı sonuna kadar devlet aygır depolarındaki aygırlarla tohumlama suretiyle 18706 adet çekimi yaptırılmıştı. Ayrıca halk ve köylünün elinde bulunan damızlığa elverişli olmayan 922.556 adet hayvan da veterinerler tarafından kontrol edildi. Ülkede artan hayvan sayısından dolayı Ankara'da bir veteriner fakültesi açıldı. Ayrıca İstanbul'da bir hayvan sağlığı memur müessesesi açıldı. Mevcut nalbantlara eğitim vermek ve nalbant yetiştirmek için nalbant mektebi açılması da gündeme geldi (BCA. 030.10.13.77.25.25).

¹ Ruam hastalığı sadece hayvanlara değil insanlara da zarar veren bir hastalıktı. Bu hastalıkla mücadele etmek için tek tırnaklı hayvanların dörtte üçü mallein testi ile muayene edilmişti.

Tablo 4: 1935-1938 Yılları Arasında elde edilen Hayvansal Ürünler (Ton)

İsmi	1935	1936	1937
Süt	109.7051	232.3479	251.9523
Kıl	4814	5865	6338
Tiftik	5655	6503	7501
Yapağı	21768	25868	29265
Deri (Bin adet)	3828	3961	3626
Kesilen hayvan sayısı (mezbahana) (bin)	3190	3300	3022
Et (bin ton)	59	58	55

Yetiştirilen hayvan sayısı ile birlikte hayvansal ürünlerden elde edilen ürünlerde artmaya başladı. Ayrıca yetiştirilen hayvanların büyük kısmı ihraç edilecek seviyeye ulaştı

Tablo 5: 1935-1938 Yılları elde edilen Hayvansal Ürünlerin İthalat ve İhracat Oranları

İsmi	1935 (lira)	1936 (lira)	1937 (lira)
Canlı Hayvan ithalat	396318	156201	31688
Canlı Hayvan ihracat	4440294	3425274	3005601
Hayvan Mahsulleri İhracat (Yapağı, Kıl, Tiftik)	4136913	13187687	12700654
Ham Deri İthalat	2519665	2873839	4245595
Ham Deri İhracat	1692004	442132	3015272
Bağırsak İhracat	1677024	1580315	1367988

Tohum İslah ve Üretim Çalışmaları

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke hububat bakımından ithalatçı bir konumdaydı. Amerika da üretilen unlar ve Rusya ile Romanya'da üretilen buğdaylar ülke piyasasına hakim durumdaydı. Nüfusu kalabalık olan sahil bölgelerine limanlara yanaşan Amerikan vapurları un getirmekteydiler. Kaliteli tohumlar bazı bölgelerde üretilebiliyordu. Ülkenin yiyeceğini kendisinin yetiştirmesi gereğini dikkate alan hükümet 1923 yılında Eskişehir İslah İstasyonunu onlara müteakiben Ankara, Adapazarı, Yeşilköy İstasyonlarını kurarak tohum İslahı konusunda çalışmalar yapmaya başladı. Bu İstasyonlarda İslah edilerek elde edilmiş olan özel tohumlar Devlet çiftliklerinde üretilerek köylülere dağıtılmaya başlandı. Bu dönemde dağıtılan tohum miktarı 1.000.000 kilodan fazla idi. Bir taraftan buğday İslahı temin edilmekle beraber diğer tarafta yapılan teşviklerle buğday üretimi 30.000.000 kentale ²yükseldi.

Bu dönemde buğday fiyatlarını korumak ve tanzim etmek amacıyla yürürlükte olan 2056 sayılı kanuna göre (Resmî Gazete, 1937: S. 3639) hükümet tarafından Ziraat Bankasına 1932 yılından 1936 yılına kadar 60 ilde toplam 329.601.619 kilo buğday alınırdı. Buğdayların bedeli olarak 12.121.111 lira

² Yüz kilogramlık kütle ağırlık ölçü birimi.

ödendi. Bu süre zarfında 267.652.054 kilo buğday da 12.437.967 fiyatla sattırıldı. Hükümet tarafından belirlenen satın alımlar neticesinde buğday fiyatlarının düşmesi önlenmiş belirlenen bir seviyede fiyatların dalgalanma düzeyi kontrol altına alınmaya çalışılmıştı. Bu dönemde hükümet buğday fiyatlarına müdahale etmemiş olsaydı. Buğday fiyatları ikinci ekonomik krize sebep olacak dolayısıyla ekonomik anlamda kriz ortamı yaşanacaktı. Bu durumdan başka hükümetin elinde bulunan buğday stokları ile ülkenin ihtiyacı herhangi bir afet için kullanılmak üzere saklanacaktı (BCA. 030.10.13.77.7).

Buğday fiyatlarını koruma girişimleri sayesinde ülkenin zirai durumu geliştiği gibi buğday ihracatı da artmaya başladı. On yıl içerisinde ithalatçı ülke ihracatçı konuma yükseldi. Hükümetin ziraat bankasına yaptırdığı ihracat satışları ile kaliteli biçimde üretilen buğdaylar dünya piyasalarında bu özellikleri ile tanıtıldı. Yapılan ülkelerarası ticaret anlaşmalarında buğday ödeme ve değiş tokuş aracı oldu.

Alınan buğdayın ölçülü bir suretle muhafazası, temizlenmesi ve sınıflandırma işlerini temin için de 2303 sayılı Silo ve Ambarlar hakkındaki kanunla (Resmî Gazete, 1933, S. 2434) 1933 yılından itibaren 46.000 ton hacminde Ankara, Orman Çiftliği, Konya, Eskişehir, Sivas, Derince, Polatlı, Afyon, Yerköy'de birer silo; Çerikli, Şefaati, Yerköy, Akşehir, Denizli, Balıkesir'de de birer ambar inşa ettirildi. İhracatın artmasında ve buğdayların ihraç edilmesinde en önemli husus inşa edilen silolardı. Bu dönemde pirinç üretimine de yeni kanuni düzenlemeler yapılarak önem verilmeye başlandı. Osmanlının son döneminde tüketilen pirinçlerin önemli kısmı dışardan getirilmekteydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında buğdayda olduğu gibi pirinç üretimine de önem verildi. Üretilen pirinç miktarı artırılarak 45-50 milyon kiloya ulaştı. Bu ürünün ıslahı için Antalya'da bir pirinç ıslah istasyonu kuruldu (BCA. 030.10.13.77.25.3).

1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Tarımsal Ekonomiye Etkisi

Dünya Ekonomik Buhranı 29 Ekim 1929'da ABD'de New York Borsasında başlayarak 1930 yılından itibaren Sovyet Rusya dışında tüm ülkeleri içine aldı. Bu büyük ekonomik kriz toplam arz fazlalığı karşısında toplam talebin azalması ve fiyatlar genel düzeyinin hızla düşmesi şeklinde ortaya çıkmıştı. Dünya ekonomik bunalımının başlamasıyla görece fiyatlar keskin bir şekilde tarım aleyhine döndü. Bir yandan görece fiyatların tarım aleyhine dönmesi öte yandan da güçlü korumacılık önlemleri altında sanayileşmenin ivme kazanması tarım ile tarım dışı kesimler arasındaki eşitsizliği artırdı (Pamuk, 2019: 329).

1929 ekonomik krizi ve bu durumun yaşattığı sıkıntı bütün dünyada devletlerin ekonomiye müdahalelerini genişletmelerine yol açarak güdümlü planlı ekonomi akımlarının güç kazanmasına yol açtı (Ergin, 1977: 15). Hükümet bu krizden korunmak amacıyla korumacı ve devletçi iktisat politikalarını uygulamaya koydu (Bkz. Tekeli-İlkin, 1977). Devlet dış ticaret ve kambiyo denetiminde, iç ticaret ve piyasalar üzerinde müdahalelerde ve denetimlerde bulunmaya başlayarak sanayi alanında yatırımlara girişti. Yaşanan bu kriz büyük oranda tarım ürünleri piyasalarında fiyatların hızla düşmesine sebep oldu. Böylece tarım ürünleri ihracatçısı olan ülkenin ihraç ürünlerinin fiyatları büyük ölçüde azalmaya başladı (Kopar, 2009: 13).

Ulusal ekonomisini oluşturmaya çalışan hükümet ekonomik seferberlik ilan ederek ülke ekonomisinin işleyişini denetim almak zorunda kaldı. Tarım ürünlerinin fiyatları 1929-1933 arasında ortalama olarak % 60 ile %70 oranında düşerken Türkiye'nin dışarıdan satın aldığı sanayi mallarının fiyatlarında %10.27 oranında düşüş yaşandı. dış piyasalarda fiyatların çok şiddetli düşmesi zirai ürünlerinin düşük fiyatla satılmasına yol açarak hükümetin ziraat sektörüne yardım etme politikası izlenmesine sebep oldu Özellikle bu durumun etkileri 1930 yılında en şiddetli şekilde görülmeye başlandı. Buhranın ülkemizdeki etkilerinden ilki dış ticaret oranlarının bozulması, ikincisi ithalat hacmindeki ani daralma üçüncü etkisi ise bütçe gelirlerinin cari değerindeki önemli düşüşü olmuştu (Tekeli-İlkin, 1982: 47).

Tablo 6: 1929 Yılı ilk altı ayına ait İthalat ve İhracat Rakamları

Fasıl Numarası	Eşya İsimleri	Mikyas	İthalat		İhracat	
			Miktar	Kıymet (lira)	Miktar	Kıymet (lira)
1	Diri hayvanlar	Baş	168.736	1.820.236	333.127	1.822.754
2	Hayvanatın hasıl olan mekuaat ve balıklar	Kilo	1.020.769	761.312	7.564.541	3.900.513
3	Zahir ve hububat	kilo	104.943.138	12.352.202	10.733.524	1.683.323
4	Meyve ve sebze	kilo	6.574.906	1.220.175	40.816.251	9.938.698
5	Müslemleket erzakı ve şekerlemeler	kilo	41.060.280	10.422.285	140.165	74.560
6	Müskiral ve ispirotolu sular ve sirke ve madensuları	kilo	481.326	218.391	48.119	56.602
7	Nebati yağlar	kilo	2.811.598	1.276.176	14.687.991	8.379.658
8	Tümbeki ve tütün	kilo	12.911	28.610	17.242.371	21.755.651
9	Tohum nebatat, ot ve nebatat dökümleri	kilo	2.402.444	266.066	49.101.549	1.701.290
10	Hayvansal derileri ve döküntüleri	kilo	1.898.700	1.958.140	3.676.140	2.057.860
11	Mamul deri ve kösele ve kürkler	kilo	848.563	2.746.217	513.282	2.758.583
12	Gübreler	kilo	910.981	95.168	1.571.369	13.492
13	Kereste, ağaç mamulati, sepetçi, kalburcu,	Kilo	6.722.928	1.098.412	22.836.903	861.454
14	Kağıt ve tatbikatı	Kilo	12.399.667	2.950.787	1.650.541	189.562
15	Pamuk ve pamuk mamulati	Kilo	11.522.510	25.314.311	7.199.144	5.394.016

16		Keten ve kendir ve sair iplik imaline mahsus nevadı nebaliye	Kilo	4.506.803.	2.775.007	321.814	212.583
17		İpek, ipekipliği ve mensuratı	Kilo	167.019	1.779.467	94.986	407.420
18		Yün, yünüpliği ve mensuaratı	Kilo	1.405.608	7.398.970	4.597.603	7.016.407
19		Hazır elbise, moda eşyası, çamaşır	Adet Kilo	161.341 449.142	931.014	3.293 6.070	27.124
20		Lastik ve lastik mamulatı ve muşamba	Kilo	2.208.680	1.692.911	1.353	2.466
21		Mahrukul	Kilo	33.618.791	637.571	77.509.688	994.670
22		Camlar, taşlar, porselen ve eşyayı züccaciye	Kilo	39.353.110	3.055.997	965.326	49.195
23		Mandil	Kilo	70.841.004	13.475.628	24.074.124	2.594.174
24		Makine ve münkiye	Kilo	7.281.512	7.155.993	249.267	105.796
25		Araba, vagon ve gemi	Ton Adet Kilo	20.100 7.789 4.524.317	4.393.475	272 36 147.122	41.270
26		Saatçi mansulatı, alet ve edevni , alati musikiye	Adet Kilo	7.350 530.564	2.050.086	1.209 9.950	51.787
27		Sanayiye mahsus zuyüt ve iç yağları ve mumlar	kilo	47.527.475	4.981.065	387.472	91.498
28		Mevdı intifakiye	Kilo	1.168.286	669.186	15.002	301
29		Hazır boya, boya, müstahsalatı, kimyeviye, eczayı tıbbiye,	M ³ kilo	8.557 14.336.675	3.815.721	22.455.385	5.775.28

		riyat ve reçineler					
30		Tarifenin sair yerlerinde zikrolunmayan eşya	Adet Kilo	14.946 4.092.672	3.830.723	14 1.097.579	208.829
31		yekün	Baş	168.736	121.191.302	333.127	78.075.864
			Adet	191.426		4.552	
			Ton	20.100		272	
			M3	8.557		-	
			Kilo	425.620.949		309.714.631	

Bu dönemde fiyatı en çok düşen ürün buğdaydı. Bir kilo buğdayın yıllık ortalama fiyatı 1929'da 12, 6 kuruştan 1931'de 4 kuruşa düştü. Azalma oranı % 80 civarındaydı (Aktan, 1955: 327). Buhranının Türkiye tarımı üzerindeki etkileri, tarım ürünlerinin fiyatlarında görülen hızlı düşüş hükümeti bu konuda çalışma yapmaya yöneltti. 1931 yılında toplanan Birinci Ziraat Kongresinde özellikle ihraç ürünleri için satış kooperatifleri kurulmasının önemi vurgulandı (Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1930-93: 2276).

Ülkede kırsal ailelerin büyük bölümü çiftçilik yaparak geçimlerini sağlamaktaydılar. Fiyatların büyük ölçüde düşmesi sadece piyasa üretim yapan büyük çiftçileri etkilemedi. Para ihtiyaçlarını buğday üretimlerinin pazarladıkları bölümü ile karşılayan küçük üretici köylü aileleri de çok zor durumda bıraktı (Sezel, 2015: 488). Bu dönemde Buğday fiyatları 13.5 kuruştan 3.5 kuruşa, tütün fiyatları 71 kuruştan 30 kuruşa düştü. Ayrıca Türk Lirası önemli dövizler karşısında değer kaybetti. 1928 yılında 956 kuruş olan İngiliz Sterlini 1929 yılı sonunda 1081 kuruş oldu. Ekonomik buhranın yıkıcı etkileri bütü dünyada olduğu gibi Türkiye de piyasa ekonomisine ve özel girişimciliğe olan güveni sarsmıştı. Her ülke kendi sosyo- ekonomik koşulları içinde çıkış yolları veya alternatif düzen arayışı içerisine girmişti (Tokgöz, 2011: 64).

1930-1938 Yılı Ülkenin Tarım Politikası

Bu dönemde ülkemizde özellikle tarım sektöründe Dünya Ekonomik Krizin etkileri hissedilmekteydi Tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen büyük düşüşler çiftçi hayatının yaşam koşullarında ciddi sarsıntılar yaşattı. Buğday fiyatları 1929 yılından itibaren 1932 yılına kadar ki dönemde % 68 azaldı. Bu soruna çözüm bulmak amacıyla 1932'de Ziraat Bankasına doğrudan tarımsal ürünler için ilk kez çiftçiye buğday satın alma yetkisi tanındı. Bu amaçla 1932 yılında buğday ve tütünde destek alımları başladı.. Bu durumun nedeni bir yandan sanayileşmenin finansmanı için iç ticaret hadleri tarım aleyhine gelişirken diğer taraftan tarım kesiminin sanayiye pazar olabilmesi için tarım kesimindeki satın alma gücünün artırılması gereği idi. Ancak bu alımlar sınırlı oranda idi. Bu alımlar neticesinde buğdaydaki alımlar ortalama olarak toplam üretimin % 3 ü pazarlanan miktarının da % 15 i civarındaydı (Pamuk, 2019: 194). 1934 tarihli 2466 nolu Buğdayı Koruma Karşılığı hakkındaki kanun (Resmî Gazete, 1934: S. 2714) ile buğday tüketiminden alınacak bir vergiyle tüketicinin ödediği fiyatla çiftçinin eline geçen fiyat arasındaki rakamın bir bölümünün devletin eline geçmesi amaçlanmıştı. 1935 yılında ise çiftçiyi karaborsacıların ve tefecilerin eline düşürmemek için Ziraat Bankasıyla işbirliği yapılarak Çiftçi Kredi Kooperatifleri yaygınlaştırıldı. Yapılan düzenlemelerle buğdayın 1928 ile 1939 yılları karşılaştırıldığında % 94, tütünün %56, şeker pancarının % 754 artışı sağlandı. Yalnızca pamuk üretiminde % 8 lik bir gerileme yaşandı (Boratov, 2018: 82-84).

Bu dönemde uygulanan tarım politikalarının amacı düşük fiyatla dünya pazarına tarımsal ürün ihracatını artırmaktı. Destekleme alımları politikasını sürekli yürütecek bir kurum olarak 1938 yılında

3491 sayılı kanunla Toprak Mahsülleri Ofisi kurulmuştu (Resmî Gazete, 1938 S. 3958). Fakat bu dönemde tarımsal üretimi artırmaya yönelik olarak daha çok içi fiyatları yükseltici doğrudan önlemlere değil dolaylı önlemlere başvurulmuştu. Bu dönemde ülkede mülkiyet dağıtım sorunu da çözülmeye çalışılmıştı. Küçük işletmeler sahiplerinin yoksulluğu nedeniyle etkili bir biçimde işletilemiyordu. Büyük toprak sahipleri ise en verimli toprakları ellerinde bulundurmalarına karşın topraklarının ancak % 5 ile % 10 unu işletmekteydiler. Bu durumun sebebi ülkenin birçok bölgesinde sıklıkla rastlanan toprak ağalığı sistemi idi. Bu toprak sahiplerinin tarımsal üretim ile ilişkileri çok sınırlı olup arazilerini yarıcı, ortakçı ve maraba staüsündeki topraksız ya da yeterli toprağı olmayan köylülere işlettiirmektedirler. Mustafa Kemal Paşa 1936 yılı TBMM'nin açılış konuşmasında bu konuya değinerek Toprak Reformu kanununun bir sonuca vardiirilmesini istemişti. 1937 yılında yapılan değışiklikle 1924 anayasasındaki kamulaştırmalarda piyasa değerine göre ödeme koşulu kaldırılmış, Tarım Bakanlığı bir toprak reformu tasarısı hazırlamakla görevlendirilmişti (Parasız, 1998: 53-54). Yapılan uygulamalarla 1934-1938 yıllarında 41.000 göçmen ve 48.000 yerli topraksız aileye toplam 2.900.000 dönüm arazi dağıtıldı. Bu tutarın tamamına yakını boş hazine arazilerinden oluşmaktaydı.

Sonuç

Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra yeni kurulan Cumhuriyetin hangi iktisadi kaynaklarla ülkenin ekonomik durumunun gelişeceği yeni iktisat politikalarının neler olacağı en önemli konulardan biriydi. Türkiye'nin kuruluş yıllarında gerek insan bakımından gerekse yetiştirilen ürünler bakımından yeterli bir sayı bulunmamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa kazanılan askeri ve siyasi zaferlerin ekonomik zaferlerle taçlandırılması gerektiğini ortaya koymuştu. Millî Mücadelenin başlangıcında Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresinde de bu konuyu özellikle dile getirdi. Lozan Barış görüşmelerinin sürdüğü dönemde İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresinde milli iktisadın temel ilkeleri belirlendi. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar 1931 yılına kadar ülkenin ekonomik politikasını önemli ölçüde oluşturdu.

Cumhuriyetin ilk yılları ülkenin açık ekonomi koşullarında hızlı bir toparlanma dönemi idi. Ortalama gelirlerle birlikte hem tarımsal gelirlerdeki hem de ücretlerdeki artışlar ekonomik anlamda gelişmenin önemli işaretler idi. Aşar vergisinin 1925 yılında kaldırılması da nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan tarımsal üreticileri olumlu etkiledi. Aşarın ve iltizamın kaldırılması ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan tarımsal üreticiler üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi, devlet adına vergi toplayan mültezimlerin tasfiyesi ve Reji İdaresi'nin imtiyaz sözleşmesinin feshedilmesi gibi olaylar kırsal alandaki güç ilişkilerinde yeni bir dönem başlattı. Bu dönemde kurumsal değışiklikler içinde kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı döneminde Avrupalılara tanınan ayrıcalıkların sona erdiğini gösteren en önemli konulardan birisidir.

1920 ve sonraki yıllarda özellikle tarım sektöründe büyük gelişmeler görülmekteydi. Savaşların neden olduğu tarımsal üretimdeki azalmalara karşı hükümet bazı önlemler almaya başladı. Çıkarılan tüzükle tarlalarda çalışmak koşulu ile köylülerin askerlikten erken terhislerine gidilmiş, Osmanlı Hükümetinin tarım ihracatına koyduğu sınırlamalar kaldırılmıştı. Cumhuriyetin ilanından sonra Ziraat Bankasının üretici kredileri artırıldı. Akaryakıt ve kimyevi tarımsal girdilere gümrük bağışıklığı getirildi. Devlet elindeki makinelerin çiftçilere kiralanması denendi. Cumhuriyet döneminde tarım kesimine getirilen başlıca destekler, Aşar Vergisinin kaldırılması, toprak sahipsizliğinin belirlenmesi, pazarların genişletilmesi ve asayişin düzeltilmesidir. Bu dönemde tarımsal üretim hızla artarak savaş öncesi düzeye ulaşmıştı. 1924- 1929 yılları arasındaki tarım sektöründeki üretimin büyüme hızı sanayideki büyüme hızının üstünde gerçekleşmiş ortalama olarak yılda %12'yi bulmuştu. Üretimin çok düşük düzeylere inmesine sebep olan savaş yıkıntılarının onarılması, hammaddelerin bollaşması ve daha iyi ulaşım ve pazar olanakları sayesinde %10 oranında bir üretim artışı sağlandı (Yenal, 2017: 70-71). Bu dönemde ülkemizde özellikle tarım sektöründe Dünya Ekonomik Krizinin etkileri hissedilmekteydi Tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen büyük düşüşler çiftçi hayatının yaşam koşullarında ciddi sarsıntılar yaşattı. Buğday fiyatları 1929 yılından itibaren 1932 yılına kadar ki dönemde % 68 azaldı. Bu soruna çözüm bulmak amacıyla 1932'de Ziraat Bankasına doğrudan tarımsal ürünler için ilk kez çiftçiye buğday satın alma yetkisi tanındı. Bu amaçla 1932 yılında buğday ve tütünde destek alımları başladı..

Bu durumun nedeni bir yandan sanayileşmenin finansmanı için iç ticaret hadleri tarım aleyhine gelişirken diğer taraftan tarım kesiminin sanayiye pazar olabilmesi için tarım kesimindeki satın alma gücünün artırılması gereğiydi.

KAYNAKÇA

Arşiv

- BCA. 030.10.13.77.25.10
BCA. 030.10.13.77.25.12
BCA. 030.10.13.77.25.14
BCA. 030.10.13.77.25.17
BCA. 030.10.13.77.25.18-21
BCA. 030.10.13.77.25.24
BCA. 030.10.24.138.15.1
BCA. 030.10.13.77.25.25
BCA. 030.10.13.77.7
BCA. 030.10.13.77.25.3

Diğer Seçilmiş Kaynaklar

- Aktan, R. *Türkiyede Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, Ankara, 1955.
- Aysu, Abdullah *Türkiyede Tarım Politikaları*, İstanbul, 2001.
- Bayur Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi, Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 1967.
- Bey Selahattin, *La Turguie a l Exposition Universelle de 1867, Paris*, 1967.
- Boratov, Korkut *1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu*, İstanbul, 1977.
- Boratov, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2015)*, İstanbul, 2018.
- Çiftçi, Cemalettin *Yaşar Kuruluşunun 75. Yılında Yüksek Ziraat Enstitüsü: 1933-1948*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara 2008.
- Ergin, Osman *Türkiye Maarif Tarihi C.1-2*, İstanbul, 1977.
- Ergin, Ferudun, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, Ankara, 1977.
- Tokgöz, Erdiñç *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2011*, Ankara, 2011.
- Kopar, Metin, *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*, Ankara, 2009.
- Kuyucuklu Nazif, *Türkiye İktisadı*, İstanbul, 1986.
- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (1931)
- Mithat Ahmet, "Ormanlarımız", *Orman ve Av*, Sayı:18, 1929.
- Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiyenin Nüfusu, 1500-1927, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2011.
- Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2011.
- Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2003
- Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2011.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul, 2019.
- Parasız, İlker, *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, İstanbul, 1998.
- Resmî Gazete, 24 Haziran 1937, Sayı: 3639

Resmî Gazete, 22 Haziran 1933, S 2434

Resmî Gazete, 30 Mayıs 1934. No: 2714

Resmî Gazete, 13 Temmuz 1938 Sayı: 3958

Sezel, Yahya, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), İstanbul, 2015.

Tarımın Yeniden Yapılanmasında Toprak, Su, Politika, Ankara, 2011.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin, 1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara, 1977.

Tekeli, İlhan Selim İlkin, Uygulamaya Geçerken, Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Ankara, 1982.

Tokgöz, Erdinç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, 2011.

Toprak, Zafer Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918, İstanbul, 2019.

Tuncay, Mete Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931, İstanbul, 1999.

Türkmen İsmet, Kastamonu Halkevi ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecine Katkıları (1932-1951), Ankara, 2018.

Yenal, Oktay Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, İstanbul, 2017.

Zarakoğlu, Avni "1929 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F. Yayını: 53.

19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2011.

Araştırma Makalesi • Research Article

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK MODERNLEŞMESİNDEKİ AKS
DEĞİŞİMİNİN İZLERİ: HÜR FİKİRLER MECMUASI¹**

Traces of the Axis Change in Turkish Modernization After the Second World War: *Hür Fikirler Mecmuası*

Dr. Öğr. Üyesi İlyas Sucu

Orcid: 0000-0003-0506-5690// Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Mart 2020

Düzeltilme tarihi: 08 Nisan 2020

Kabul tarihi: 29 Mayıs 2020

Anahtar Kelimeler: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Hür Fikirler Mecmuası, liberalizm, muhafazakârlık.

ÖZ

II. Dünya Savaşı ertesinde değişen uluslararası konjonktürle birlikte Türkiye’de Kemalist modernleşme sorgulanmaya başlanmış, demokratikleşme yönünde yeni bir sürece girilmiştir. Bu süreçte liberal/muhafazakâr söylemler eleştiri ve önerilerini daha güçlü bir şekilde ifade etme imkânı bulmuşlardır. Böylesi bir konjonktürde Ali Fuad Başgil ve Ahmet Emin Yalman’ın öncülüğünde bir grup fikir adamı tarafından 1947 yılında Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti kurulmuş ve cemiyetin yayın organı olarak da Hür Fikirler Mecmuası yayınlanmıştır. Mecmua, cemiyet kadar uzun ömürlü olamasa da - 1948 ve 1949 yıllarında 11 nüsha yayınlanmıştır- yayımlandığı dönemin siyasal bağlamı dikkate alındığında ve ayrıca ele aldığı meseleler ve bu meseleleri ele alış biçimi itibarıyla oldukça etkilidir. Bu incelemede, kimi kaynaklarda Cumhuriyet dönemi liberal düşünce geleneğinde ilk sivil hareketi olarak ifade edilen Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin süreli yayını olan Hür Fikirler Mecmuası monografik olarak ele alınmış ve mecmuadaki yazılar temalaştırılarak incelenmiştir.

ABSTRACT

With the changing international conjuncture following World War II, Kemalist modernization began to be questioned in Turkey, entered into a process of democratization and liberal / conservative ideologists were able to express criticism and suggestions more strongly. In such a conjuncture, Ali Fuad Başgil and Ahmet Emin Yalman founded the Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti with a group of friends in 1947 and published the Hür Fikirler Mecmuası as a publication of the society. Although the magazine is not as long-lived as the community, -it has been published in eleven copies in 1948 and 1949- it is remarkable as regards the political context of the period in which it was published, as well as the issues it addresses and the way it handles these issues. In this report, the Hür Fikirler Mecmuası, which is the periodical publication of the Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, which is expressed in some sources as the first civil movement in the liberal thought tradition of the Republican era, was handled monographically and the articles in the magazine were themed and examined.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 17 March 2020

Received in revised form 08 April 2020

Accepted 29 April 2020

Keywords: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Hür Fikirler Mecmuası, liberalism, conservatism.

¹ Bu inceleme yazarın, 13-14 Ekim 2017 tarihlerinde Çarşamba/Samsun’da gerçekleştirilen *Vefatının 50. Yıldönümünde Bir Düşünce İnsanı Olarak “Ali Fuad Başgil ve Siyasal Mücadeleleri” Uluslararası Sempozyumu’nda* sunduğu ve *Bildiriler Kitabı’nda* yer alan *Hür Fikirler Mecmuası’nın Türk Düşünce Tarihindeki Yeri* başlıklı sunum metninin yeniden gözden geçirilmesiyle oluşturulmuştur.

Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: ilyas.sucu@omu.edu.tr.

Giriş

Kısa ömürlü fakat yayınlandığı dönemin siyasal/toplumsal koşulları ve akisleri dikkate alındığında etkisi maddi ömrünü aşmış olan, 1948 ve 1949 yıllarında toplamda 11 sayı yayınlanan ve *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*'nin yayın organı olan *Hür Fikirler Mecmuası*, Türkiye'nin liberal/liberal-muhafazakâr düşünce geleneği içinde önemli bir aşama olarak kabul edilir. Mecmua, Türkiye'nin 1945 sonrası deneyimleyeceği yeni bir modernleşme tarzının ilk izlerini görmek adına önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Özellikle modernleşme ve demokratikleşme süreçleri arasında uzun yıllardır süren çelişkili ve çatışmalı ilişki; ifade, basın, örgütlenme hürriyetlerindeki 1945 sonrası yeni düzenlemeler; II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ekonomiyle uyum çerçevesinde yeniden ele alınan devletçi politikalar mecmuanın ana gündemidir. Mecmua ayrıca liberal ve muhafazakâr düşüncenin bir aradalığını izlemek adına da fırsattır.

Hür Fikirler Mecmuası incelemesi için mecmuanın tüm sayılarına ulaşılmış ve bu sayılardaki bütün yazılar (özgün makaleler, tercüme, iktibaslar, beyannameler, cemiyet havadisleri ile ülke ve dünya gündemine dair gelişmeler) okunmuş ve temalar çerçevesinde sınıflandırılmıştır. İnceleme iki temel soruyu referans alarak yürütülmüştür: 1. *Hür Fikirler Mecmuası*'nda yayınlanan yazılarda hangi temalar öne çıkmaktadır, bu temaların ele alınış biçimi nasıldır ve bu temalar çerçevesinde ne tür düşünceler serdedilmiştir? 2. Türk düşüncesi içerisinde liberal ya da liberal/muhafazakâr olarak ele alınan mecmuada, liberal ve muhafazakâr öğeler olarak hangi düşünceler öne çıkmaktadır? Bu sorular izleğinde öncelikle mecmudaki yazılar tema/alt-temalara göre sınıflandırılmıştır. Bu temalaştırma girişiminde beş tema belirlenmiş ve inceleme bu beş temaya göre kaleme alınmıştır: Basın/yayın hürriyeti, eğitim meselesi, dil tartışmaları, iktisadi politikalar, zihniyet ve siyasal rejim olarak demokrasi. Mecmuanın yayınlandığı dönem dikkate alındığında incelemenin Türkiye'nin modernleşme sürecinde aks değiştirdiği bir dönemi ve bu dönem tartışmalarını kavramaya yardımcı olacağı da düşünülmektedir. Mecmuanın monografik incelenmesinden önce ise mecmuanın yayınlandığı dönemin ve yine mecmuanın bağlı olduğu fikir ocağının (*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*) kısa bir anlatısının yapılması, mecmuayı ve mecmuada ele alınan temaların kavranışını kolaylayacaktır.

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

"Hülasa, bizim ve dünyanın istikbali, salim düşünceli, ihtiraslarına hakim, hür fikirlerini yaymaktan çekinmeyen, hür fikirli adamların çoğalması ve birleşmesine bağlıdır. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti tohumlarını attı. Hepinize ve hepimize, sağlam ve bereketli bir mahsul dilerim."
Halide Edip Adıvar

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam eden dönem oldukça karmaşık, siyasal olanın ekonomik ve toplumsal olanla iç içe geçtiği, toplumun otoriter/yetkeli bir anlayışla dizayn edildiği bir dönem olarak karşımızdadır. Bu süreç siyasal literatürde *tek parti dönemi* olarak kavramsallaştığı gibi Kahraman'ın (2012) kavramları ödünç alınarak bu dönemi ordu, bürokrasi ve aydınlardan oluşan *Tarihsel Blok*'la özdeşleşmiş bir *kurucu koalisyon* tarafından toplumsal yapının hukuksal-kültürel bir eksen tarafından dönüştürülmesi yani *pasif modernleşme* olarak kavramak da mümkündür. Bu dönem devletin bekası fikrinin ön planda veya her şeyin belirleyicisi olduğu, Batılılaşmanın Kemalizm olarak radikal bir biçim aldığı, muasır medeniyet vurgusunun belirginleştiği, Zürcher'in (2005: 15-16) deyişiyle "etkin bir tek parti sisteminin siyasal, ekonomik ve kültürel milliyetçiliğin ve modernleştirmeye ve laikleştirmeye yönelik reformların bir arada bulunduğu otoriter bir baskı" dönemidir. Yeni bir birey/kimlik ve toplum/kültür tasarımı ve bu tasarımın toplumsal devrimler yoluyla gerçekleştirilmeye çalışıldığı, bunun için siyasal özne yaratmadan solidarist korporatist bir yaklaşımla ve bu yaklaşımın hukuksal/kültürel ve siyasal/ekonomik uygulamalarıyla hayat bulan bir tarihsel kesittir.

II. Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye, ülke dışında ve içinde yaşanan bir dizi gelişmeye bağlı olarak bir toplumsal değişim/dönüşüm sürecine girmiştir. Savaş sonrasında Doğu ve Batı blokları olarak

ayrışmış dünyada Türkiye, tercihini Batı olarak belirlemiştir. Bu ise tek parti dönemi boyunca ısrarla uygulanan “ulusal plan”ın bir anlamda rafa kaldırılması, ülkenin siyasi/ekonomik ve toplumsal olarak bu taraf ülkelerin sistemleriyle entegrasyonunu şart kılmıştır (Albayrak, 2014). Ülkeyi uzun yıllar tek parti rejimiyle yönetmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) siyasal olarak çok partili hayata geçişi hukukileştirmesi, CHP dışında yeni partilerin kurulması, seçim yasasının değiştirilmesi; ekonomik olarak ulusal planın işlerliğini yitirmesi, *Marshall Planı* ve *Truman Doktrini* yardımlarının kabulü, *Dünya Bankası*’ndan bir heyetin ülkeye davet edilmesi; toplumsal olarak köylüyü topraklandırmaya dair *Toprak ve Tarım Reformu Yasası*, isteğe bağlı din dersleri, İmam Hatip kurslarının ve İlahiyat Fakülteleri’nin açılması, sanat değeri olan türbelerin açılması gibi uygulamalar ile uluslararası sisteme entegrasyonun işaretleri olarak İsrail Devleti’nin tanınması ve NATO’ya üyelik başvurusu; 1945 ile 1950 arasında cereyan etmiş ve kendisinden sonraki tüm süreci etkilemiş hadiselerdir.

Fakat CHP’nin tüm bu çabaları, yani kendi iktidarının zirvesindeyken toplumsal değişim/dönüşüme imkân tanıyan yeni bir modernleşme² girişimleri, toplum nezdinde istediği karşılığı bulmamış, Türkiye’nin 1946 ile başlayan ve 1950 ile de keskinleşen demokratik yeni toplum tasavvurunun taşıyıcı öznesi Demokrat Parti (DP) olarak belirginleşmiştir. DP, Mardin’in (2008) merkez-çevre kuramına atfen çevrenin temsilini üstlenen bir siyasi oluşumdur. Bir taraftan “milleti İslamiye vurgusunun 1924 sonrasında fiili ve fikri olarak ciddi bir geri çekilmeye ve sönükleşmeye uğradığı” (Kara, 2012: 25) ve dolayısıyla tek parti dönemi boyunca halkın yerel/dini kültürden yoksun bırakılması, diğer taraftan ise hem daha önce kaldırılmış olan *Aşar Vergisi*’nin İnönü döneminde *Toprak Mahsulleri Vergisi* adında yeniden uygulanması ve özellikle savaş yıllarınca köylülüğün iyice yoksullaşması, hem de CHP’nin toprak dağıtım yasasına karşı çıkan eşraf ile özellikle ülkenin Batı kesimlerinde köy-kasaba bütünleşmesinin gerçekleşmiş olması (Mardin, 2008: 67-68) ve bunun uygulanan ekonomik modelin sınırlarını zorlaması bir çevre bilincini oluşturmuş görünmektedir.

II. Dünya Savaşı’ndan 1950’de DP iktidarına kadar olan bu dönem yukarıda kısaca özetlediğimiz gelişmeler çerçevesinde Türkiye’de Tek Parti dönemi boyunca oldukça cılız kalan muhalif söylemleri de güçlendirmiştir. İç ve dış gelişmelerin kesiştiği bu dönemde siyasal alanın dışında fakat siyasetten uzak olmayan ve yeni dönemin ruhuna uygun ve toplumun demokratikleşme, siyasal özne olma, salt hukuksal/kültürel değil siyasal/ekonomik olarak da modernleşmesi yönünde yeni girişimler ve oluşumlar görünür olmaya başlamıştır. Bu girişimlerin en bilineni *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*’dir. Dönemin görece özgürlük havası içerisinde, örgütlenmeyle ilgili baskıların gevşetildiği, siyasal literatüre “sivil toplum” kavramının yeniden girdiği ve ayrıca uluslararası konjonktürün de uygunluğuyla cemiyet liberal bir hüviyette 1 Ekim 1947’de kurulmuştur.

Cemiyetin kurucular kurulu, ağırlıklı olarak akademisyen, hukukçu ve gazeteci kimlikleriyle öne çıkan isimlerden oluşmuştur. Ayrılışına kadar cemiyetin başkanlığını da yürütecek olan Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil dönemin dikkate değer bir hukukçu akademisyenidir. Başgil’le birlikte cemiyetin iki önemli kurucusundan biri olan Ahmet Emin Yalman ise gazeteci kimliğiyle tanınmış bir simadır. Cemiyetin başkan yardımcılığı görevini üstlenen Ord. Prof. Dr. Nihat Reşat Belger, bir dönem Prens Sabahaddin’in yakın çalışma arkadaşlarından. Hatta Demiray, Belger’i “tıpta olduğu kadar tecrübî sosyolojide de esaslı bilgilere sahip” biri şeklinde tanımlamaktadır (1956: 83-84). Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ise dönemin önemli sosyologlarından ve milliyetçi/muhafazakâr düşünürlerinden biridir. Cemiyet bu isimlerin yanı sıra Ahmet Rauf Hotinli, Burhan Apaydın, Mehmet Ali Sebük, Osman Fethi Okyar, Necdet Raif Meta, Tefvik Remzi Kazancıgil, Görey Yavuz, Şinasi Hakkı Erel, Selim Ragıp Emeç, Muvaffak Benderli, Süreyya Ağaoğlu ve Enver Adakan’dan oluşan bir kurucular kurulu tarafından kurulmuştur (Birinci, 2007; Sadoğlu, 2005).

Cemiyetin kuruluşunda Yalman’ın 1947 yılında Londra’da kongresine katıldığı daha sonra ise idari heyetine dâhil edildiği *Dünya Liberalleri Birliği*’nin etkisi ve bu birliğin üye ülkelerde liberal sivil

² Kahraman, Tek Parti dönemi pasif modernleşmesine karşı olarak Demokrat Parti’yle birlikte başlayan yeni dönemi *aktif modernleşme* olarak tarif etmektedir. Aktif modernleşme, *sınıfsal/altyapısal* modernleşmedir ve kurucu koalisyona karşı *taşıyıcı koalisyon* tarafından beslenmektedir (Kahraman, 2012: xxv).

gruplar kurma kararı (Birinci, 2007: 74-75) yadsınamazsa da cemiyetin gördüğü ilgilinin yoğunluğunda Başgil'in kurucular arasında yer alması ve özellikle başkan olmasının payı büyüktür. Bu iki isim cemiyetin iki önemli kurucusu olmalarının yanı sıra cemiyetin liberal/muhafazakâr düşünce geleneğinde iki farklı anlayışı temsil etmeleri noktasında da önemlidirler. Her iki ismin anlayış farklılığı özellikle din ve laiklik konusunda belirginleşecek ve bu farklılık 1950 yılında Başgil'in cemiyetten ayrılışıyla sonuçlanacaktır.

Cemiyetin kuruluş gayesi, beyannamelerinde ibraz ettikleri üzere şu şekildedir; “politika cereyanlarının ve parti mücadelelerinin dışında” kalarak, (...) “ilk gayemiz, hak ve hürriyet seven vatandaşlar arasında sıkı bir tesanüt ve ülkü birliği yaratmak ve bu sayede, nimetlerin en mukaddesi olan hürriyet nimetini, ister sağcı ister solcu bütün totaliter düşmanlarına karşı elbirliğiyle müdafaa etmektir.” Cemiyetin ikinci bir gayesi de şöyle açıklanmıştır “dünya yüzünde totaliter usullerle bunlara temel teşkil eden dar ruhlu ideolojilerin yarattığı zalim taassupların kalkmasına yardım etmek ve bu sayede, medeni insanlığı tehdit eden gerilik ve barbarlık tehlikesini önlemeğe çalışmak” (Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin Beyannamesi, 1948: 46-50). Cemiyet amaçlarını gerçekleştirmek üzere çalışma vasıtalarını ise konferanslar, münazara ve müsabakalar tertiplemek; mecmua, broşür, bülten ve kitap neşretmek; ülke içinde ve dışında cemiyetin amaç ve prensiplerine uygun surette çalışan teşebbüs ve teşekküllerle mesai ortaklığı yapmak olarak belirtmiştir.

Cemiyet, beyannamelerinde belirttikleri bu çalışma vasıtalarının hemen hepsini özellikle Başgil'in cemiyet başkanlığı döneminde kullanmış ve dikkate değer çalışmalar ortaya koymuştur. Bu çalışmanın temel konusu olan *Hür Fikirler Mecmuası*'nın süreli yayın olarak neşri haricinde cemiyet, birçok kitap (özellikle de Başgil'in eserleri) ve broşür neşrettiği gibi onlarca toplantı ve panele de ev sahipliği yapmıştır. Bu toplantı ve panellerden özellikle üç tanesini anmak gerekir. Bunlardan ilki cemiyetin resmi olarak kurulmasından sonra gerçekleştirilen ilk konferans olma özelliğini taşıyan *Komünizmle Mücadele*'dir. Diğerleri cemiyetin en kapsamlı çalışmalarından birini yürüttüğü *Dil Meselesi*'yle ilgilidir. Sonuncusu ise, Başgil'in cemiyetten ayrılmasına yol açacak olan *Din ve Laiklik* toplantısıdır (Birinci, 2007: 92-93). Cemiyetin ayrıca 8 Temmuz 1949 tarihinde Paris'te gerçekleştirilen *Dünya Liberalleri Birliği Kongresi*'ne davet edildiği ve buraya on iki cemiyet üyesi ile iştirak etmiş olması da (Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Haberleri, 1949: 337) cemiyetin ülke dışında gaye ve prensiplerine uygun olan teşekküllerle mesai ortaklığına örnektir.

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, ilki Ali Fuad Başgil'in başkanlığını yürüttüğü, oldukça aktif, siyasi arenada dikkat çeken, özellikle dil meselesi, seçim sistemi ve anayasal demokrasiye vurgularıyla belli oranda bir kamuoyu oluşturdukları 1947-1950 arası dönem ile cemiyetin din/laiklik/irtica meseleleriyle ilgili olarak fikri bir ayrılaşma yaşadığı, Başgil'in cemiyetten ayrıldığı, cemiyet üyelerinden yirmi dördünün DP listelerinden mebus olarak meclise girdikleri ve cemiyetin fikir üretme noktasında tükendiği 1950 sonrası dönem olarak iki evrede ele almak açıklayıcıdır. İlk evrede cemiyet hem sivil/demokrat muhalefet odağıdır hem de bu sivil/demokrat muhalefetin akademik temelli fikir ürettiği bir düşünce okuludur. İkinci evrede ise cemiyet, Ahmet Emin Yalman'ın etkisinde irtica ile mücadeleyi temel ilgi alanı olarak seçen ve bir önceki döneme kıyasla hem fikri üretim hem de siyasi/sivil etki anlamında oldukça etkisiz bir dönem geçirmiştir. Aslında cemiyet içinde, daha da özelden Başgil ve Yalman arasındaki bu ayrılık, 1947-1950 arasındaki dönemde de var olmasına rağmen gün yüzüne çıkmamış, farklı önceliklerin olduğu ya da farklılıkların bir kenara bırakılıp demokratikleşme sürecine odaklanıldığı bir dönemde gündem edilmemiştir.³

³ Başgil ve Yalman arasındaki ayrışmanın temelinde, her iki ismin din ve laiklik konusundaki farklı görüşleri vardır. Başgil'in laiklik ile ilgili görüşlerinin ayrıntısı için din özgürlüğü konularında verdiği konferansların birleşiminden oluşan *Din ve Laiklik* (2007) başlıklı kitabına bakılabilir. Kitap incelendiğinde Başgil'in dindarlığı mümkün kılan ve tehdit etmeyen bir laiklik anlayışı geliştirdiği ve bu anlayışı “din ile devleti aynı bir ülkede yan yana ve barışık bir halde yaşatmak” (Başgil, 2007: 93) olarak formüle ettiği açıkça görülecektir. Türkiye'deki din ve devlet münasebetlerini tarihsel olarak anlattığı bölümde ise Başgil, Kanun-i Esasi'den beridir anayasal teminat altına alınan din ve vicdan hürriyetinin günümüze değin ihtiyatlı bir şekilde de olsa gelişimiyle tam laik bir devlet hayatına her gün biraz daha yaklaştığımızı ifade etmektedir (2007: 184). Şu hâlde Başgil'in, din ve vicdan

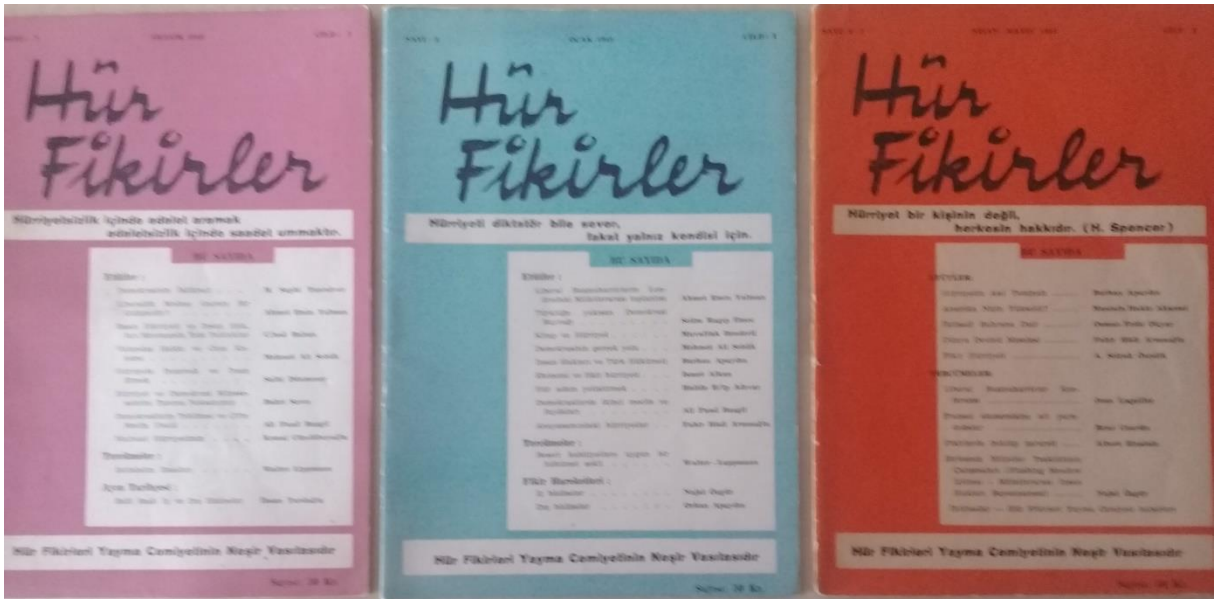
Hür Fikirler Mecmuası

“Cemiyetimizin hedefi, en kısa bir ifade ile, hür fikirleri yayma ve hürriyeti engelleyen manialarla mücadele etmektir.”

Ali Fuad Başgil

Hür Fikirler Mecmuası, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra cemiyetin yayın organı olarak çıkarılmış ve yayınlandığı dönem süresince gerek siyaset gerekse fikir çevrelerinde oldukça etkili olmuş bir süreli yayındır. Mecmua, cemiyete fikir hareketleri içerisinde önemli bir yer edindirmiş görünse de uzun ömürlü olamamıştır. Aylık fikir mecmuası olarak ilk sayısı Kasım 1948'de çıkan bu mecmua toplamda ancak 11 sayı çıkarılabilmektedir. Mecmuanın altıncı ve yedinci sayıları (Nisan-Mayıs 1949) ise bir arada yayınlanmıştır. Bu sayıdaki bir özür köşesinden anlaşıldığına göre cemiyetin yıllık kongresi münasebetiyle yapılan çalışmalar, mecmuanın Nisan ve Mayıs sayılarını bir arada neşretmek mecburiyetini icap ettirmiştir.

Resim 1: *Hür Fikirler Mecmuası* nüshalarından örnekler.

Mecmuanın ilk sayısındaki kapak içi bilgilerden hareketle mecmua Ali Fuad Başgil'in sahipliğinde, Kemal Cündübeyoğlu'nun yazı işleri müdürü olduğu ve yayın kurulunu M. Ali Sebük, Nesteren Dirvana ve Osman Fethi Okyar'dan oluşan ve sekreteryasını Nejat Özgür'ün yaptığı bir ekip tarafından yayına hazırlanmıştır. İkinci sayıdan itibaren ise derginin künyesinde sahibi olarak Ali Fuad Başgil ve yazı işleri sorumlusu olarak ise Nejat Özgür görülecektir. Sekizinci sayıdan itibaren de bu iki isme Neşriyat Komisyonu olarak İsmet Alkan, Nezahet Ege ve Dünder Akünal eşlik edeceklerdir.

Mecmua toplamda 586 sayfadan oluşan bir ciltten müteşekkildir. *Etütler* başlığı altında özgün makalelerin yayını dışında hemen her sayıda tercüme yazılara, ülke içinde çeşitli iktibaslara da yer verilmiştir. Ayrıca Türkiye ve dünya gündemine dair çeşitli havadisler ile bizzat cemiyetin faaliyetlerine dair haberler de bu sayılarda yer almıştır. Mecmuanın beşinci sayısı ise *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin dil meselesi* ile ilgili yaptığı üç oturum sonrasında oluşan ve cemiyetin dil meselesine bakışını ortaya koyan yazılardan oluşmaktadır ve bu sayı sadece dil tartışmalarına ayrılmıştır. Mecmuanın her sayısı kapak başlığının altında hürriyete dair bir motto ile okuyucuyu selamlar. İlk sayı "Bekçi, gecenin

hürriyetinin ancak gerçek laik bir düzende tam manasıyla mümkün olabileceği iddiası, onun konuyla ilgili temel yaklaşımıdır.

neresindeyiz?”⁴ mottosudur ki bu aynı zamanda ülkenin demokratikleşme sürecine dair bir umudun da izlerini taşır.

Hür Fikirler Mecmuası'nın yayın gayesini Ali Fuad Başgil, mecmuanın ilk sayısındaki giriş yazısında şu şekilde ifade etmektedir:

(...) “Bugün ilk nüshasını sunduğumuz ‘Hür Fikirler’ mecmuası bu teşekkülün [Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti] başlıca hizmet ve faaliyet organı olacak ve (...) cemiyet beyannamesinin tespit ettiği gaye ve esaslar dairesinde çıkacaktır. (...) İşte ‘Hür Fikirler’ bu nevi esareten kurtulmuş sırf tecrübi ve rasyonel zekânın ışığı altında düşünülüp yuğrulmuş fikirlerin yayımını temine çalışacaktır. Bu yolda çalışmanın memlekete karşı yapılacak büyük hizmetlerden biri olduğuna kaniiz. Zira, devlet muhiti içindeki hukukî ve siyasî bütün hürriyetlerimiz, netice itibarile, hür fikir ve vicdanın remizlediği iç âlem hürriyetimizin ve şahsî muhtariyetimizin haricîleşip devam etmesinden başka bir şey değildir. Hürriyeti sevmek, hakikatte, hür fikir ve vicdanı sevmektir. İnsan şahsının muhtariyetini de bu sevgi yapar” (Başgil, 1948a: 3-4).

Daha ilk giriş yazısında bile mecmuada hürriyet fikrine salt siyasi/hukuki ve aynı zamanda dışardan verili değil, şahsın bir bütün olarak mevcudiyeti perspektifinden ve bütüncül bir anlayışla yaklaşıldığı görülmektedir.

Ali Fuad Başgil, Ahmet Emin Yalman, Burhan Apaydın, Mehmet Ali Sebük, İsmet Alkan, Kemal Tosun ve Nejat Özgür mecmuanın sıklıkla yazan önemli isimleridir. İncelememizde mecmuada ele alınan konular çeşitli temalar/alt temalar şeklinde ele alınacaktır. İnceleme neticesinde beş temel tema belirlenmiş ve bu beş tema da çeşitli alt temalar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu beş tema şu şekildedir: Basın/yayın hürriyeti, eğitim meselesi, dil tartışmaları, iktisadi politikalar, zihniyet ve siyasal rejim olarak demokrasi. Şimdi sırasıyla bu temalar ve bu temalar çerçevesinde mecmuadaki yazılar incelenecektir.

Basın/Yayın Hürriyeti

“Yıllarca söylemeğe imkân bulamayıp yutkunduğumuz hakikatler, bugün Türk milletinden acı acı intikam alıyor.”
Ali Fuad Başgil

Mecmuadaki makalelerde “matbuat hürriyeti” olarak adlandırılan bu temayı fikir/söz/yazı ya da düşünme/konuşma/yazma hürriyeti olarak ele almak gerekir. Henüz mecmuanın ilk yazısında bu meselenin ehemmiyeti vurgulanmış, insanın “fiil ve hareketlerinden önce fikir hayatının hür olmaya muhtaç olduğunu ve her türlü istibdatın tutunabilmek için serbest fikirlere tırpan atmakla işe başladığı” belirtilmiştir (Başgil, 1948a: 3-4). Bunun ilk vasıtası ise basın/yayın hürriyetinin engellenmesidir.

Mecmuada bu tema ile doğrudan ilgili olarak sekiz müstakil makale ile bir çeviri tespit edilmiştir, ayrıca dünya muharrirler birliği ve liberal gazeteciler toplantılarıyla ilgili olarak da bu makalelerde bilgiler neşredilmiştir.

Basın/yayın hürriyetinin ehemmiyeti, bu hürriyetin diğer bütün hürriyetlerin teminatı rolünde bulunmasından kaynaklıdır. Çünkü “matbuat, modern milletlerin (forum) meydanıdır. Her sabah aynı fikir ve aynı hisler etrafında milyonlarca halkı toplayan matbuattır. Matbuatı kaldırırsanız aynı zamanda her türlü hürriyeti de ilga etmiş olursunuz” (Cündübeyoğlu, 1948a: 29). Aynı makalesinde basın/yayın hürriyetinin demokratik gelişmişlikle eşdeğerde görüldüğünü ifade eden Cündübeyoğlu (1948a: 31), milletleri, basın/yayın hürriyetine göre ikiye ayırmakta ve “matbuat hürriyetinin, keyfi icraatlarını yürütebilmek için hükümetlerin elinde bir vasıta halinde bulunduğu” memleketleri ister sağ ister sol olsun totaliter ülkeler olarak tarif etmektedir.

1948 Türkiye’sinin fikir, söz ve yazma hürriyetindeki **mevcut durumunun** ve basın/yayınla ilgili kanunların tahlil edildiği yazılarda (Cündübeyoğlu, 1948b; Seren, 1949) ise matbuat kanununun 1946

⁴ “Bekçi” tabiri, bu dönem ve sonrasında Tek Parti döneminin Kemalist bürokratları için kullanılan eleştirel bir tabirdir. Derginin bu mottoyla çıkmış olması, bu bakımdan da manidardır.

yılında tadile uğradığını, “matbuatımızın, kanunlarımızda totalitarizmin karanlık dehlizlerine açık kapıların mevcut bulunmasına rağmen, iktidarın keyfi icraatı için vasıtalık etmediği bir hakikattir” (Cündübeyoğlu, 1948b: 86) denilerek, demokratikleşme sürecinde bu alanda da bir iyileştirmeye doğru gidildiğini fakat alınacak mesafenin varlığına dikkat çekilmiştir. Söz ve fikir hürriyetinin bir taraftan anayasayla teminat altına alınması gerekliliği fakat öte taraftan da bu hürriyeti “bir bayrak gibi gönüllerde taşıyarak, onun müdafiliğini yapma”yla ancak gerçek manada teminat altına alınabileceği belirtilmiştir (Özturanlı, 1949a: 414-5).

Basın/yayın hürriyeti ile ilgili **ülke dışı gelişmeler** de mecmuada yer almıştır. Mecmuanın 2. sayısında Cihad Baban, *Basın Hürriyeti ve İnsan Hakları Mevzuunda Yeni Telakkiler* başlıklı bir yazı neşretmiş ve bu yazıda Birleşmiş Milletler (BM) tarafından düzenlenen *Haberleşme Hürriyeti Konferansı*’nda alınan kararlar ile ilgili bilgiler vermiştir (1948: 59-61). Hem basın hürriyetinin teminat altına alınması hem de bu hürriyetin hudut ve şumulünü belirleme gayretlerinin bir an evvel ülkemizde de karşılık bulması temenni edilmiştir. Ahmet Emin Yalman ise 3. sayının ilk makalesindeki *Liberal Başmuharrirlerin Londra’daki Milletlerarası Toplantısı* başlıklı yazısında, kendisinin de katıldığı *Dünya Liberalleri Birliği*’nin ilk toplantısında alınan “dünya liberal gazetelerinin başmuharrirlerini Londra’da bir araya getirmek ve böylece dünya liberal cephesinde bir kat daha tesanüt ve işbirliği yaratmak” kararı çerçevesinde yapılan toplantının gündem ve sonuçlarını açıklamaktadır (1949: 99-102). Yalman’ın kendisinin de –yazıda açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte– katıldığı anlaşılan bu toplantıya, on üç ülkeden yirmi dört liberal gazeteci katılmış ve toplantıda liberal gazetelerin liberalleşmeye, siyasal partilerden daha çok hizmet edebilecekleri, basın hürriyetinin sadece gazeteciler ait bir imtiyaz değil, insanlığın en esaslı hürriyetinin başlıca garantisi olduğu, keyfi hükümetlere karşı en tesirli frenin hür tenkit olduğu, söz ve vicdan hürriyetinin ise ancak bu sayede yaşayabileceği belirtilmiştir. Bu mevzuuyla ilgili bir çeviri de mecmuasin sonraki sayılarında yer almıştır (Lequiller, 1949: 264-7).

Eğitim Meselesi

*“1945 yazında harp talihi demokrasilere gülünce,
siyasi hayatımız için olduğu gibi, mekteplerimiz için de
memlekette bir ümit yıldızı doğmuştu.”*

Ali Fuad Başgil

İster totaliter isterse demokratik rejimler olsun, eğitim her türlü ve birbirine karşıt siyasal sistemler için vazgeçilmez bir meseledir. Bireyin toplumsallaşması ve dolayısıyla eğitimin ideolojik işlevi devleti bu konuda etkin kılmaya yönelmiştir. Mecmuadaki makalelerde bizzat eğitim meselesini kendisine konu edinen, çevirilerle birlikte yedi yazı tespit edilmiş olup bu yazılarda iki alt tema, eğitimde muhtariyet ve demokrasi eğitimi, özellikle gündem edilmiştir.

1948 yılında Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde meydana gelen bazı hadiseler ve aralarında Niyazi Berkes ve Behice Boran gibi sosyologlarında bulunduğu bazı akademisyenlerin solculuk suçlamasıyla üniversite kürsülerinden uzaklaştırılmaları, **eğitimde muhtariyet** –özellikle de üniversitede- tartışmalarını alevlendirmiştir. *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti* de bu meseleye bigâne kalmamış ve cemiyet bünyesinde *Üniversite Kürsülerinde Tedris Hürriyeti* konulu üç oturum düzenlemiş ve cemiyet bu husustaki görüşünü bir beyanname ile mecmuada yayınlamıştır (1948: 39-45). Bu beyannamede özetle üniversitenin yüksek ilim ve marifet ocağı olduğu, bu ocağın temelinin her çeşit kuvvet ve otoriteye karşı istiklal ve muhtariyet olduğu kesin olarak belirtilmiş; üniversite muhtariyetinin ise kürsüde ders veren hocanın masuniyeti demek olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu beyannamede üniversitelerin ilmi fonksiyonlarının yanında terbiyevi fonksiyon ve gayesi de olduğu bunun ise içinde buldukları ve milliyetini taşıdıkları memlekete ve bu vasıta ile insaniyete hizmet etmek olduğu vurgulanmıştır. Akademik hürriyetle ilgili Adıvar, Sokrates’ten Kadızade’ye tarihsel örnekler üzerinden siyaset-akademi ilişkisini işlerken (1948: 5-10), Ege, İngilizceden iktibas ettiği bir yazısında meseleyi ABD örnekliliği üzerinden ele almıştır (1949a: 316-327).

Eğitimle ilgili bir diğer alt tema olan **demokrasi eğitimi**, ya da demokrasi-eğitim ilişkisiyle ilgili mecmuadaki en önemli yazı Başgil’e aittir. *Demokrasi ve Mekteplerimiz* başlıklı bu yazısında Başgil,

öncelikle demokrasi ve otokrasi sistemlerinin ana prensipleri ile mektep anlayışlarını karşılaştırmıştır (1949a: 391-400). Otokrasilerin kuvvet ve şiddet üzere kurulduğunu ve bu sistemlerde ilk mektepten üniversiteye kadar bütün tahsil ve terbiye merkezlerinin cebri tehdit ve tazyiki altına sokulduğunu, “mektepten sağlam bir kültür, şahsiyet terbiyesi yerine, merkezin emirlerine itaat ve otokrasi şeflerine sadakat” istendiğini belirtmiştir. Ayrıca otokrasilerin çocuklara laiklik namına din düşmanlığı telkin ettiğini de eklemiştir. Demokratik sistemler ise hayat ve cemiyet meselesine hak prensibinden ve hürriyet idealinden hareketle yaklaşmakta, bu sistemlerin eğitim anlayışı da “genç vatandaşın masum vicdanında esasen saklı bulunan hakkaniyet şuurunu ve hürriyet duygusunu rasyonel bir terbiye ve kültür ile işleyip inkişaf ettirmeyi hedef almaktadır.” Başgil, demokratik sistemlerdeki mekteplerin talim yanında terbiye hizmeti de verdiklerini ve bu terbiye vazifesinin mevzuunun ise ahlak olduğunu, “fertleri terbiyeden mahrum olan cemiyetlerde sağlam bir demokrasi makinesinin işlemesine imkân yoktur” diyerek, demokrasi ile talim/terbiye ilişkisindeki görüşlerini açıklamıştır.

Türk eğitim sistemine de bu çerçevede eleştirel yaklaşan Başgil, “mekteplerimiz talim ve tedriste kuru bir garp taklitçiliğine, kopyacılığın ve tercümeciliğine; terbiye bahsinde ise dar ve anlayışsız bir zümre taassubuna ve geri bir otoritarizme saptanmıştır,” saptaması ve *tek devlet kitabı sistemi* kavramsallaştırmasıyla ve yine dil, tarih, felsefe ve içtimaiyat gibi kültür derslerinin rejim adamlarımızın laubaliliğine kurban edildiği iddiasıyla ciddi bir eğitim politikası eleştiri yapmış; Maarif Vekâleti’ni ise bu işin mesulü ve günahkârı ilan etmiştir. Başgil ayrıca, mekteplerimizin emsali Batı’da değil ancak Bolşevik Rusya’da görülebilecek bir din ve maneviyat düşmanlığına zorlandığını, bunun nedeni olarak da yakın mazinin dirilmesinden korkan iktidarı göstermiş, ahlak ve maneviyat bahsinde laiklik adına bu yapılanların Batı Medeniyetindeki manası ile değil kaba bir materyalizmle ancak izah edilebileceğini belirtmiştir. Başgil’e göre netice fecidir: “1945 yazında harp talihi demokrasilere gülünce, siyasi hayatımız için olduğu gibi, mekteplerimiz için de memlekette bir ümit yıldızı doğmuştu. Fakat heyhat! Aradan seneler geçtiği halde bugün bile tek kitabı, uydurma dili, tarihi ve kültürü ile otokratik mektep sistemi hiç değişmeden devam edip gitmektedir.” Yapılacak ise bellidir: “Bugün Türkiye’de mektep radikal bir zihniyet, prensip ve metot değişmesi ve bir temel inkılâbı beklemektedir.”

Dil Tartışmaları

*“Fikir ve söz hürriyetine karşı gelen hükümetler
bugüne kadar gelip geçmiştir.
Fakat fikre tahakküm eyleyenlerin
dile tahakküm ettikleri asla görülmemiştir.”*
Burhan Apaydın

Hür Fikirler Mecmuası’nın yayınlandığı dönemdeki bir diğer tartışmalı konu ise dil meselesidir. Dilin sadeleştirilmesi ve Türkçeleştirilmesi girişimlerinin bizzat Tek Parti dönemi politikalarıyla ve yine Türk Dil Kurumu vasıtasıyla gerçekleştirildiği bir dönemi tecrübe etmiş bir Türkiye’de, dil meselesi, 1946 sonrasının görece özgürlük ortamında en çok eleştirilen ve tartışılan meselelerden biridir. *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti* ile neşir organı *Hür Fikirler Mecmuası* da bu meseleye kayıtsız kalmamış, hem *İstanbul Muallimler Birliği*’nce tertip edilen Dil Kongresi yakından takip edilmiş ve cemiyet olarak iştirak edilmiş, hem de bizzat cemiyet, öncelikle mevcut dil politikaları ve önerilerle ilgili bir anket çalışması ve sonrasında bu meseleyi üyeleriyle birlikte ele aldıkları dört oturumluk müzakere gerçekleştirmiştir. *Muallimler Birliği Dil Kongresi*’nde cemiyet adına konuşma yapan Burhan Apaydın’ın tebliği ile cemiyetin kendisinin düzenlediği dil toplantıları sonuç beyannamesi mecmuada yayınlanmıştır. Ayrıca mecmuanın 5. sayısı yalnızca bu meseleye hasredilmiştir.

Dil tartışmalarıyla ilgili olarak ele alınacak ilk alt-tema, dilin sadeleştirilmesi ve Türkçeleştirmesi karşısında mecmuada öne çıkan **eleştirel bakıştır**. *Dil Kongresi*’ndeki tebliğinde Apaydın (1948: 36-39), cemiyet olarak vatandaşın *kendi dili ile konuşma ve yazma hürriyetinin*, hükümet kuvvetine dayanılmak suretiyle ihlal edilmiş olmasını şiddetle protesto ettiklerini, *Türk Dil Kurumu*’nun öncelikli olarak protestolarına hedef olduğunu belirterek cemiyet olarak “tasvip etmediğimiz ve mücadeleye karar verdiğimiz nokta; Türkçeleştirme namı altında Türkçenin yok edilmek tehlikesine maruz bırakılarak, dil

yaratmak sevdasına tutulanların kelime icat etmeleri ve bu kelimeleri kullanmak mecburiyetini bize tahmil ederek dilimize hükmetmeğe kalkışmalarıdır” beyanında bulunmuştur. Dilin sadeleştirilme ve Türkçeleştirilmesi işinin ediplere, şairlere ve muharrirlere bırakılması gerektiğinin vurgulandığı bu tebliğde, cemiyetin sun’î dile karşı olduğunu ve Hükûmetçe takip edilen dil politikasının milli hayatta ve ilmi inkişafımız için zararlı olduğu açık bir dille ifade edilmiştir.

Dil tartışmaları ile ilgili mecmuada öne çıkan ikinci alt-tema ise dilin sadeleştirilmesi ve Türkçeleştirilmesiyle ilgili olarak ifade edilen **öneriler**dir. Dil meselesiyle ilgili olarak cemiyet Ocak-Şubat 1949’da dört toplantı tertip etmiş ve bir beyannameyle bu toplantılardan çıkan sonuç bildirisini mecmuada yayınlarak kamuoyuyla paylaşmıştır. Mecmuanın 5. sayısı tümüyle dil tartışmalarına, cemiyetin dil meselesi hakkındaki beyannameğine ve cemiyetin bu konudaki çalışmalarının basındaki akislerine ayrılmıştır. İktibaslar haricinde müstakil 7 makalenin yer aldığı bu sayıdaki yazıların eleştiri ve önerileri, cemiyet beyannameğinin dışında olmadığından burada sadece beyannameye dikkat çekilen hususlara değinilecektir. *Dil Meselesi Hakkında* başlığıyla yayınlanan beyannameye (Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinden, 1949: 200-6), kongre tebliğindeki eleştiriler detaylandırılmış sonuç olarak *Dil Kurumu* yerine tam ve kanuni muhtariyete haiz bir *Akademi* kurulması önerilmiş ve bu akademiden beklentiler şu şekilde sıralanmıştır;

- a. Yaşayan Türkçeyi son senelerde sokulmuş olan uydurma kelime tabirlerden temizlemek,
- b. Yaşayan Türkçede karşılığı varken garp dillerinden alınmış olan kelimeleri memleketlerine iade etmek,
- c. Türkçeyi son senelerde saplandığı ırkçılık çorağından kurtarmak ve dilin bünyesine girip yerleşmiş olan kelimeleri, asıllarına bakmadan, Türkçe kabul etmek,
- d. Bu tasfiye iade ve kabulden sonra yaşayan Türkçenin mükemmel bir kamusunu, sarf ve nahvini yapmak,
- e. Dili ilmi bir zabıta altına alıp resmi ve keyfi müdahalelerden korumak.

İktisadi Politikalar

*“Memleketin dâhilî ve haricî bir sükûna kavuşması,
millî hâkimiyet prensibinin tahakkuk etmesi,
dışarda itibar görmesi ve dostlarına emniyet telkin edebilmesi için,
her şeyden evvel, senelerden beri tatbik edilmekte
olan müfrit devletçiliğin tasfiye edilmesi,
demokrasi müesseselerinin ve anlayışının yerleşmesi lâzımdır.”*
Nejat Özgür

Mecmuada üzerinde sıkça tartışılan ve yazılan bir diğer mesele ise iktisattır. Bu mesele etrafında iktisadi sistemler ve kapitalizm-sosyalizm karşılaştırılması, Türkiye’nin iktisadi politikası, devletçilik eleştirisi, planlı kalkınma, ABD örnekliliği gibi birçok alt-tema ele alınmıştır. Mecmuada 11 müstakil makale ve 4 çevriyazım bu konuya hasredilmiştir. Türkiye’de uzun yıllar uygulanan devletçilik politikası; Batı’da iki dünya savaşı arası dönemde yaşanan *Büyük Buhran*’ın ve savaş sonrası toplumsal şartların etkisiyle uygulanmaya başlanan sosyal devlet politikaları; iktisadi tartışmaları hem taze tutmuş hem de klasik liberal iktisadi anlayışın günün koşullarının gerektirdikleriyle bir değişim/dönüşüme uğratmıştır.

Burada üç alt-tema –mevcut iktisat politikalarının eleştirisi, önerilen iktisadi model ve ABD örnekliliği– ele alınacaktır. Mecmuanın iktisat yazarları, yaşanan çağın bir iktisat çağı olduğu gerçeğinden hareket etmekte, bu nedenle hiçbir fikir ve hayat sahasının insanları ekonomi kadar yakınan ilgilendirmediklerini bildirerek, bu konu üzerinde hassasiyetle durmak ve fikir hürriyeti bağlamında konuyu etrafıca ele almak zaruretini belirtmişlerdir (Alkan, 1949a: 114-5).

Mecmuadaki iktisat temelli yazılarda **devletçilik** meselesi sıkça tartışılmıştır. Türkiye’nin geçirdiği iktisadi buhrandan sonra devletçilik ekonomik sistemini benimsemiş olmasının yanlışlığı eleştirilmiştir. Devletçilik sisteminin hürriyetin merkezi olan şahsi teşebbüse alan bırakmadığı, ülkede büyük sermaye birikimini engellediği, hayatın ucuzlamasına yaramadığı gibi halkı iktisadi olarak da devlete bağlı/bağımlı kıldığı, kendi lehlerine oy vermeyenleri geçim vasıtalarından mahrum etme

gücünü elinde tutması (Yörük, 1949: 149, 153); devletçiliğin fert hürriyetine müdahale etmesi, bunu kolaylaması, hudutlarının iyi tayin ve tespit edilememesi tehlikesi ve bu sınırların kolayca aşılması (Alkan, 1949b: 175); devletçiliğin bir programının olmaması ve devletçiliğin kendi bünyesinden kaynaklanan nedenlerden ötürü istenilen refah seviyesine ulaştırılamaması (Tosun, 1949: 186) ve bu minvalde daha birçok eleştiriye mecmua sayfalarında sıkça rastlamak olasıdır. Devletçilik politikasının mutedil bir sosyalizmden büyük faydalar ümit eden birçok vatandaşı hayal kırıklığına uğrattığını ifade eden Özgür (1949) ile iktisadi buhranların temel nedenlerinden birinin hükümetlerin devletçilik politikaları ve bu politikaların mahiyetleri gereği prensip yoksunluğuna bağlayan Okyar (1949) ise, meseleyi sosyalizm/ekonomik kriz gibi ilişkişel bağlamda ele almışlardır.

Önerilen iktisadi politika ise iktisadi liberalizmdir. Fakat önerilen bu model, 1929 *Büyük Buhranı* ve beraberinde uygulanan Keyseyen politikalarından, sosyal refah devleti politikalarından etkilenmiş bir liberal iktisat anlayışıdır. Uygulanması önerilen yeni iktisadi model “ne devleti ne de ferdi gaye edinen bir nizam olmalıdır” (Tosun, 1949: 186); “devletçilik değil gümrük setleriyle kurulmuş himaye, içerde de çeşitli yollarla tahakkuk ettirilecek teşvik ve tanzim sistemi”dir (Yörük, 1949: 148) çünkü himayecilik ya da milli ekonomi “liberalizmin kesin olarak uygulandığı ülkelerde de varlığı”nı sürdürmektedir (Yörük, 1949: 155). Serbest iktisat ile plancılık, liberalizm ile sosyalizm zıtlıklarının aşılması, ilkinin tamamıyla serbest bırakıldığında cemiyetin temellerini yıktığını, ikincisinin ise iktisadi alanla birlikte ferdi tüm hayat alanlarına müdahale ederek ferdi bağımsızlığı ortadan kaldırdığını, yeni modelin bunlar arasında bir orta yol arayışı olduğu, sıklıkla ifade edilen bir husustur. Fakat bu orta yol arayışında fertlerin şahsi teşebbüs ve hürriyetleri garanti altına alınması; diğer taraftan ise planlı bir ekonomik kalkınmanın hedeflenmesi zarureti belirtilmektedir. Burada Türkiye’de uygulanan devletçilik ile plancılık/milli himayecilik arasında bir ayırım net olarak görülmektedir. Türkiye’de uygulanan devletçilik politikasının sınırlarının muğlaklığı, çok kolay bir şekilde toplumsal alanın diğer taraflarına da kayabilmesi, ayın zamanda plandan yoksunluğu ve milli himaye politikasının öngürsüzlüğü eleştirilmekte; liberal ekonomik modelde de milli sanayiinin himaye edilebileceği (Yörük, 1949: 148) örnekleriyle birlikte işlenmektedir. İzmir İktisat Kongresi’ne yapılan atıf ise ancak bu anlatılar çerçevesinde bir anlam taşımaktadır.

Hür Fikirler Mecmuası’nda Türkiye için **önerilen iktisadi politikaların örnekliliğini** ise Anglosakson toplumlar, özeldde de Amerika Birleşik Devletleri oluşturmaktadır. Liberalizm ile sosyalizm karşılaştırmasını ele alan birçok yazı aynı zamanda Amerika ile Sovyet Rusya karşılaştırmasını da ihtiva etmektedir. Bunun yanı sıra kimi çevriyazılarda bu modellik daha belirgindir. Amerika’nın mecmuada sıklıkla bir model olarak ele alınması sadece iktisat politikalarıyla sınırlı değildir. İktisadi politikaların yanı sıra özellikle siyasi kurumlar ve zihniyet ile eğitimde de bu modellik birçok defa işlenmiştir. 1948’de hükümetin Amerikalı bir kuruluşa yaptırdığı *Türkiye: Ekonomik Bir Tahlil* başlığıyla yayınlanan rapor (Alkan, 1949c: 403); devletçiliği iktisadi esaretle milli himayeciliği ise İngiltere’nin liberal iktisadi anlayışıyla ele alan karşılaştırmalar (Yörük, 1949/4) ve özellikle N. Nurettin Ege’nin İngilizce iktibaslarının hemen hepsinin –bazıları bizzat iktisat politikalarıyla ilgili olarak (1949a; 1949b)– Anglosakson toplumlar ile İngiliz/Amerikan toplumlarının modelliğini işlemiş olması; bu alt-temanın örneklilikleri olarak mecmuada yer almıştır.

Demokrasi: Zihniyet ve Rejim

“(…) hürriyet rejimine de, tutunup devam etmek için, demokratik bir muhit lazımdır. Fakat bu muhitin, diyorum, hürriyet için nizamlanıp teşkilatlanması daha çok lazımdır.”

Ali Fuad Başgil

Demokrasi meselesi –kurumları, zihniyeti ve gelişim süreciyle birlikte– *Hür Fikirler Mecmuası*’nda ele alınan konular içerisinde kendisine en çok yer verilen tema olarak karşımızdadır. Türkiye, II. Dünya Savaşı ertesinde dış ve iç gelişmelerin kesişiminin etki ve yönlendirmesiyle çok partili hayata kapı aralamıştır. 1946-1950 yılları, parlamenter demokrasi rejiminin Türkiye’de yerleşmesi adına önemli yıllardır, dolayısıyla mesele çok canlıdır. Cemiyetin ve mecmuanın yoğun ilgisiyle de demokratikleşme adına hem bir literatürün oluşmasına hem de demokrasi kültürünün gelişmesine

katkıda bulunulmuştur. Mecmuada bu mesele ile ilgili birçok özgün makale ve tercüme yayınlanmıştır. Burada yine bu yazılar çeşitli alt-temalar şeklinde ele alınacaktır.

Türkiye'nin demokratikleşme süreci, ilk alt-temamızı oluşturmaktadır. “Ülkemizde, bunca geçmiş mücadeleye rağmen hürriyeti sağlayacak biricik şart olan demokrasi tam olarak neden kurulamamıştır?” sorusunun sorulduğu ve cevaplar arandığı mecmuada, hürriyet ve demokrasi müesseselerini en açık manalarıyla ve kendi realitemize uyma imkânlarıyla tanıma eksikliğimizin olduğuna ve ayrıca Batı’da, müesseselerden önce bir fikri çalışma ve neşriyat sürecinin varlığına dikkat çekilmiştir (Savcı, 1948). Bu husus, yani fikri çalışma ve neşriyatın demokratikleşme yolundaki ehemmiyeti, cemiyet faaliyetlerini ve mecmuayı daha değerli kılmıştır ki, bu durumun fevkinde olan ifadeleri çeşitli makalelerde (Yalman, 1948b: 15) görmek olasıdır.

Yine Osmanlı/Türk modernleşme/demokratikleşme tarihi ile ilgili olarak ortak kanı, 1876 ve 1908 anayasa ve müesseselerinin halkın talepleriyle değil bir grup münevverin çabasıyla teşkil edilmiş olması; Cumhuriyet’in ilanı ve 1924 anayasasının ise alttan gelen hürriyet talebiyle, yani meclisin anayasayı halkın temsilcileriyle hazırladığıdır. Fakat bu defa alttan gelen bu hürriyet ve demokrasi talebi yukarıdan engellenmiştir. 1945 sonrası gelişmeler ise alttan gelen talebin yukarıdan karşılık bulması anlamında umutla karşılanmıştır (Armaoğlu, 1949; Özturanlı, 1949b: 360). Bu durumu Apaydın (1949a: 245), “esasen dış tesirlerin haricinde, siyasi hayatta demokratik bir yola girilmesini zaruri kılan başlıca amil, Türk milli efkarının, idare edenler üzerinde icra ettiği tazyik olmuştur” diyerek özetlemektedir. Hamdullah Suphi Tanrıöver’le yapılan bir röportajda (1948: 51-54) ise Tanrıöver, Türkiye’nin kemale erdiğini ve artık demokratik sisteme geçmesinin zaruretini “milletin memleket işlerini murakabe edecek bir rüşte vasıl olduğu” sözleriyle ifade etmiştir.

Demokrasi tartışmalarında ikinci alt-temayı ise demokrasinin bir hükümet mücadelesinin ötesinde bir kültür, bir terbiye, bir **zihniyet meselesi** olarak ele alınması zaruretini belirten düşünce ve yazılar oluşturmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak mecmuada isimsiz olarak yayınlanan ve bir anlamda isimsiz yayınlanmasıyla cemiyetin konuyla ilgili genel görüşü olarak kabul edebileceğimiz bir makalede, ülkemizde demokrasinin sürekli olarak bir iktidar/hükümet mücadelesi olarak ele alınmış olmasının, demokrasinin bir toplum meselesi olarak ele alınmasını engellediği ifade edilmiştir (Demokrasi Bir Anayasa Davasıdır, 1949: 548). Yazının devamında demokrasiye salt siyasi mücadele cephesinden yaklaşmanın sebepleri olarak ise gençlerin demokrasi terbiyesi almamış olmaları, demokrasinin toplumsal dinamik ve taleplerle değil dış tesirle uygulanması ve muhalefetin iktidardan bu konuda farksızlığı gösterilmiştir. Bu durumda ortaya çıkan sonuç ise; sürekli olarak seçimlere odaklanmak; demokrasinin ferde/topluma değil yeniden devlete hizmete dönüşmesi; değişim/dönüşümlerin demokrasi ideali için değil devlet ideali lehine uygulanması olarak ifade edilmiştir.

Demokrasi meselesine salt kurumsal olarak değil zihniyet çeperinden yaklaşan bir diğer önemli yazı ise Walter Lippmann tarafından kaleme alınan bir çevriyazıdır. *Şahsın Masuniyeti* başlığıyla yayınlanan bu çevriyazıda Lippmann; “altın yasa, insanların hemcinslerine otonom bir şahıs gözüyle baktıkları, onların el sürülmez beşeriliklerini kabul ettikleri zaman meydana gelecek olan ahlak düsturudur. İnsanlarda böyle bir inanç olmadıkça kaide hiçbir şey ifade etmez. İnsan diğer insanda el sürülmez bir mahiyetin varlığına inanmıyorsa kaideyi dünyanın bütün kürsülerinden haykırsak boştur. Bir eşyayı bir insandan ayıran farkı kabul etmiyorsa, bir halıyı çığner gibi bir insanı da çığner geçeriz. Bu fark olmadıkça insanda beşeri hakları izafe edebileceğimiz hiçbir cevher kalmaz.” (1948: 23) ifadeleriyle meseleyi özetlemiştir.

Demokratik müesseselerin ıslahı ve ihdası bir diğer alt-tema olarak karşımızdadır. Yalman’ın (1948: 15) “Garbi Avrupa ve Amerika’dan siyasi bakımdan yüz yıl, iktisadi bakımdan yüzlerce yıl geri olan memleketimiz geçirdiği fena tecrübelerden ders almağı bilecek mi? Cevap: Hürriyet müessesesinin sağlam bir nizam temeline dayatmağa muvaffak olup olmayacağıımıza tabidir” soru-cevabı, meselelerin diğer bir tarafını ifade etmesi açısından önemlidir. Feyzioğlu’nun (1949: 348) deyişiyle “ferdin muayyen bir hürriyete sahip olabilmesinin dahi ilk şartı, herkesin tabi olması gereken bir içtimai disiplinin vücududur.” Sebük (1949: 111) ise meseleyle ilgili olarak; “bugün demokrasi yolumuz dikenlidir.

Ötesinde berisinde, birçok tehlikeli maddeler ve mânialar vardır. Evvela yolun bunlardan temizlenmesi ve ayıklanması lazımdır. Ancak bundan sonradır ki, onun üzerinde selamete yürümek mümkün olabilir. Bugüne kadar, bunlar ihmal edildiği için, milletçe o yolun yalnız ucunda durmakta ve yerimizde saymaktayız” diyerek, demokrasi yolunda yürüyebilmek için öncelikle mevcut müesseselerin ıslahına dikkatleri çekmektedir.

Bir başka yazısında, demokratikleşme yolunda en önemli adımın ferdi hak, hürriyet ve menfaatlerini koruyacak bir ceza kanununa duyulan ihtiyaç olduğunu belirten Sebük, mevcut kanunların içine sinmiş bulunan ve devleti önceleyen, ferdi geriletken totaliter ruh ve zihniyetin ayıklanması, devlet ile fert arasındaki ilişkinin düzenlenmesiyle ancak hakiki demokrasinin hâkim kılınabileceğini belirtmektedir (Sebük, 1948). Temel hak ve hürriyetlerin garanti altına alınmasıyla ilgili bir başka yazıda ise demokraside asıl olanın seçim değil anayasa olduğu, seçimin Kızıl Rusya’da da uygulandığı, dolayısıyla seçimlerin sadece demokrasinin bir organı olduğu hatırlatılmıştır (Demokrasi Bir Anayasa Davasıdır, 1949: 550). Yine bu meseleyle ilgili 1948 Türkiye’indeki uygulamalara dair bir eleştiri de vardır; o da anayasada ferdiyetçi liberal görüşün ve insan haklarının kabul edilmesine rağmen ve hatta bu liberal görüşün dönemin fikir sahasında da hâkim olan görüş olmasına karşın, *Polis Vazife Kanunu* gibi kimi uygulamaların bu anayasal ve fikri görüşün tersine bir hareket tarzının takip edilmesidir (Apaydın, 1949b).

Mecmuada, Başgil’in de üzerinde en çok durduğu tema demokrasidir. Başgil hükümet türlerini ele aldığı bir yazısında, dürüst ve serbest seçimin önemi vurgulamış ve hükümetlerin ayırıcı vasıflarını iktidara geliş şekilleri yani rey ve rızaya göre belirlemiştir ki ona göre demokrasilerin tam ve en mükemmel ifadesi Cumhuriyet rejiminde bulunmaktadır (Başgil, 1949b). Başgil, bu temayla ilgili olarak bu yazısı dışındaki yazılarını (1948b; 1949c; 1949d) ise *çifte meclis usulü* önerisine ayırmış, Türkiye’nin çok partili hayata geçtiği dönemde, demokrasilerin tehlikesine dikkat çekerek oldukça ilgi çekici bir yerde durmuştur. Demokrasilerin de rakipsiz bir kuvvet merkezi haline geldiğinde totaliterleşebileceğini, demokrasilerdeki ekseriyetin de istibdat üretebileceği, çözüm kuvvet ve yeteneklerin bir elde toplanmaması gerektiğini ve kuvvetlerin bölünüp birer muhtar yetenek şekline konulması prensibini önermiştir.

Demokrasi teması çerçevesinde **Amerika örnekliliği** de mecmuada karşımıza çıkan bir diğer alt-temadır. Fakat bu alt-tema aslında mecmuadaki hemen hemen tüm temalar için geçerli bir tema olduğundan burada sadece bir alt-tema başlığı olarak ifade edilmiştir.

Sonuç Yerine

*“Fikir ve kanaat ıslak keçeye benzer.
Tepildikçe sıklaşır, sertleşir.”*

Ali Fuad Başgil

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin yayın organı olan, yani cemiyetin varlığının ve iddiasının tecessüm etmiş hali olan *Hür Fikirler Mecmuası*, Türk düşün tarihinde liberal/liberal muhafazakâr bir literatürün oluşmasında dikkate değer bir yere sahiptir. Yayın hayatının kısa sürmesiyle ilgili literatürde veya mecmuanın kendisinde bir bilgiye rastlamamakla birlikte, bir sonraki yıl cemiyet içi ayrışmanın, yani Başgil-Yalman ayrışmasının kesinleşmesi bilgisiyle birlikte düşünüldüğünde, mecmuanın kapanışında cemiyet içi liberal anlayış farklılıklarının etkisinin olabileceği de muhtemeldir. Fakat yine de maddi ömrünün kısalığına rağmen, 1948-1949 Türkiye’sinin hem siyasi çevrelerde hem de fikri çevrelerdeki en etkili yayın organıdır. Türkiye’nin modernleşme tarihinde önemli bir aks değiştirdiği, siyasi kadroların büyük oranda yenilediği bir tarihi dönemde, hürriyet ve demokrasiyi hem müesseseleriyle hem de bundan da öncelikli olarak bir kültür, bir zihniyet meselesi olarak öncelikle dikkate değerdir. Bunun için zaruri olanı, fikri çalışma ve neşriyat olarak belirleyen cemiyet mensupları, mecmuayı da bu saiklerle neşretmişlerdir.

Mecmuada dönem tartışmalarının tamamını görmek mümkündür. Bu tartışmalarda ise liberal bir tavır alış barizce ortadadır. Yani mecmuadaki temalar çerçevesinde savunulan fikriyat, cemiyetin varlık gayesine uygun olarak liberalizmdir. Fakat bu temalar ve cemiyet beyannameleri dikkatle

incelendiğinde, buralarda liberalizmin klasik anlayışının dışında ve muhafazakâr olarak işaretleyeceğimiz birçok öge bulmak da mümkündür. Mecmuanın ilk sayısında yayınlanan cemiyet beyannamesinde hürriyet fikrine ölçülü bir yaklaşım sergilenmiş, toplumu ifsat edecek bir bireyciliğe karşı çıkmıştır. Tek Parti döneminin “*hak yok, ödev var*” anlayışı, yerini “*hak var, bedeli ise mesuliyet ve hizmet*” anlayışına bırakmış görünmektedir. Ferdietçilik ve toplumculuk arasında bir orta yol bulma arayışını iktisat meselesinin ele alınışında görmek de mümkündür. Şahsi teşebbüsü yok sayarak ferdi devlete bağımlı kılan devletçilik de, şahsi çıkarlarını toplumun ve devletin önüne koyarak toplum için tehlike olarak görülen ferdietçilik de zararlı bulunmuştur. İktisadi liberalizm savunulmakla birlikte toplumdaki dezavantajlı kesimlerin gözetilmesi önerilmiştir. Eğitimde talimin yanı sıra terbiyenin de önemine atfen söylenenler ile demokrasinin ancak ahlaki bir zeminde varlığını sürdürebileceği düşüncesi ise kültürel olarak mecmuadaki yazıların muhafazakârlığına örnektir. Özellikle Başgil’in Türkiye’de uygulanan laiklik politikasını dinsizlikle eşdeğer bulması ve maneviyata yaptığı vurgu, bahsedilen muhafazakâr öğeleri perçinlemektedir. Hatta dil tartışmalarında dahi mecmua yazarlarının her ne kadar ferdi kendi diliyle konuşma ve yazma hürriyetini savunmaları liberal bir yaklaşım olarak telakki edilse de, yine de dil devrimine bu karşı duruşun muhafazakâr bir cephesinin de var olduğu unutulmamalıdır. Sonuç olarak tüm bu söylenenlerle birlikte mecmuada liberal fikriyatın yanı sıra muhafazakâr fikriyata ait fakat daha belirsiz birçok öğenin varlığı yadsınamaz.

Hem liberal hem de muhafazakâr ideolojinin daha gevşek bir tanımlaması çerçevesinde hareket ettiğimizde mecmuadaki yazıları her iki ideoloji içerisinde değerlendirmek mümkün hale gelmektedir. Bir taraftan kişisel hak ve hürriyete alan açılımını ve iktisadi olarak belirgin bir devletçi politikadan uzaklaşılmasını arzu eden ve “modern özne” yaratımının yanı sıra “siyasal özne”yi de öne çıkaran mecmua yazılarının liberal bir söylemden beslendiği rahatlıkla ifade edilebilir. Diğer taraftan ise Tek Parti dönemi katı laiklik uygulamalarına eleştirel yaklaşan ve toplumun yerel/dinsel inanç ve pratikleriyle barışık bir siyaseti savunan, iktisadi politikaların *Büyük Buhran* sonrasına uygun olarak daha toplumcu olmasını arzu eden mecmua yazılarının muhafazakâr bir söylemden beslendiği yine rahatlıkla söylenebilir. Türkiye’nin siyasal ve sosyal düşünce geleneğinde liberalizmin klasik referanslarından ziyade daha çok mevcut iktidar uygulamalarına muhalefet geleneğinden beslendiği; muhafazakâr ideolojinin ise yine doğuş kontekstinin ötesinden ziyade yerel/dinsel pratiklerin formlaral görünürlüklerinin kamusal temsilyetiyle ilişkilendirildiği düşünülürken, *Hür Fikirler Mecmuası*’nın her iki ideolojiyi de bünyesinde barındırdığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıvar, A. A. (1948). Akademik Hürriyet. *Hür Fikirler*, 1, 5-10.
- Albayrak, M. (2014). Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları. *Ankara Barosu Dergisi*, 1.
- Alkan, İ. (1949a). Ekonomi ve Fikir Hürriyeti. *Hür Fikirler*, 3, 115-116.
- Alkan, İ. (1949b). Ekonomide Devletçilik ve Ferd Hürriyeti. *Hür Fikirler*, 4, 174-176.
- Alkan, İ. (1949c). Tetkik ve Raporlardan Azami Derece Faydalanmalıyız. *Hür Fikirler*, 10, 401-404.
- Apaydın, B. (1948). Türkçe Meselesi. *Hür Fikirler*, 1, 36-39.
- Apaydın, B. (1949a). Hürriyetin Asıl Teminatı. *Hür Fikirler*, 6-7, 243-245.
- Apaydın, B. (1949b). İnsan Hakları ve Türk Hükümeti. *Hür Fikirler*, 3, 112-114.
- Armaoğlu, F. H. (1949). Anayasamızdaki Hürriyetler. *Hür Fikirler*, 3, 131-134.
- Baban, C. (1948). Basın Hürriyeti ve İnsan Hakları Mevzuunda Yeni Telakkiler. *Hür Fikirler*, 2, 59-61.
- Başgil, A. F. (1948a). Başlarken. *Hür Fikirler*, 1, 3-4.
- Başgil, A. F. (1948b). Demokrasilerin Tehlikesi ve Çifte Meclis Usulü. *Hür Fikirler*, 2, 75-78.
- Başgil, A. F. (1949a). Demokrasi ve Mekteplerimiz. *Hür Fikirler*, 10, 391-400.
- Başgil, A. F. (1949b). Hükümetlere Dair. *Hür Fikirler*, 8, 291-297.

- Başgil, A. F. (1949c). Demokrasilerde İkinci Meclis ve Faydaları. *Hür Fikirler*, 3, 125-130.
- Başgil, A. F. (1949d). Tek Meclis Usulünün Dayandığı Esaslar. *Hür Fikirler*, 4, 165-168.
- Başgil, A. F. (2007). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Birinci, M. K. (2007). *Erken Dönem Türk Demokrasisinde (1946-1950) Liberal Arayışlar Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Ankara.
- Cündübeyoğlu, K. (1948a). Matbuat Hürriyeti. *Hür Fikirler*, 1, 29-31.
- Cündübeyoğlu, K. (1948b). Matbuat Hürriyetimiz. *Hür Fikirler*, 2, 79-86.
- Demiray, T. (1956). *1950-1953'ün Hatıralık Fiske Taşları*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Demirci, A. (2005). Ali Fuat Başgil. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* içinde (s. 282-299). İstanbul: İletişim.
- Demokrasi Bir Anayasa Davasıdır (1949). *Hür Fikirler*, 11, 548-551.
- Ege, N. N. (1949a). Demokrasi Cihanından Portreler. *Hür Fikirler*, 8, 316-327.
- Ege, N. N. (1949b). Demokrasi Cihanında Kadın. *Hür Fikirler*, 10, 420-425.
- Feyzioğlu, F. N. (1949). Şahsi Hürriyetlerin Teminatı Olarak Kazai ve İdari Mercilerin İstiklali Meselesi. *Hür Fikirler*, 9, 348-357.
- Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Haberleri (1949). *Hür Fikirler*, 8, 335-337.
- Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin Beyannamesi (1948). *Hür Fikirler*, 1, 46-50.
- Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinden (1949). Dil Meselesi Hakkında. *Hür Fikirler*, 5, 200-206.
- Kahraman, H. B. (2012). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi II*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kara, İ. (2012). *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. İstanbul: Dergâh.
- Lequiller, J. (1949). Liberal Başmuharrirler Konferansı. *Hür Fikirler*, 6-7, 264-267.
- Lippmann, W. (1948). Şahsın Masuniyeti. *Hür Fikirler*, 1, 22-24.
- Mardin, Ş. (2008). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim.
- Okyar O. F. (1949). İktisadi Buhrana Dair. *Hür Fikirler*, 6-7, 252-255.
- Önder, T. (2006). Ali Fuat Başgil. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5: Muhafazakârlık* içinde (s. 291-301). İstanbul: İletişim.
- Özgür N. (1949). Münevverlerimizi Bekleyen Tehlike. *Hür Fikirler*, 4, 177-180.
- Özturanlı, M. İ. (1949a). Söz ve Fikir Hürriyeti. *Hür Fikirler*, 10, 412-415.
- Özturanlı, M. İ. (1949b). Hürriyet ve Hürriyetsizlik Karşısında Türkiye. *Hür Fikirler*, 9, 358-362.
- Sadoğlu, H. (2005). Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm*. İstanbul: İletişim.
- Savcı, B. (1948). Hürriyet ve Demokrasi Müesseselerini Tanıma Noksanimız. *Hür Fikirler*, 2, 71-74.
- Sebük, M. A. (1948). Vatandaş Hakkı ve Ceza Kanunu. *Hür Fikirler*, 2, 62-65.
- Sebük, M. A. (1949). Demokrasinin Gerçek Yolu. *Hür Fikirler*, 3, 107-111.
- Seren, Ş. (1949). Matbuat Kanunumuzun 48. Maddesi. *Hür Fikirler*, 10, 409-411.
- Tanrıöver, H. S. (1948). Demokrasinin İstikbali. *Hür Fikirler*, 2, 51-54.
- Tosun, K. (1949). Devletçilik Meselemiz. *Hür Fikirler*, 4, 185-189.
- Üniversite Kürsülerinde Tedris Hürriyeti (1948). *Hür Fikirler*, 1, 39-45.
- Yalman, A. E. (1948). 1848-1948. *Hür Fikirler*, 1, 11-15.

Yalman, A. E. (1949). Liberal Başmuharrirlerin Londra'daki Milletlerarası Toplantısı. *Hür Fikirler*, 3, 99-102.

Yetim, F. (2014). Liberal Muhafazakârlık ve Düşünsel Tutarlılık Ekseninde Faklı Bir Türkiye Entelektüeli: Ali Fuat Başgil. *Muhafazakâr Düşünce*, S. 39, Ocak-Şubat-Mart.

Yörük, A. K. (1949). Devletçilik ve Hürriyet. *Hür Fikirler*, 4, 147-157.

Zürcher, E. J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.

Kitap Tanıtımı-Book Launch

Kitap Değerlendirme • Book Launch

DİPLOMASİ: TARİHİ, TEORİSİ, KURUMLARI VE UYGULAMASI

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, 516 Sayfa, ISBN:978-605-399-257-8

Temel İskit

(Kitap Değerlendirmesi)

(Kitap İncelemesi)

Rabia Yüksel (Yüksel Lisans Öğrencisi)

Orcid: 0000-0002-9810-6289, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD.

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Mart 2020

Kabul tarihi: 27. May 2020

Article history:

Received 12 March 2020

Accepted 27 May 2020

Temel İskit'in kaleminden çıkan Diplomasi adlı eser, Diplomasi kavramının tarihini, teorisini, kurumlarını ve diplomatik ilişkilerde uygulanmasının ele alındığı, devletlerin dış ilişkilerinde diplomasiyi kullanırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini ve diplomasinin çıkış tarihinden günümüze kadar gelişimini anlatan bir çalışmadır. Biz de çalışmamızda bu eseri irdeleyeceğiz. Bu çalışmamızda eserini incelediğimiz Temel İskit;

1937'de Ankara'da doğmuş, 1956'da İstanbul Saint-Joseph Lisesi'nden ve 1960'ta İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1963'te Dışişleri Bakanlığı'nda meslek memuru olarak göreve başlamış, Mesleği süresince, merkezde Dışişleri Bakanlığının dış ekonomik işler dairelerinde çeşitli kademelerde görev yapmıştır. 1982-83 yıllarında Dış Ekonomik İşlerden sorumlu Devlet Bakanı Sermet Pasin'in ve 1988-89 yıllarında da Avrupa Topluluklarından sorumlu Devlet Bakanı ve Dışişleri Bakanı Ali Bozer'in özel danışmanlığını yapan İskit, 1983-1984 yıllarında Türkiye'de ilk Serbest Bölgeler Genel Müdürü olmuştur. 1989-90'da Dışişleri Bakanlığı Avrupa Toplulukları Genel Müdürlüğü'ne getirilen İskit, 1995-1998 yılları arasında Müsteşar Ekonomik İşler Yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Temel İskit, diplomatik kariyeri sırasında yurt dışında Bonn, Tahran, Kahire Büyükelçiliklerinde, Brüksel'de Avrupa Toplulukları nezdinde Türkiye Daimî Temsilciliği'nde ve Paris'te İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) Türkiye Daimi Temsilciliği'nde görevler almış, Roma'da BM Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği yapmıştır. İskit büyükelçi olarak, 1990-1994 yılları arasında OECD nezdinde Türkiye Büyükelçi Daimî Temsilcisi ve 1998-99 yıllarında T.C. Prag Büyükelçisi görevlerinde bulunmuştur. 1999-2002 yıllarında T.C. Brüksel Büyükelçisi ve Batı Avrupa Birliği (BAB) nezdinde Türkiye Daimî Temsilcisi olarak görev yaptıktan sonra yaş haddinden emekliye ayrılmıştır.

Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması adlı eser, 6 ana bölümden oluşmakta ve her bölüm kendi alt başlıkları ile konulara ayrılmaktadır. Ayrıca eserde, giriş, sunuş, sonuç, ekler, sözlükçe, kaynakça ve dizin kısmına da yer verilmiştir.

Diplomasi Teorisi adlı ilk bölümünde (7-15); 15. yüzyılda Avrupa'da geliştirilmeye başlanan modern diplomasi, diplomatların oluşturduğu özel hukukî kurallar çerçevesinde uluslararası kuruluşların politikaları olarak tanımlanmıştır. Yazar, bugün en güçlü ülkelerin amaçlarına salt güç kullanma yoluyla ulaşamadıklarını söyleyerek, diplomasiyi dış politikanın değerli bir aracı olarak gördüklerini ifade

Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: rabiayk69@gmail.com

etmiştir. Diplomasinin bol kaynak ve personelle geliştirildiği takdirde devletlerin gücüne katkı sağlayacağından bahseden yazar, diplomasinin “medenileştirici ve yumuşatıcı” özelliğine vurgu yapmıştır. Diplomasinin ahlak felsefesi olmadığını söyleyen yazar, diplomatların sadece ülkelerinin çıkarlarına göre hareket etmesi gerektiğinden bahsetmiştir. İskit’e göre bir “araç” olan diplomatlar, ülkelerini dış politikanın içeriğine rağmen her zaman savunmak zorundadırlar.

Diplomatların, meslekî profesyonelliğinin korunabilmesi adına özel eğitimden geçmesi gerektiğine de dikkat çekilmiştir.

Diplomasi Teorisine Katkıda Bulunanlar (17-47) adlı ikinci bölümde; yazar, diplomasi teorisinin çıkış tarihinden itibaren gelişimine katkı sağlayan geçmişten günümüze kadar olan süreçte yazıları ve düşünceleri ile bu alanda üne sahip olan kişilere yer vermiştir. Niccolo Machiavelli’ye göre siyaset; güç veya yetki edinmek ve bunu korumaktır. “Amaçlar her türlü vasıtayı meşru kılar” deyişle siyasette ahlaksızlığın en aşırı ifadesini kullanmıştır. Francesco Guicciardini’nin diplomasi konusunda ele aldığı temalardan başlıcası; prensler ve elçiler arasındaki ilişkilidir. Ona göre; prensin değeri gönderdiği elçiyle belirlenmektedir. Hugo Grotius ise, diplomasideki uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi gerekliliğini savunmuştur. Richelieu için ise savaş en son başvurulacak çarelerden biridir. Onun asıl yöntemi diplomasi veya kendi ifadesiyle “sürekli müzakeredir.” Abraham de Wicquefort devletlerin birbirlerine diplomatik temsilci göndermeleri gerektiğini ifade ederek “büyükelçi”yi uluslararası ilişkilerin temelini oturtturmuştur. François de Callieres’e göre diplomasi devletlerarası ilişkilerde yumuşatıcı etki yapmalıdır. Ernest Satow diplomasinin medeni hukuk çerçevesinde geliştirilmesini ifade ederek diplomasinin modern devletlerin olmazsa olmaz bir unsur olduğunu vurgulamaktadır. Harold Nicolson diplomasiyi farklı gruplar arasındaki ilişkiyi yürütmek için vazgeçilmez ve elzem bir unsur olarak görmektedir. Hans Morgenthau ise diplomaside “ihtiyatlı” davranışın dış politikadaki en önemli ilke olduğunu belirtmiştir. Son olarak Henry Kissinger diplomasinin anlaşmaları sağlamak ve anlaşmazlıkları uzlaştırmak görüşünü savunmaktadır. İskit, ise bu diplomasi söylemlerinin enerjisini ve kişisel etkileyciliğinin aynı diplomatik sorunlarda uygulanmasının güç olduğunu ifade etmektedir.

Diplomasinin Tarihsel Gelişimi (55-174) adlı üçüncü bölümde; Diplomasinin ilkçağlardan itibaren günümüze kadar gelişim sürecinden bahseden yazar, her dönem ve medeniyette diplomasinin nasıl olduğunu ve kurumsallaşma sürecini ele alarak geçirdiği olgunlaşma sürecini irdelemiştir. Rönesans döneminde Avrupa’daki siyasî ve sosyal değişikliklerin yaşanması ile devletlerin birbirlerinden haber alma ihtiyaçları artmış ve diplomasinin temel taşı olarak nitelendirdiği Mukim Elçiliklerin devletlerarası politikalarda önemli bir araç olarak kurgulanmasının zeminini hazırladığı dile getirilmiştir. Diplomatik ilişkilerde bu elçiliklerin geçmişten günümüze oynadığı önemli rollere dikkat çekmiştir. Yazar, diplomasinin her dönemde diplomatik ilişkilerde devletler tarafından nasıl bir yol izlenerek kullanıldığını ele almıştır. İskit, kadınların modern diplomaside “eş” olarak uzun süredir rol aldığından bahsederek, diplomasi mesleğinde sahneye çıkmalarının 20. Yüzyılda rastlanmakta olduğunu vurgulamıştır. Yazar, kadın diplomatların ortaya çıkış sürecinde “cinsiyet ayrımcılığına” maruz kaldıklarını ve diplomasinin erkeklerle sınırlı kaldığına vurgu yaparak diplomaside başarılı olan kadın diplomatlara yer verilmiştir. İskit, demokrasi tarihinde ilk kadın büyükelçinin Kollontay olduğunu vurgulamaktadır.

Modern Diplomasinin Kurumları ve Araçlarında (177-290) başlıklı dördüncü bölümde ise; yazar, devletlerin ve hükümetlerin diplomatik anlamda birbirlerinin varlığını tanımasının dış ilişkilerdeki işlerin yürütülmesinde önemli bir yer oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Bir ülkenin diğerini tanımasının ise, diğer ülkenin uluslararası işlerde egemen ve bağımsız olarak varlığını kabul ettiğinin göstergesi olduğu bu durumun da ülkelerin kendi çıkarlarına hükmettiği anlamına geldiğini söylemiştir. Ülkelerin elçilerini diğer devletlere gönderdiğinde elçinin o ülkeyi temsil ettiği ve bu temsiliyetin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi gerekliliği İskit’in dikkat çektiği konular arasındadır. Elçilerin iyi bir müzakere yeteneğinin olması, ülkesi adına dostane ilişkiler geliştirmesi, ülkesi ve vatandaşlarının çıkarlarını korumak anlamında ülkesini tanıtmaya ve iyi bir propaganda yapmasının önemine vurgu yapmıştır. İkili

ve çok taraflı diplomasinden bahseden İskit, BM, G-8, AB, NATO, ICAO, CENTO, SEATO, OECD, OPEC gibi uluslararası kuruluşlara yer vererek bu kuruluşların gelişimi ve işleyişi hakkında bilgiler vermiştir.

Diplomasi Uygulaması (295-373) adlı beşinci bölümde; ülkeler arası uyuşmazlıkların şiddete başvurulmadan çözülmesi adına barışçıl stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Yazar, kriz yönetimi olarak adlandırılan terimi iki veya daha fazla ülke arasında çıkan çıkar çatışmasının uzlaşmaya varılamayacağı anlaşıldığında bu durumun güç kullanımına dönüşmemesi için gösterilen diplomatik faaliyet olarak tanımlamıştır. Uyuşmazlıkların geleneksel siyasî seçeneklerle çözüm aranması gerektiğinden bahseden yazar, bu yolların diplomatik müzakere, arabuluculuk, iyi niyet misyonları, araştırma komisyonları ve uzlaşma komisyonları olduğunu belirtmiştir. Diplomasinin amaçlarına ulaşabilmesi için çeşitli araçlara gereksinimi olduğunu söyleyen yazar, bu araçların zorlayıcı-caydırıcı olabileceği gibi teşvik edici de olabileceğini de vurgulamıştır. Bunların ise “havuç” ve “sopa” olarak adlandırıldığını da belirtmiştir. Günümüz diplomasinin değişime uğradığından bahseden İskit, Çevre Diplomasisi, İnsan Hakları Diplomasisi, İnsanî Diplomasisi, Enerji, Diplomasisi gibi modern diplomasinin bazı yeni alanlarına eserinde yer vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Diplomasisi ve Dışişleri Bakanlığı (379-434) adlı altıncı ve son bölümde; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri terimini iki anlama ayıran İskit, ilk anlamıyla Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye'nin yabancı ülkelerdeki temsilciliklerinden oluşan devlet kurumu, ikinci anlamıyla ise Türkiye'nin resmî dış ilişkilerinin yürütüldüğü alan olarak açıklamıştır. Dışişlerinin, başarılı olacağından kuşku duyulmayan bir kurum olarak Türkiye devlet teşkilatında önemli bir yere sahip olduğuna işaret edilmektedir. Eserde, 2 Mayıs 1920'de 3 sayılı kanun ile ilk ulusal hükümette Hariciye Vekâleti'nin (Dışişleri Bakanlığı) oluşturulduğu ifade edilmiştir. Bu ifade ile birlikte Dışişleri kurumunun yapısını ve gelişmesini ele alan yazar, kurumun işleyişi ve dış temsilciliklerin oluşturulması hakkında bilgi vermekle beraber bakanlığın görev, sorumlulukları ve dış misyonlarını ele almıştır. Son olarak Türk diplomasi mesleğinin tanımı üzerinde duran yazar, mesleğin özelliklerini ele almaktadır.

Türkiye adına önemli mevkilerde görev alan Temel İskit, ele aldığı eserinde diplomasi kavramının tanımından, işlevinden, tarihsel sürecinden, uygarlıklardaki konumundan ve günümüze kadar gelen süreçte ülkelerin dış ilişkilerde diplomasinin kullanılmasının önemini geçirdiği meslekî tecrübelerine ve kullandığı kaynaklar ışığında bizlere sunmaktadır. Ayrıca eserinde önemli kişilerin ve önemli olayların gösterildiği resimlerle konuyu zenginleştirmektedir.

Kitap Değerlendirme • Book Launch

BAUMAN ve POSTMODERNİTE

BAUMAN & POSTMODERNİTY

Çizgi Kitabevi, Konya, 2019

Ahmet Ayhan KOYUNCU, Mustafa GÜNERİGÖK

(Kitap Değerlendirmesi)

Arş. Gör. Fatih AKYÜZ

ORCID: 0000-0002-4467-3042, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Mart 2020

Kabul tarihi: 27 May 2020

Article history:

Received 12 March 2020

Accepted 27 May 2020

Günümüzdeki entelektüel camia doğrudan veya dolaylı olarak modernite ve post-modernite kavramları üzerinde durmaktadır. Modernite, 18. yüzyılda Batı'da kullanılmaya başlanan bir terimdir. Öyle ki kavram, modern kapitalist-endüstriyel devletin gelişimine paralel olarak geleneksel düzenin zıddı; ilerlemenin, ekonomik ve idari rasyonalizasyonun ve sosyal dünyanın farklılaşmasının vuku bulduğu bir durum olarak tanımlanmıştır. Modernitenin dört temel payanda üzerine inşa edildiğini görmekteyiz. Bunlar siyasi, iktisadi, fikri ve sosyal dönüşümleri içermektedir. Fikri ve teorik boyut "Aydınlanmaya", siyasi boyut "Fransız İhtilaline", iktisadi boyut "Sanayi Devrimine" ve sosyo-kültürel boyut ise "Küreselleşmeye" tekabül etmektedir. Bu meyanda insanın, mekân-tanrı-tabiat tasavvurundaki kapsamlı dönüşümü söz konusu dört farklı alandaki değişimin zemininde yer almıştır. Bu gelişmeler paralelinde insanların içinde yaşamış olduğu dünyaya dair tasavvurları da farklılaşmaya başlamıştır.

Modernite ile beraber demokrasi, akıl, hümanizm, sekülerleşme gibi değerler daha çok ön plana çıkmıştır. Örneğin; Tanrı merkezli ilahi düzen fikrinden yavaş yavaş mekanik olan evren tasavvuruna doğru geçiş yaşanmıştır. Yanı sıra bilim anlamında modernitenin başlangıcını teşkil eden dönüşümün ortaya koyduğu kopuş ise ciddi bir kırılma meydana getirmiştir. Çünkü pre-modern dönemde kilise hakikati tekeline almış, bizatihi kendisinin merkezde olduğu bir dünya oluşturmuştur. Ancak "yeni insan" hümanizmiyle birlikte artık kilise bu konumunu koruyamaz hale gelmiştir. Tanrı ve vahyin merkezde olduğu dünya ve evrenden insanın merkezde konumlandığı bir dünya ve evrene geçilmiştir. Tanrı ve vahyin yerine insan referans alınmış, Tanrı'nın yerine insan ikame edilmiştir. Nihayetinde insanın üretmiş olduğu bilgiler vahyin yerini almıştır. Tabiatı anlayıp açıklayıp doğayla bir tahakküm ilişkisi kurabildiği bilgisini merkeze alan insan, yeni bir dünya inşa etmekte olduğunu fark etmiş ve bu potansiyelini daha çok eyleme dökmeye başlamıştır. Bu potansiyel ve eylemlilik hali sekülerleşme ve bireyselleşmenin doğmasına sebebiyet vermiştir. Ortaya çıkan bireyselleşme ve sekülerleşme ile beraber insan, Tanrıyla bağlarını koparmaya başlamıştır. Dolayısıyla bütün Orta Çağ'ın üzerine kurulduğu feodal sistem, kilisenin hegemonyası altındaki Tanrı ve vahiy merkezli düzen sürdürülemez hale gelmiştir. Hakikatin kaynağı da Tanrı'dan insana doğru evrilmiştir. Binaenaleyh modernite söz konusu olduğunda onu Tanrısal hakikati büyük oranda reddeden bir anlayış olarak tarif etmemiz mümkündür.

Günümüzde modernitenin de aşıldığı ve farklı bir döneme girildiği gibi tezler sıkça zikredilmektedir. Büyük anlatıların ve yukarıda tartışılan Tanrı-evren tasavvurlarının çok ötesinde yeni parçalı anlatıların revaçta olduğunu söylemek gerekmektedir. Modernite sonrası yahut dışı anlamına Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: fatih.akyuz.01@hotmail.com

gelen post-modernite, modern toplum ve kültürün içine girdiği yeni bir durumu simgelemektedir. Bu yeni düzende teknoloji ve enformasyonun şekli değişmiş, üretimin yerini tüketim, realitenin yerini imaj, bütünü yerini parçalanma almış; üst anlatılar cazibesini yitirmiş, yüksek kültür terk edilmiş ve popüler kültür hâkim bir konum kazanmıştır. Bu bağlamda kavramın felsefi düzeyde formülasyonu ve meşrulaştırımını post-modernizm; Batı-dışı toplumlara sirayetini ise post-modernleşme oluşturmaktadır. Post-modernite, post-modernizm gibi kavramlar sosyal bilim literatüründe ciddi bir yer tutmaktadır. Doğu ve Batı olarak adlandırılan coğrafi konumlandırmaların tanım ve tasvirinde bu kavram setlerine başvurulduğu görülmektedir. Özellikle toplumsal değişim konularında modernite ve post-modernite kavramlarının sıkça kullanıldığını söylemek mümkündür. Modernizm ve post-modernizm tartışmalarında öne çıkan isimlerden biri de Zygmunt Bauman'dır.

Polonyalı sosyolog Zygmunt Bauman kapitalizm, küreselleşme, özgürlük, sosyal teori, belirsizlik, modernite ve post-modernite gibi netameli konularda yaptığı çalışmalarla öne çıkmış ve alanında dünya çapında üne kavuşmuş bir sosyal bilimcidir. Bauman, modernite tecrübesinin korkunç evresi olan II. Dünya Savaşını (Holocaust) yaşamış, mağdur olmuş bir düşünür olarak modernitenin eksikliklerini bizatihi yaşayarak tespit etmiştir. Yanı sıra post-moderniteye de bağlı kalmayarak yaşanılabilir bir dünya için yoğun mesai harcamıştır. Değerlendirmeye tâbi tutulan *Bauman ve Post-modernite* adlı eser ise Bauman'ın üretmiş olduğu kavramsallaştırmalardan hareketle modernite-post-modernitenin dönüşümünü farklı boyutlarıyla ele almaktadır. Kitap dört bölümden oluşmaktadır: i) Post-modern Sosyolojinin Kaynakları ve Bağlamı, ii) Bauman ve Modernite, iii) Bauman ve Post-modernite, iv) Post-modernizmin Hoşnutsuzlukları.

Kitabın birinci bölümünde (s.15-47) sonraki bölümlerin daha iyi anlaşılabilmesi açısından post-modern sosyolojinin kaynakları üzerinde durulmuştur. Dört alt başlıktan oluşan bu bölümde; "Post-modern" kavramının kompleks bir yapısının olduğu dile getirilmiş bu kompleksliğin bizatihi kavramın kendi tarihinden ve tanımından kaynaklı olduğu vurgulanmıştır. Çalışmaya göre, kavramın ilk defa ve kim tarafından kullanıldığı sosyal bilimciler tarafından tartışılmakla beraber kavramın ne zaman ortaya çıktığı konusunda farklı iddialar bulunmaktadır. Bu meyanda ilk iddia sanat alanında ortaya çıkmışsa da sonraki süreçte tarihte, edebiyatta ve felsefede kavrama dair farklı fikirler ortaya atılmıştır. Dolayısıyla bu bölümde tarihsel bağlamda muğlak olan kavramın mimaride, sanatta, tarihte, felsefede kimler tarafından ve ne şekilde ortaya çıktığına dair bilgiler verilmiştir. Genel uzlaşıya göre post-modernitenin önüne almış olduğu "post" sözcüğünden kaynaklı modernite sonrası bir döneme atıfta bulunmaktadır. Ancak post-modernitenin modernliği aşan bir şey mi olduğu yoksa ona karşı kurulan bir olgu mu olduğu konusu ihtilafıdır. Daha sonrasında ise moderniteye köklü eleştiriler getirerek post-modern bir düşüncenin veya dünyanın oluşması için öncülük eden Nietzsche'nin, yapısalcılığa bir tepki olarak ortaya çıkan post-yapısalcılığın ve eleştirel teorinin görüşlerine yer verilmiştir. Bu yapılırken konunun bağlamından uzaklaşmadan özsel bir anlatım tercih edilmiştir.

Post-modern düşüncenin gelişiminde, ortaya çıkmasında pek çok düşünürün, entelektüelin katkısı olmasına rağmen eserde, bilgi felsefesi/sosyolojisi alanında düşünce üreten isimler olan; Derrida, Lyotard, Foucault ve Baudrillard'ın görüşlerine yer verilmiştir. Bu dolayında Derrida'nın yapı söküm tekniği ve mevcudiyet metafiziği, Lyotard'ın '*Post-modern Durum*'da' bilgiye ilişkin beyan ettiği fikirler, Foucault'un özne ve iktidar anlayışı ve Baudrillard'ın simülasyon ve similark teorileri üzerinden konu kısaltılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bölümün son kısmında ise post-modernitenin; üst-anlatıların reddi, çoğulculuk, şüphecilik, kurallığın yıkımı, metinsellik, ironi, melezleştirme/melezlik ve eklektisizm gibi onu moderniteden ayıran temel özelliklerin üzerinde durulmuştur.

Kitabın ikinci bölümü (s. 49-76) ise *Bauman ve Modernite* başlığını taşımaktadır. Altı alt başlıktan oluşmaktadır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere Günerigök ve Koyuncu, Bauman'ın düşün dünyasında modernitenin geçirmiş olduğu evreleri konu edinmiştir. Kendisi de bir Yahudi olan Bauman, yaşadıklarından ve Almanya'da zuhur eden Holocaust olayından ziyadesiyle etkilenmiştir. Bu durumu modernliğe bağlayan Bauman, neredeyse bütün mesaisini modernite eleştirisi üzerine harcamıştır. Çünkü moderniteyle hesaplaşarak onun üstesinden gelebileceğine inanmıştır. Bu minvalde özellikle eşi Janina Bauman'ın yaşadıklarını kaleme alması sonrasında modernlik ve Holocaust üzerinde daha

derinlemesine düşünmüş olan Bauman, modernitenin yaratmış olduğu büyük yıkımların basit bir Nazi suçu olarak görülmesine karşı çıkmıştır (s.49). Bauman'ın temel eserlerinden biri kabul edilen ve eserin de alt başlıklarından biri olan *Modernite ve Holocaust*'un birçok açıdan önemli olduğu dile getirilmiştir. Çünkü Bauman, sisteme dair ilk ve önemli sayılabilecek eleştirilerini bu eserde dile getirmiştir. Bauman'a göre Holocaust, kötülerin masumlara karşı işlediği korkunç bir suçtur. Bu vakıa bir Yahudi trajedisidir. Buna rağmen Holocaust, salt bir Yahudi sorunu ve yalnızca Yahudi tarihinin ilgilenebileceği bir olay değildir. Holocaust evrensel bir sorundur. Dolayısıyla Holocaust'dan alınacak en önemli ders "bu bizim de başımıza gelebilir" değil, doğru şartlar oluştuğunda bunun başkaları tarafından yapılabilirliği (s.57).

Modern kavramı içerisinde barındırmış olduğu modernite, modernizm, modernleşme, pre-modern, post-modern ve post-modernizm gibi farklı kavramsallaştırmalardan dolayı bir anlam kargaşası yaratmaktadır. Günerigök ve Koyuncu modernite kavramının tarihsel serüvenine, semantik yapısına ve Bauman için modernitenin ne anlama geldiğine değinerek anlam kargaşasını gidermeye çalışmıştır. Eskiye, geleneği dışlayan ve yeniyi kutsayan bu mefhumun hayatımızın tüm alanına sirayet ettiği vurgulanmıştır. Daha sonrasında ise Bauman'ın eserlerindeki temel başlıklardan biri olan ulus devlet kavramı üzerinde durulmuştur. Ulus devlet, sosyal bilimlerde özelde ise sosyolojide zemini kaygan olan kavramlardandır. Bu anlamda burada modern bir olgu olan ulus devlete dair tarihsel bir analiz yapılmıştır. Özellikle 1640-1668 yıllarında İngiliz Devrimi ve 1789 Fransız İhtilaliyle birlikte ulus devlete geçişin temellerinin atıldığı vurgulanarak Bauman'ın ulus devleti "bahçe-bahçıvan" metaforu üzerinden ele aldığı hususunda bilgiler aktarılmıştır.

Son olarak ise Bauman'ın kendine özgü yöntemle kavramsallaştırdığı modernlikten post-modernliğe geçiş sürecinden söz edilmektedir. Bu süreci tanımlarken "entelektüel tip" onun için merkezi bir konumdur. Moderniteden post-moderniteye geçişte yaşanan değişimlerin önemli bir boyutunu entelektüelin geçirdiği değişim oluşturmaktadır. Bauman modern entelektüeli "yasa koyucu, post-modern entelektüeli ise "yorumcu" metaforu ile açıklamaktadır. Bu açıdan ona göre moderniteden post-moderniteye geçişte entelektüele biçilen rol değişime uğramıştır (s.69-70).

Kitabın üçüncü bölümü (s.77-101) ise *Bauman ve Post-modernite* başlığını taşımaktadır. Bauman pek çok entelektüele göre post-modernitenin önde gelen ismi olarak zikredilmiştir. Bu zikredilmeyi Bauman'ın üretmiş olduğu pek çok eser üzerinden değerlendirdiğimizde haksız olunmadığını düşünmekteyiz. Çünkü onun da eserlerinde post-modernizme ait argümanlara değindiğini ve önemsediklerini görebilmekteyiz. Dolayısıyla bu bölümde alt başlıklar halinde Bauman'ın da benimsemiş olduğu post-modern saikler üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi 'Farklılık, Etik ve Çoğulculuk', ikincisi 'Bir Arada Yaşama Kültürü' ve sonuncusu ise 'Özgürlük Savunusu' olmuştur. Bakıldığında üç başlığın da birbiriyle bağlantılı konular olduğunu görmekteyiz. Farklılık ve çoğulculuk aslında beraberinde bir arada yaşama kültürü ve özgürlüğe dair problemleri gündeme getirmektedir. Küresel dünyanın bugün en önemli problemlerinden biri pek çok düşünürün de bahsetmiş olduğu gibi bir arada yaşama sorunudur. Bu anlamda post-modernite bu sorunu çözebilecek bir olgu olarak düşünüldüğünden Bauman, bu kavramları çok kullanmış ve kendisini ilk dönemlerde post-modern olarak tanımlamıştır. Bu durum da eserde çok açık ve anlaşılır bir şekilde işlenmiştir.

Kitabın dördüncü ve son bölümü (s.103-140) ise *Post-modernizmin Hoşnutsuzlukları* adlı başlığı taşımaktadır. Bu bölümde 2000'lerden sonra Bauman'ın özellikle post-moderniteye yapmış olduğu tenkitler üzerinde durulmuş ve bu tenkitlerde hangi unsurlara vurgu yapıldığına değinilmiştir. Bauman, Giddens (geç modernite), Beck (ikinci modernite), Castells (ağ toplumu), Baudrillard (tüketim toplumu) ve Balandier (surmodernite) gibi toplum bilimcilerin modernitenin dönemselleştirilmesiyle ilgili yapmış olduğu alternatif tanımlamaları reddeder. O, bu kuramların yeni toplumsal sistemin çıkışına veya önceki dönemin kapanmakta olduğuna dair savunuları kabul etmemekte ve bu tanımlamaların tarihsel süreçte yaşanan sosyolojiyi gerçeklik bağlamında yakalayamadığını düşünmektedir. Bauman'ı post-modernite terimini terk etmeye götüren temel saik; Danimarkalı sosyolog Michael Jacobsen'in ortaya koyduğu gibi, "post-modern çağın vaat edilmiş cennet yerine, şeytanların toplandığı bir yer," olduğu gerçeğinin onda karşılık bulmasıdır (s.104-105). Bu doğrultuda yaşanan yeni sosyolojik sürecin adını

“Akışkan Modernite” olarak koymuştur ve daha sonrasında ortaya koymuş olduğu pek çok eserde “akışkan” kavramını kullanmıştır. Bauman’ın, modernitenin yeni sosyolojisini kavramak amacıyla sıvılık ve akışkanlık imgelerine hayranlık duymasının arkasındaki önemli nedenlerden biri katı olan şeylerin aksine sıvı olanların kolayca şekil alabilmeleridir. Bu akışkan maddeler, ne mekânı ne de zamanı bağlar. Bu maddeler uzun bir süre bir şekle bağlı kalmazlar ve devamlı olarak değişmeye hazır/meyilli haldedirler (s.107). Ayrıca bu bölümde Bauman’ın akışkan modernite kitabında sözünü etmiş olduğu kurtuluş, bireysellik, zaman/mekân, emek, cemaat konuları üzerinde durulmuştur. Günümüz toplumlarında aşikâr olan temel olgulardan biri gittikçe bireyselleşen bir yapıya büründüğümüzdür. Bauman açısından mevzunun derinliğinin vurgulandığı akışkan bireysellik alt başlığında, bireyselliğin son halinin tahlili yapılmakla birlikte bireyselliğe sebebiyet veren olaylar tartışmaya açılmıştır. Modern dönemde üretimin yerini zamanla tüketimin aldığına, nasıl tüketim toplumuna dönüştüğümüze ve insanı tanımlayan var eden şeyin tüketim olduğuna vurgu yapılmıştır. Kitabın son alt başlığı olan akışkan küreselleşmede ise Bauman için yaşadığımız akışkan modern dünyada küreselleşmenin ne anlama geldiğini ve hangi sosyal, ekonomik ve siyasal süreçler sonunda oluştuğuna yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda Bauman’a göre bir olgu olarak küreselleşme, yalnızca Batı toplumlarında yaşanan politik ve ekonomik dönüşümü değil, aynı zamanda 19. Yüzyılın siyasal düzeni olan ulus devleti de hedef alan, sermayeyi politikadan, emeği de yerelden koparmayı hedefleyen evrensel bir dönüşüm projesidir. Ona göre küreselleşme, modernitenin dayandığı kültürel ve ekonomik düzene karşı bir başkaldırı hareketi olduğu kadar, mevcut dünyayı algılama ve kavrama biçimlerimizi kökten değiştiren epistemik bir kırılmanın yansıması olarak da değerlendirilmelidir (s.134).

Kısa bir süre önce hayatını kaybeden ve özellikle modernite ve post-modernite çalışmalarıyla ses getiren Bauman’ın düşün dünyası üzerinden oluşturulmuş *Bauman ve Post-modernite* kitabı, modernite ve post-moderniteyi Bauman üzerinden okumak isteyenler için bir hayli faydalı olabilecek önemli bir kaynaktır. Bauman’ın ortaya koymuş olduğu fikirleri, ana meseleleri, düşünce dünyasının oluşumunu ve sosyal bilim alanındaki yerini bütüncül olarak anlamaya olanak sağlayan bir eserdir. Yani sıra eser, üslup ve akıcılık bakımından okuyucuyu yormamaktadır. Bu bakımdan tüm okuyucuların rahatlıkla okuyup istifade edebileceği bir özelliğe sahiptir. Bauman üzerine okuma yapmaya yeni başlayanlar için olduğu kadar, çalakalet bir şekilde Bauman üzerine yazan ve düşünenler için de kendini bulma metnidir. Bauman ve onun geliştirmiş olduğu yaklaşım ve tarzlar üzerine okurun bilgilenmesini sağlayacak bir kitaptır. Eser, her şeyden önce modernite ve post-modernite kavramlarına odaklanmakta, bu iki tartışmalı kavramın Bauman sosyolojisindeki tanımı ve izahatını yapmaktadır. Öte yandan modernite ve post-modernite arasındaki ilişkinin ortaya konulması için çizilen kavramsal çerçeve doğrultusunda literatürden farklı görüşlere yer verilmesi söz konusu olan modernite ve post-modernite kavramlarına ilişkin oluşabilecek kargaşanın önüne geçmektedir. Eserin kaynaklarının önemli bir kısmının Bauman’ın neşrettiği metinlerden müteşekkil olması dikkat çeken bir diğer önemli husustur. Hülâsa, çalışma Türkiye’de ve dünyada sosyal bilim alanında bir otorite olarak kabul edilen Bauman’ın, modernite ve post-modernite konularına dair görüşlerinin anlaşılması ve bu kavramların serüveninin incelemesi açısından oldukça önemlidir. Lisans öğrencilerinin de rahatlıkla okuyup anlayabileceği bir düzeye ve oldukça anlaşılır bir yazı diline sahip olan eser, konuyla ilgili literatür çerçevesinde şekillenmiş özgün bir eserdir. Dolayısıyla özel olarak modernite ve post-modernite konusuyla ilgilenenlerin göz ardı edemeyeceği niteliktedir.